

Ds 2011:37

Hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med rättigheterna i barnkonventionen

– en kartläggning

REGERINGSKANSLIET

Socialdepartementet

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.

– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/>

Denna trycksak är tillgänglig som lästläst version och Daisy.

Tryckt av Elanders Sverige AB
Stockholm 2011

ISBN 978-91-38-23644-4
ISSN 0284-6012

Innehåll

Förord	7
Förkortningar.....	9
1 Sammanfattning	11
Inledning.....	11
Utgångspunkter	13
Barnets rättigheter i svensk lagstiftning och praxis	14
Sammanfattande slutsatser	19
2 Inledning	23
3 Utgångspunkter	31
3.1 Syfte, disposition och omfattning.....	31
3.2 Barnets rättigheter	34
3.3 Tolkningsprinciper.....	36
4 Barnets rättigheter i svensk lag och praxis	41
4.1 Medborgerliga fri- och rättigheter	41
4.1.1 Rätt till namn och medborgarskap	41

4.1.2	Rätt att behålla sin identitet	43
4.1.3	Rätt till själv- och medbestämmande i takt med ålder och mognad.....	45
4.1.4	Rätt till yttrandefrihet	55
4.1.5	Rätt till tanke-, samvets-, och religionsfrihet.....	58
4.1.6	Rätt till föreningsfrihet och till fredliga sammankomster	60
4.1.7	Rätt till skydd mot godtyckliga eller olagliga ingripanden i privat- och familjeliv	62
4.1.8	Rätt till skydd mot olagliga angrepp på sin heder och sitt anseende.....	65
4.1.9	Rätt till skydd mot tortyr, förnedrande behandling och olagligt eller godtyckligt frihetsberövande	68
4.1.10	Rätt till värdig och barnanpassad straffrättslig process och kriminalvård.....	71
4.2	Familjemiljö och samhällsvård	76
4.2.1	Rätt till föräldrar och familj	76
4.2.2	Rätt att åtnjuta barnomsorg	82
4.2.3	Rätt till skydd mot alla former av våld, övergrepp och vanvård.....	83
4.2.4	Rätt till särskilt skydd och bistånd för barn som berövats sin familjemiljö.....	90
4.2.5	Rätt till rehabilitering och social anpassning.....	95
4.2.6	Rätt till social trygghet och levnadsstandard som krävs för barnets utveckling	97
4.3	Funktionsnedsättning, hälsa och välfärd	100
4.3.1	Rätt för barn med funktionsnedsättning till särskild omvårdnad och lämpligt bistånd	100
4.3.2	Rätt till bästa uppnåeliga hälsa och rätt till sjukvård och rehabilitering	105
4.4	Utbildning, kultur och fritid	115
4.4.1	Rätt till utbildning	115

4.4.2	Rätt till eget kulturliv, egen religion och ett eget språk för minoriteter och urfolk.....	121
4.4.3	Rätt till vila, fritid, lek och rekreation samt rätt att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet	126
4.5	Särskilt skydd	128
4.5.1	Rätt till lämpligt skydd och humanitärt bistånd för barn som söker flyktingstatus eller anses som flykting	128
4.5.2	Rätt till skydd mot ekonomiskt utnyttjande och skadligt arbete	132
4.5.3	Rätt till skydd mot olagligt bruk av narkotika och psykotropa ämnen och mot att utnyttjas i den olagliga framställningen av och handeln med dessa ämnen	135
4.5.4	Rätt till skydd mot sexuellt utnyttjande och mot sexuella övergrepp.....	138
4.5.5	Rätt till skydd mot bortförande och människohandel.....	142
4.5.6	Rätt till skydd i väpnade konflikter	145

Förord

I propositionen 2009/10:232 Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige aviserade regeringen en kartläggning för att belysa hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med rättigheterna i konventionen om barnets rättigheter (s. 41).

Mot den bakgrunden har denna promemoria utarbetats av tjänstemän i Socialdepartementet. Underlaget har inhämtats och utarbetats efter samråd med representanter från bl.a. Justitiedepartementet, Finansdepartementet, Socialdepartementet, Kulturdepartementet, Utbildningsdepartementet, Miljödepartementet och Försvarsdepartementet. Möten angående promemorians omfattning och disposition har hållits med Barnombudsmannen och UNICEF i Sverige.

Stockholm den 28 oktober 2011

Gunilla Malmberg
Enhetschef

Förkortningar

AFS	Arbetskyddsstyrelsens föfattningssamling
BrB	Brottsbalken
BEO	Barn- och elevombudet
Bet.	Betänkande
Ds	Departementspromemoria
EG	Europeiska gemenskapen
FFS	Försvarsmaktens föfattningssamling
FN	Förenta nationerna
FKFS	Försäkringskassans föfattningssamling
FÖD	Försäkringsöverdomstolen
HVB	Hem för vård och boende
HSL	Hälso – och sjukvårdslagen (1982:763)
JO	Riksdagens ombudsmän
LSS	Lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade
LUL	Lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
MIGRFS	Migrationsverkets föfattningssamling
MR	Mänskliga rättigheter
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
PRAO	Praktisk arbetslivsorientering
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RH	Rättsfall från hovrätten
RF	Regeringsformen

Rskr.	Riksdagsskrivelse
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SiS	Statens institutionsstyrelse
SKOLFS	Skolverkets författningssamling
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)
SOSFS	Socialstyrelsens författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
SoU	Socialutskottet
UtlL	Utlänningslagen (2005:716)

1 Sammanfattning

I propositionen Strategi för att stärka barnets rättigheter (prop. 2009/10:232) aviserade regeringen en kartläggning för att belysa hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med rättigheterna i konventionen om barnets rättigheter.

I denna departementspromemoria presenteras kartläggningen.

Inledning

Konventionen om barnets rättigheter, barnkonventionen, är inriktad på individen, det enskilda barnet, och de materiella artiklarna handlar om barnets rätt att få sina grundläggande rättigheter och behov tillgodosedda. Konventionen omfattar såväl medborgerliga och politiska som ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Barnets rättigheter är i barnkonventionen formulerade i olika artiklar som kan delas in i olika områden. Barnkonventionen består av en inledning (preambeln) och 54 artiklar. Den är indelad i tre delar, som behandlar materiella frågor, övervakningssystem respektive slutbestämmelser.

Under de drygt 20 år som har gått sedan konventionens ikraftträdande har ett flertal bestämmelser etablerats som grundläggande principer för både tolkningen och tillämpningen av konventionen. Såväl FN:s kommitté för barnets rättigheter, Barnrättskommittén, som experter, barnrättsorganisationer, politiker och forskare använder sig av dessa grundprinciper för att belysa de olika aspekterna i tillämpningen av barnkonventionen i konkreta fall eller situationer.

Bestämmelser som är grundläggande för konventionen och som i själva verket fastställer konventionens ändamål och syfte, är att varje barn utan diskriminering har mänskliga rättigheter (artikel 2) som ska garantera barnets liv och utveckling (artikel 6), att det i alla åtgärder ska ta särskild hänsyn till vad som är bäst för barnet vid alla beslut eller åtgärder som rör barn (artikel 3) och slutligen att barnet fritt ska få uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör det och att barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (artikel 12).

För att förstärka och fördjupa åtagandena i barnkonventionen finns det två fakultativa protokoll till konventionen. Riksdagen godkände 2003 det fakultativa protokollet till barnkonventionen om indragning av barn i väpnade konflikter. Riksdagen godkände vidare 2006 det fakultativa protokollet till barnkonventionen om försäljning av barn, barnprostitution och barnpornografi.

Barnets rättigheter uttrycks också i andra traktat, bl.a. Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna samt i Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

Genom att Sverige har ratificerat barnkonventionen och dess två tilläggsprotokoll är staten folkrättsligt förpliktigad att se till att åtagandena enligt barnkonventionen och dess protokoll fullföljs nationellt. Konventionen och protokollen har införlivats i svensk lagstiftning genom transformering, dvs. genom att anpassa svenska bestämmelser på olika sakområden till kraven enligt barnkonventionen.

Denna promemoria syftar främst till att belysa hur Sverige genom detta transformeringsarbete har genomfört åtagandena. Transformering som metod kräver dock successiv och kontinuerlig anpassning av nationell lagstiftning och rätttillämpning allteftersom konventionen behöver tolkas i ljuset av ändrade samhällsförhållanden.

Utgångspunkter

Omfattning

Kartläggningen avser att redovisa en så aktuell bild som möjligt av relevant svensk lagstiftning och i någon mån praxis vad avser barns rättigheter. Arbetet omfattar inte barnkonventionens i dess helhet, utan enbart de bestämmelser i konventionen som kan anses utgöra rättigheter.

Tyngdpunkten i kartläggningen har lagts på att redovisa relevant svensk lagstiftning. I mindre mån redovisas praxis. Det har inte varit möjligt att inom ramen för detta arbete utföra någon närmare granskning av om barnets rättigheter respekteras i den praktiska tillämpningen, i beslut och åtgärder.

Rättigheter och tolkningsprinciper

En grundläggande del i kartläggningsarbetet har varit att identifiera vilka bestämmelser i konventionen som ska omfattas av redovisningen. I kartläggningen ingår endast de bestämmelser som är så konkret utformade att barnet har rätt att ställa direkta krav på att staten och den offentliga förvaltningen ska agera på ett visst sätt, antingen genom att skydda barnet från ingrepp från samhällets sida eller från skadligt eget beteende genom att vidta olika åtgärder för att främja barnets utveckling. Det är oftast bestämmelser i flera olika artiklar som preciserar en viss rättighet. Vid tolkningen och tillämpningen av en rättighet tas också hänsyn till andra bestämmelser i konventionen. Bestämmelserna i konventionen stödjer och förutsätter varandra, bland annat främst till de ovannämnda grundläggande principer.

Bestämmelserna, inklusive rättigheterna, i barnkonventionen är oftast allmänt formulerade och kan bli föremål för olika tolkningar. Barnrättskommittén granskar de framsteg som har gjorts av staterna i fråga om förverkligandet av skyldigheter enligt konventionen. Barnrättskommittén är ett oberoende expertorgan

inom FN. Kommittén antar så kallade General Comments som stöd för staterna i deras arbete med att leva upp till skyldigheterna enligt konventionen. Vidare lämnar kommittén landspecifika rekommendationer utifrån bl.a. den rapport som varje konventionsstat ska lämna vart femte år om de framsteg som har gjorts för att förverkliga de rättigheter som anges i konventionen. Barnrättskommitténs rekommendationer med anledning av den periodiska granskningen samt de allmänna kommentarerna runt vissa bestämmelser i konventionen som kommittén utfärdar återspeglar experternas syn på frågor om barnets rättigheter. Rekommendationerna och kommentarerna bidrar till tolkningen av barnkonventionen för att den lagstiftning som syftar till att uppfylla Sveriges åtaganden enligt konventionen ska tillämpas på bästa sätt.

Barnrättskommitténs tolkning av konventionens bestämmelser har använts i arbetet med tolkningen av konventionen som redovisas i denna kartläggning. Allmänna principer för tolkning som redovisas i denna promemoria har hämtats från Wienkonventionen om traktaträtt som Sverige ratificerade i januari 1980. Vidare har regeringens proposition Godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter (prop. 1989/90:107) och Barnkommitténs betänkande (SOU 1997:116) Barnets bästa i främsta rummet varit ett stöd i arbetet. Även UNICEF Sveriges Handbok om barnkonventionen, 2008, har varit till hjälp i arbetet.

Barnets rättigheter i svensk lagstiftning och praxis

Medborgerliga fri- och rättigheter för barn

Kartläggningen visar att många av de medborgerliga fri- och rättigheterna för barn är grundlagsfästa i regeringsformen och skyddade i svensk lag genom inkorporeringen av den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen). Även

om bestämmelserna i regeringsformens rättighetskatalog främst riktar sig till lagstiftaren har de betydelse för rättstillämpningen.

Vidare visar genomgången att barnets rätt att i takt med ålder och mognad kunna påverka sin situation genom bl.a. att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör barnet, har införts i lag inom allt fler områden.

Svensk lagstiftning överensstämmer vidare med barnets rätt till skydd mot olagliga angrepp på sin heder och sitt anseende så som det uttrycks i konventionen. Skolverket har dock i sin rapport Utvärdering av metoder mot mobbning (nr 353 för 2011) angett att ca 50 000 barn och unga utsätts för mobbning. I rapporten anges även att omkring 13 000 elever har varit utsatta för långvarig mobbning. Skolverket anger att det finns behov av ett systematiskt arbete i skolan med kartläggning, utvärdering, elevernas medverkan i planeringen och väl förankrade planer för att främja likabehandling och förebyggande diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Svensk lagstiftning överensstämmer även med barnets rätt till skydd mot tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning såsom det uttrycks i konventionen. Detsamma gäller rätten till värdig och barnanpassad straffrättslig process och kriminalvård. En utgångspunkt för lagstiftningen när det gäller denna sistnämnda rättighet är att fängelsestraff motverkar en ung människas möjlighet att föra ett laglydigt liv och att de unga, så långt det är möjligt, ska hållas utanför kriminalvården. Huvudansvaret för de unga lagöverträdarna ligger i stället hos socialtjänsten. I propositionen (2010/11:107) Förbättrad utslussning från sluten ungdomsvård, har regeringen föreslagit en rad åtgärder som syftar till att ytterligare stärka barnets rätt till värdig och barnanpassad kriminalvård.

I Socialstyrelsens Tillsynsrapport 2011 har påtalats att verksamheterna vid Statens institutionsstyrelses särskilda ungdomshem fortfarande uppvisar en del brister exempelvis vad gäller dokumentation, kvalitet och säkerhet. Av rapporten framgår även att flertalet särskilda ungdomshem arbetar aktivt för att

förebygga hot- och våldssituationer samt att antalet avskiljningar har minskat.

Familjemiljö och samhällsvård

Barn har specifika rättigheter som rör deras relation till föräldrarna och samhället, deras fysiska och psykiska integritet samt rättigheter som aktualiseras för barn som för sitt bästa ges alternativ vård utanför det egna hemmet. Kartläggningen visar att Sverige har en omfattande lagstiftning på området som ligger väl i linje med åtagandena enligt barnkonventionen.

Inom socialtjänst- och socialförsäkringslagstiftningen finns det åtskilliga bestämmelser som syftar till att ge varje barn social trygghet och en lämplig levnadsstandard. Inom socialförsäkringen kan olika familjeekonomiska förmåner utgå för barn. De svenska underhållsstödsreglerna får anses överensstämma med barnets rätt till indrivet underhåll. För att ytterligare stärka barnets rättigheter inom området har principerna om barnets bästa och om barnets rätt att fritt uttrycka sina åsikter införts i bl.a. socialtjänstlagen. Det kan också nämnas att regeringen har tillsatt en särskild utredare som ska utvärdera tillämpningen av brotten grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning, i syfte att identifiera eventuella tolkningsproblem som uppkommit vid tillämpningen (dir. 2010:56 och dir. 2011:63). Syftet med utvärderingen är att undersöka om målsättningen med att införa dessa brott har uppnåtts.

Socialstyrelsen har i sin Tillsynsrapport 2011 pekat på att det förekommer brister i samhällsvården, bl.a. när det gäller kontrollen av nyanställd personal, barns delaktighet i vårdens planering och genomförande samt i kunskapen om vad som gäller för ensamkommande asylsökande barn.

Funktionshinder samt hälsa och välfärd

Svensk hälso- och sjukvårdslagstiftning ligger i linje med åtagandena enligt konventionen. Lagstiftningen får anses överensstämma med rätten till vård på så sätt att vården ges på samma villkor för barn bosatta i Sverige, barn som är eller har varit asylsökande, barn som har beviljats uppehållstillstånd med eller tillfälligt skydd och som inte är folkbokförda i Sverige samt barn som hålls i förvar enligt 10 kap. 2 § utlänningslagen. Det saknas dock rätt till mer än akutvård för barn som befinner sig i Sverige utan tillstånd och som inte tillhör nyss nämnda kategori. Frågan bereds för närvarande inom Regeringskansliet. Vidare begränsas rätten för andra än hälso- och sjukvårdspersonal att vidta vissa hälso- och sjukvårdande åtgärder. Andra än hälso- och sjukvårdspersonal får inte yrkesmässigt undersöka eller behandla barn under åtta år (se vidare avsnitt 4.3.2).

Regleringen som främjar folkhälsan, främst förebyggande arbete men även att minska alkoholens medicinska och sociala skadeverkningar samt att begränsa tobakens skadeverkningar, ligger i linje med strävan att tillgodose barnets rätt till bästa uppnåeliga hälsa. Särskilda lagstiftningsåtgärder har vidtagits där särskild hänsyn har tagits till barns livsvillkor.

Socialstyrelsen har i sin Tillsynsrapport 2011 pekat på att det förekommer brister avseende bostäder och särskild service för barn och ungdomar med funktionsnedsättning.

Särskilda lagar och bestämmelser styr rätten till tillgänglighet, stöd och service inom olika samhällsområden för barn med funktionsnedsättning. För att stärka barnets rättigheter har bestämmelser som återspeglar principerna om barnets bästa (artikel 3) och att barnet ska få komma till tals (artikel 12) införts i lagen om särskilt stöd och service till vissa funktionshindrade.

Utbildning, kultur och fritid

Barnets rätt till utbildning tillgodoses i svensk lagstiftning genom särskild reglering av skolplikten och rätt till utbildning. Skolplikten gäller för barn som är bosatta i Sverige medan bl.a. asylsökande barn har rätt till utbildning utan att omfattas av skolplikt. Frågan om rätt till utbildning för alla barn som vistas i landet, förutsatt att deras vistelse inte endast är helt tillfällig, bereds för närvarande inom Regeringskansliet. En koppling görs i den nya skollagen till barnkonventionen och dess grundläggande principer.

De grundläggande åtagandena vad gäller barns rätt till egen kultur och eget språk får anses uppfyllda i svensk lag. Språklagen och lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk syftar till att skydda och främja de nationella minoritetsspråken i Sverige. Även bestämmelser i skollagen och till den hörande förordningar främjar de nationella minoriteternas rätt att behålla och utveckla sin kultur inklusive sitt språk.

Flera utredningar har lyft fram behov av ökad kunskap när det gäller romernas livsvillkor i Sverige. I sammanhanget kan nämnas Delegationens för romska frågor betänkande Romers rätt – en strategi för romer i Sverige, SOU 2010:55, som har ansett att romers situation i Sverige är både mänskligt och ekonomiskt ohållbar, och föreslagit en nationell strategi för romer som genomförs under en 20-årsperiod. Utredningen för utvärdering av nationella handlingsplanen för mänskliga rättigheter har i sitt betänkande Samlat, genomtänkt och uthålligt? (SOU 2011:29) framhållit att det är angeläget att det vidtas en samordnad, långsiktigt uthållig och rättighetsbaserad ansträngning – en strategi, nationell kraftsamling eller något annat – för att göra det möjligt för romer, att delta på lika villkor som andra på alla områden i det svenska samhället.

Barns rätt till vila, fritid, lek och rekreation så som det anges i barnkonventionen får överlag anses tillgodosedda i svensk lag. Rättigheterna är specialreglerade inom flera områden.

Särskilt skydd

Svensk lagstiftning får anses stå i överensstämmelse med de rättigheter som ett barn som söker flyktingsstatus eller anses som flykting har enligt konventionen. För att ytterligare stärka barnets rättigheter inom området har barnkonventionens principer om barnets bästa (artikel 3) och barnets rätt att fritt uttrycka sina åsikter (artikel 12) införts i utlänningslagen.

Vidare bedöms att svensk lagstiftning får anses säkerställa genomförandet av rättigheterna vad avser skydd mot skadligt arbete, skydd mot sexuellt utnyttjande och mot sexuella övergrepp samt skydd mot olagligt bruk av narkotika och psykotropa ämnen och mot att utnyttjas i den olagliga framställningen av och handeln med dessa ämnen.

Även rätten till skydd mot bortförande och människohandel får anses tillgodosedd i svensk lag. Utöver det säkerställer Sveriges internationella åtaganden barnets rättigheter inom området.

Vidare kan konstateras att barnets rätt till skydd i väpnade konflikter enligt barnkonventionen och dess tilläggsprotokoll om indragning av barn i väpnade konflikter får anses väl tillgodosedd i svensk rätt. Författningsregleringen och Försvarmaktens praxis innebär att det inte är möjligt för någon som är under 18 år att tjänstgöra inom det militära försvaret.

Sammanfattande slutsatser

Lagstiftningen är en av de viktigaste instrumenten för en konventionsstat för att leva upp till sina åtaganden enligt barnkonventionen. Barnkonventionen kräver att staten ska vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och andra åtgärder för att genomföra de rättigheter som erkänns i konventionen. Det kan sammanfattningsvis konstateras att svensk lagstiftning överlag står i god överensstämmelse med rättigheterna i barnkonventionen. Den svenska lagstiftningen får anses väl utbyggd med

hänsyn till rättigheterna. De svenska reglerna överstiger ofta de minimikrav som ställs i konventionen.

Av barnkonventionen framgår att konventionsstaterna ska respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i konventionen utan åtskillnad av något slag. Enligt regeringsformen ska också domstolar, förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttä saktighet och opartiskhet.

De mänskliga rättigheterna ska tillförsäkras alla på ett rättssäkert sätt. Rättssäkerheten för barn är inget undantag. Det innebär att varje enskilt barns rättighet ska tillgodoses i varje tänkbar situation. Lagstiftningen kan dock inte försäkra att rättigheterna för varje enskilt barn efterlevs i varje situation, utan det är givetvis av central betydelse att även tillämpningen är förenlig med nu aktuella rättigheter.

En nödvändig utgångspunkt för en jämförelse mellan konventionens bestämmelser och svenska förhållanden är att konventionen måste tolkas så att den får en rimlig mening inom ramen för vårt nationella system. Konventionens texter har kommit till genom konsensus och innehåller ett flertal relativt vaga formuleringar. Bestämmelserna är i många fall utformade så att det finns utrymme för lämplighetsbedömning beträffande de åtgärder som staterna ska vidta.

Efter den senaste granskningen av Sverige kan nämnas att barnrättskommittén har tagit upp behovet av vissa ändringar i den svenska lagstiftningen för att tillförsäkra alla barn i Sverige sina rättigheter. Det gäller bl.a. fråga om att även genom lagstiftning vidare främja och underlätta respekten för barns åsikter och barns deltagande i frågor som påverkar dem. Enligt kommittén behövs det vidare lagstiftning för att garantera att alla barn utan uppehållstillstånd kan tillförsäkras rätten till utbildning och till hälso- och sjukvård. Vidare bör regeringen, enligt kommittén, se över och förändra den nuvarande lagstiftningen så att alla barn, oavsett ålder, garanteras tillgång till undersökning, behandling och vård med komplementär och alternativ medicin.

I kartläggningen anges exempel där tillsynsmyndigheter pekat på brister när det gäller tillämpningen av lagstiftningen. Det anges dock i regel inte bero på systematiska brister utan mer på tillämpningen i individuella fall. Socialstyrelsen har exempelvis påtalat brister vad gäller dokumentation, kvalitet och säkerhet vid Statens institutionsstyrelses särskilda ungdomshem, men Socialstyrelsen har samtidigt angett att flertalet särskilda ungdomshem arbetar aktivt för att förbättra kvaliteten och förebygga hot- och våldssituationer.

För att tillgodose varje enskilt barns rättigheter i varje tänkbar situation är det viktigt med uppföljning och utvärdering av beslut och åtgärder som rör barnet utifrån ett barnrättsperspektiv. Det förutsätter en aktiv styrning på alla nivåer i verksamheterna. Att skydda barn mot t.ex. våld, övergrepp och olika missförhållanden är en mycket komplicerad uppgift både för staten och för de behöriga myndigheterna. Skolverket har påtalat behov av ett systematiskt arbete i skolan med kartläggning och utvärdering för att främja likabehandling och förebygga diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Trots ett drygt trettioårigt förbud mot aga finns det fall när föräldrar slår eller på annat sätt utövar våld eller kränker sina barn. Olika övergrepp, inklusive sexuellt våld, inträffar i familjen eller i bekantskapskretsen.

När det gäller tillämpningen av relevant lagstiftning kan konstateras att det är nödvändigt med en väl fungerande tillsyn. Myndigheter som utövar tillsyn inom områden som rör barn bidrar till en systematisk uppföljning av barnets rättigheter och intressen. Dessa aktörer är centrala för att barnets rättigheter ska kunna tillgodoses. Regeringen har därför skapat en mer samordnad och stärkt tillsyn i och med propositionen samordnad och tydlig tillsyn av socialtjänsten (prop. 2008/09:160). Regeringen har vidare i Barnombudsmannen instruktion (SFS 2007:1021) förtydligat Barnombudsmannens uppföljnings- och utvärderingsansvar i berörda verksamheter hos förvaltningsmyndigheter, kommuner och landsting genom ändringar i Barnombudsmannens instruktion (SFS 2007:1021).

2 Inledning

Mänskliga rättigheter för barn i Sverige

Med mänskliga rättigheter avses de rättigheter som staterna enligt internationella överenskommelser garanterar den enskilda människan i syfte att skydda henne från ingrepp i de grundläggande friheterna, från olika typer av övergrepp och för att tillgodose hennes grundläggande behov. De mänskliga rättigheterna ger uttryck för skyldigheter som det allmänna – ytterst sett regering och riksdag – har gentemot den enskilde. Rättigheterna kan åtnjutas av individen ensam eller tillsammans med andra.

Regeringens mål är att säkerställa full respekt för de mänskliga rättigheterna i Sverige (skr. 2005/06:95 En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna 2006–2009, s. 12). Med detta avses att de mänskliga rättigheterna, inklusive barnets rättigheter, såsom de uttrycks genom Sveriges internationella åtaganden, inte får kränkas. Den svenska rättsordningen ska stå i överensstämmelse med de internationella konventioner och andra överenskommelser om mänskliga rättigheter som Sverige har anslutit sig till, och konventionerna ska följas på såväl nationell som kommunal nivå.

Utgångspunkten för regeringens arbete med att skydda och främja de mänskliga rättigheterna på nationell nivå är alltså de åtaganden som Sverige som stat gjort genom att ansluta sig till internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter. Sveriges internationella åtaganden om mänskliga rättigheter avspeglas på ett flertal ställen i den nationella lagstiftningen, bl.a. i

regeringsformen, liksom ett stort antal bestämmelser i lag om andra författningar.

Konventionen om barnets rättigheter antogs av FN:s generalförsamling den 20 november 1989. Sverige ratificerade barnkonventionen efter ett beslut i riksdagen den 21 juni 1990 utan att reservera sig på någon punkt (se SÖ 1990:20, prop. 1989/90:107, bet. 1989/90:SoU28 och rskr. 1989/90:350). I anslutning till att barnkonventionen ratificerades granskade regeringen konventionsbestämmelsernas överensstämmelse med svensk rätt och praxis. I propositionen till riksdagen om godkännande av konventionen konstaterades att ett svenskt tillträde till konventionen inte föranledde några ändringar i gällande lagstiftning. Regeringen har dessutom angett följande (ovan nämnda prop. s. 28):

En granskning av konventionsbestämmelserna leder till slutsatsen, att svensk rätt och praxis till sin allmänna syftning står i god överensstämmelse med dessa bestämmelser men att man kan vara tveksam om huruvida svensk rätt eller praxis i alla detaljer överensstämmer med konventionens krav. Den bedömning, som i sådana fall måste göras, blir i viss utsträckning beroende av vilka allmänna principer man vill lägga till grund för tolkningen av konventionens bestämmelser. Man måste därvid hålla i minnet att konventionen är avsedd att tillämpas på ett världsomfattande plan och således på rättssystem och andra förhållanden av mycket skiftande art. På grund härav måste konventionen tolkas så, att den får en rimlig mening inom ramen för varje nationellt system. Artiklarna är också i många fall utformade så att det finns utrymme för lämplighetsbedömning beträffande de åtgärder som staterna skall vidta.

Mot bakgrund av Sveriges åtagande, riksdagens tillkännagivande och det faktum att olika tolkningar av innebörden av barnkonventionen hade gjorts gällande i den allmänna debatten, tillsattes i mitten av 90-talet en parlamentarisk kommitté för att bl.a. klarlägga hur barnkonventionens anda och innebörd kommer till uttryck i svensk lagstiftning och praxis. Kommittén antog nam-

net Barnkommittén och presenterade i sitt betänkande Barnets bästa i främsta rummet (SOU 1997:116) en rad förslag på åtgärder. Beredningen av utredningens förslag ledde fram till regeringens proposition Strategi för att förverkliga konvention om barnets rättigheter i Sverige (prop. 1997/98:182).

Arbetet med barnets rättigheter

Genom ratificeringen har Sverige iklätt sig en internationell folkrättslig förpliktelse att följa konventionens bestämmelser. Enligt artikel 4 är varje stat skyldig att se till att den nationella lagstiftningen överensstämmer med barnkonventionens rättigheter. Konventionen tar inte ställning till *hur* det ska ske, utan överlämnar till staterna att vidta alla *lämpliga* lagstiftningsåtgärder och andra åtgärder. Detta betyder att det inte enbart är tillräckligt att garantera rättigheterna i lag utan att konventionsstaterna har ett ansvar för att förhållandena på de olika områdena också rent faktiskt motsvarar konventionens krav. För det ändamålet har konventionen införlivats i svensk lagstiftning genom transformering. Det innebär att de svenska bestämmelser i lagstiftningen som berör barnets rättigheter på olika områden har ändrats vid behov för att överensstämma med barnkonventionens normer.

Regeringen är ytterst ansvarig men även riksdagen, kommuner, landsting och statliga myndigheter har fullt ansvar för att inom sina befogenheter främja och skydda barnets rättigheter i enlighet med de internationella åtaganden som finns.

En viktig markering när det gäller det allmännas skyldighet, som ligger väl i linje med Sveriges förpliktelser enligt barnkonventionen, har fr.o.m. den 1 januari 2011 införts i regeringsformen. Enligt 1 kap. 2 § regeringsformen (RF) ska det allmänna verka för att alla människor ska kunna uppnå delaktighet och jämlikhet i samhället och för att barns rätt tas tillvara (prop. 2009/10:80 En reformerad grundlag).

Riksdagen har under 2010 godkänt en ny strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige (prop. 2009/10:232). Strategin har ersatt den strategi som har gällt sedan 1999 (prop. 1997/98:182 Strategi för att förverkliga konvention om barnets rättigheter i Sverige). Den nya strategin ska vara en utgångspunkt för offentliga aktörer på statlig och kommunal nivå som i sina verksamheter ska säkerställa de rättigheter barn har. Den vänder sig således till riksdag, regering, statliga myndigheter, landsting och kommuner. En av principerna i strategin är att ”all lagstiftning som rör barn ska utformas i överensstämmelse med barnkonventionen”. Rättsväsendet har i detta sammanhang en viktig roll att säkerställa barnets rättigheter utifrån gällande lagstiftning.

Det är också viktigt att hela lagstiftningskedjan, från utredningsdirektiv till beslut i riksdagen, präglas av både ett barnperspektiv och ett barnrättsperspektiv. Även remissförfarandet är en viktig del av lagstiftningsarbetet och involverar såväl offentliga aktörer som det civila samhället. Remissinstanserna har på så sätt ett ansvar att utifrån sina verksamhetsområden beakta barnets rättigheter i sina yttranden över olika lagförslag. Barnombudsmannen har en särskild roll i att uppmärksamma att lagar och andra författningar samt deras tillämpning stämmer överens med barnkonventionen och till regeringen föreslå de författningsändringar eller andra åtgärder som behövs.

Lagstiftningen ska främja och skydda barnets rättigheter på ett effektivt sätt. Barnkonventionens grundläggande principer (artiklarna 2, 3, 6 och 12, se nedan) bör iakttas i utformandet av all relevant lagstiftning, föreskrifter och allmänna råd, oavsett sakområde.

Enligt principen om fördragskonform tolkning ska domstolar, myndigheter, kommuner och landsting tolka och tillämpa lagar och förordningar så att åtagandena enligt barnkonventionen och andra internationella överenskommelser som rör barnets rättigheter respekteras i praktiken, i beslut och åtgärder, så långt detta är möjligt inom ramen för den svenska lagstiftningens ordalydelse (s.k. fördragskonform rättstillämpning).

Barnkonventionens innehåll

Barnkonventionen består av en inledning (preambeln) och 54 artiklar. Den är indelad i tre delar, som behandlar materiella frågor, övervakningssystem respektive slutbestämmelser.

Barnkonventionen är inriktad på individen, det enskilda barnet, och de materiella artiklarna handlar om barnets rätt att få sina grundläggande rättigheter och behov tillgodosedda. Konventionen omfattar såväl medborgerliga och politiska som ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.

Barnets rättigheter är i barnkonventionen formulerade i olika artiklar som kan delas in i olika områden. Barnrättskommittén har rekommenderat att staterna vid återrapportering följer en indelning i fem huvudsakliga områden; medborgerliga fri- och rättigheter; familjemiljö och samhällsvård; funktionshinder, hälsa och välfärd; utbildning, kultur och fritid; särskilt skydd mot övergrepp och utnyttjande (CRC/C/58/Rev.2).

De rättigheter i konventionen som kan hänföras till kategorin medborgerliga fri- och rättigheter är bl.a. rätten till registrering vid födelsen, namn och nationalitet (artiklarna 7 och 8), åsiktsfrihet (artikel 12), yttrandefrihet (artikel 13), religionsfrihet (artikel 14), förenings- och församlingsfrihet (artikel 15) och skydd för privat- och familjelivet (artikel 16).

Rättigheter om familjemiljö och samhällsvård är bl.a. rätt till förälder/kontakt med förälder i olika situationer (artiklarna 9-11) och rätt för barn till förvärvsarbetande föräldrar att åtnjuta barnomsorg (artikel 18).

De rättigheter som kan hänföras till funktionshinder, hälsa och välfärd är bl.a. rätten för funktionshindrade (artikel 23) samt rätten till hälso- och sjukvård (artikel 24).

Det finns bestämmelser om barnets rätt till utbildning (artikel 28), rättigheter för barn som tillhör minoriteter eller urfolk (artikel 30) och barnets rätt till kultur, till vila och fritid, lek och rekreation (artikel 31).

Barnkonventionen innehåller också en särskild sorts rättigheter, som kan sägas vara absoluta för barn. Det är de rättigheter

som ger barnet särskilt skydd mot övergrepp och utnyttjande, som bl.a. skydd mot alla former av fysiskt och psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, sexuella övergrepp (artikel 19), skydd mot ekonomiskt utnyttjande (artikel 32) och skydd mot sexuell exploatering (artikel 34).

Grundprinciperna i barnkonventionen.

Under de drygt 20 år som har gått sedan konventionens ikraftträdande har ett flertal bestämmelser etablerats som grundläggande principer för både tolkningen och tillämpningen av konventionen. Såväl Barnrättskommittén som experter, barnrättsorganisationer, politiker och forskare använder sig av dessa grundprinciper för att belysa de olika aspekterna i tillämpningen av barnkonventionen i konkreta fall eller situationer.

De bestämmelser som nämnts är alltså grundläggande för konventionen och fastställer i själva verket konventionens ändamål och syfte, nämligen att varje barn utan diskriminering har mänskliga rättigheter (artikel 2) som ska garantera barnets liv och utveckling (artikel 6), att alla beslutsfattare ska ta särskild hänsyn till vad som är bäst för barnet vid alla beslut eller åtgärder som rör barn (artikel 3) och slutligen att barnet ska få uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör det (artikel 12).

Regeringen lägger stor vikt vid dessa grundläggande principer i sin barnrättspolitik. Målet med regeringens barnrättspolitik är att barn och unga ska respekteras och ges möjlighet till utveckling och trygghet samt delaktighet och inflytande, vilket kan sägas utgöra en sammanfattning av grundprinciperna i barnkonventionen. Detta innebär att grundprinciperna således alltid, på alla nivåer i samhället, ska ingå som en naturlig del i alla beslut och åtgärder som berör barn.

Kontroll av efterlevnad m.m.

Konventionsstaterna ska periodiskt avge rapporter om de åtgärder som de vidtagit för att genomföra de rättigheter som erkänns i konventionen och om de framsteg som har gjorts i fråga om åtnjutandet av rättigheterna. Barnrättskommittén, som består av självständiga experter, har till uppgift att granska staternas inlämnade rapporter för att övervaka att konventionen genomförs i de länder som har ratificerat den. Den svenska regeringen har lämnat in fyra rapporter till barnrättskommittén (1992, 1997, 2002 och 2007). Efter att rapporteringsprocessen är avslutad sammanställer barnrättskommittén sina sammanfattande slutsatser, s.k. Concluding Observations. I dessa slutsatser tar barnrättskommittén upp frågor som de anser att staten bör prioritera för att i största möjliga mån leva upp till dess åtaganden enligt konventionen.

Två fakultativa protokoll

För att förstärka och fördjupa åtagandena i barnkonventionen finns det två fakultativa protokoll till konventionen. Riksdagen godkände 2003 det fakultativa protokollet till barnkonventionen om indragning av barn i väpnade konflikter. Protokollet ersätter i princip art. 38 i barnkonventionen. I protokollet fastslås att åldersgränsen för att delta i fientligheter och för att bli obligatoriskt rekryterad till väpnade styrkor höjs från 15 till 18 år. Åldersgränsen för frivillig rekrytering höjs till minst 16 år. Protokollet ratificerades därefter av regeringen.

Riksdagen godkände vidare 2006 det fakultativa protokollet till barnkonventionen om försäljning av barn, barnprostitution och barnpornografi. Protokollet som syftar till att höja kraven på staterna, att vidta åtgärder som garanterar att flickor och pojkar skyddas mot försäljning, prostitution och mot att utnyttjas för framställning av barnpornografi, ratificerades därefter av regeringen.

Andra internationella konventioner och EU-rätt som främjar barnets rättigheter

Barnets rättigheter uttrycks också i andra traktat, bl.a. Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna samt i Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

Lissabonfördraget som trädde i kraft den 1 december 2009 behandlar även barnets rättigheter. I artikel 3 i EU-fördraget anges att ett av unionens mål är att främja skyddet av barnets rättigheter. Genom Lissabon-fördraget har Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna blivit rättsligt bindande. Av artikel 24 framgår att barn har rätt till det skydd och den omvårdnad som behövs för deras välfärd. De ska fritt kunna uttrycka sina åsikter och dessa ska beaktas i frågor som rör barnen i förhållande till deras ålder och mognad. Vidare ska vid alla åtgärder som rör barn, oavsett om de vidtas av offentliga myndigheter eller privata institutioner, barnets bästa komma i främsta rummet. Det slås också fast att varje barn har rätt att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkta kontakter med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa.

Dessa och andra internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter för barn och människor i allmänhet är utgångspunkt i arbetet med barnets rättigheter. De internationella överenskommelserna reglerar förhållandet mellan statsmakten och enskilda människor och utgör en begränsning av statens makt över individen samtidigt som de slår fast vissa skyldigheter för staten gentemot individen.

3 Utgångspunkter

3.1 Syfte, disposition och omfattning

Syfte

Lagstiftningen är statens främsta instrument för att garantera att barnets rättigheter tillgodoses i verksamheter, beslut och åtgärder som rör det enskilda barnet och barn som kollektiv. Lagstiftningen ska främja och skydda barnets rättigheter på ett effektivt sätt. All lagstiftning som rör barn ska därför utformas i överensstämmelse med normerna i barnkonventionen och andra internationella traktat som reglerar barnets rättigheter. Myndigheter, kommuner och landsting ska tolka och tillämpa lagar och förordningar så att åtagandena enligt barnkonventionen och andra internationella överenskommelser som rör barnets rättigheter respekteras i praktiken, i beslut och åtgärder.

Regeringen har initierat ett arbete inom Regeringskansliet som innebar en kartläggning för att belysa hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med rättigheterna i barnkonventionen. I denna promemoria presenteras kartläggningen.

Barnkonventionen och dess protokoll har införlivats i svensk lagstiftning genom transformering, dvs. genom att anpassa svenska bestämmelser på olika sakområden till kraven enligt barnkonventionen. Promemorian kan sägas visa hur Sverige genom detta transformeringsarbete har genomfört åtagandena. Transformering som metod kräver dock successiv och konti-

nuerlig anpassning av nationell lagstiftning och rättillämpning allteftersom konventionen behöver tolkas i ljuset av ändrade samhällsförhållanden.

I promemorian redovisas och analyseras rättigheterna i barnkonventionen och dess två tilläggsprotokoll. Vidare redovisas relevant svensk lagstiftning, praxis samt hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med dessa rättigheter.

Tyngdpunkten i kartläggningen har lagts på att redovisa relevant svensk lagstiftning. I mindre mån redovisas praxis. Det har inte varit möjligt att inom ramen för detta arbete utföra någon närmare granskning av om barnets rättigheter respekteras i den praktiska tillämpningen, i beslut och åtgärder.

I promemoria redovisas visserligen en del utredningsarbeten, tillsynsrapporter m.m. som kan sägas belysa brister och förbättringsområden som kan finnas vad gäller hur lagstiftning och praxis överensstämmer med rättigheterna i barnkonventionen. Det understryks att denna redovisning inte är heltäckande och inte innebär något ställningstagande till de synpunkter som framförts i utredningar och av tillsynsmyndigheter, utan endast innefattar en redogörelse för dessa som ett led i kartläggningsarbetet och ett underlag för en fortsatt diskussion.

Disposition

Det finns flera sätt att genomföra kartläggningen. Den parlamentariska barnkommittén valde att disponera betänkandet efter de olika rättigheternas karaktär och tillämpning i det svenska samhället. UNICEF i Sverige valde i sin handbok att följa de enskilda artiklarna. Ett annat sätt är att utgå från de ovan angivna områden som Barnrättskommittén anger att rättighetsartiklarna kan hänföras till; medborgerliga och politiska rättigheter, familj och samhälle, hälso- och sjukvård, ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna samt särskilt skydd mot övergrepp och utnyttjande. Dispositionen följs av staterna när de utformar sina rapporter. En sådan indelning ligger också nära synsättet att rät-

tigheterna anses lika viktiga och barnkonventionen ska ses som en helhet. Dessutom tas hänsyn till att rättigheterna är olika till sin natur. Medan de medborgerliga och politiska rättigheterna måste respekteras av alla stater oavsett utvecklingsnivå är de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna mer beroende av ett lands resurser.

Det bedöms lämpligt att följa barnrättskommitténs rekommenderade områdesvisa indelning. I kartläggningen behandlas därför inte konventionsrättigheterna artikel för artikel, utan i stället disponeras promemorian områdesvis efter de olika rättigheternas karaktär och tillämpning. En del bestämmelser har så nära samband med varandra att de kan ses som beståndsdelar av en och samma rättighet.

I kartläggningen granskas rättigheternas närmare innebörd i förhållande till tolkningsprinciper, de grundläggande principerna och övriga stödjande och kompletterande rättigheter, som anges i avsnitt 3.3. Uppräkningen av stödjande och kompletterande rättigheter utgör endast exempel och är inte tänkt att vara uttömmande.

Omfattning

Kartläggningen avser att redovisa en så aktuell bild som möjligt av gällande svensk lagstiftning och i någon mån praxis vad avser barns rättigheter. Kartläggningen kan ses som en katalog med, utifrån barns rättigheter, angivande av relevant svensk lagstiftning och i någon mån praxis.

I promemorian redovisas således inte i någon större utsträckning det arbete som exempelvis statliga myndigheter, kommuner och lansting bedriver för att främja och stärka skyddet för barns rättigheter. Inte heller Barnombudsmannens arbete med att driva på genomförandet av barnkonventionen och bevaka efterlevnaden av konventionen redovisas i kartläggningen. Deras arbete är stort och av avgörande betydelse, men det har inte varit möjligt att lägga det till grund för kartläggningen. Det bedrivs även ett

omfattande arbete av riksdagen och regeringen i syfte att stärka barnets rättigheter genom nationella handlingsplaner, strategier, riktade åtgärder, uppdrag till myndigheter m.m. Detta redovisas inte heller nämnvärt i promemorian. Någon tillbakablick vad avser reformer eller andra väsentliga förändringar eller trender har inte heller ingått i arbetet med kartläggningen.

3.2 Barnets rättigheter

I regeringens proposition 1989/90:107 Genomförande av FN-konventionen om barnets rättigheter genomfördes en översyn av hur svensk lagstiftning och praxis förhåller sig till bestämmelserna i barnkonventionen. I den parlamentariska barnkommitténs betänkande SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet genomfördes en bred översyn av hur svensk lagstiftning och praxis förhåller sig till barnkonventionens bestämmelser.

Denna kartläggning omfattar endast en granskning av de bestämmelser i barnkonventionen och dess två tilläggsprotokoll som kan anses utgöra rättigheter för barnet. I detta avsnitt klarläggs vad som menas med begreppet barn och vilka krav som ska ställas på en bestämmelse för att den ska kunna anses utgöra en sådan rättighet som ska granskas.

Begreppet barn

I artikel 1 barnkonventionen definieras begreppet barn. Med barn avses varje människa till den dag barnet fyller 18 år och blir myndigt, om inte barnet blir myndigt tidigare enligt nationell lag.

Vilka krav ska ställas på en bestämmelse för att den ska anses utgöra en rättighet för barnet?

På området för grundläggande rättigheter brukar man normalt tala om s.k. negativa och positiva förpliktelser för staten. Flera bestämmelser i barnkonventionen och dess två tilläggsprotokoll är utformade så att barnets rätt uttrycks som den primära skyldigheten för staten att inte handla på ett visst sätt, dvs. en negativ förpliktelse. Med en negativ förpliktelse menas att den offentliga makten ska avhålla sig från handlingar som ingriper/inkräftar på en persons – ett barns – grundläggande rättigheter. Det enskilda barnet ska således ha en privat sfär där han eller hon går skyddad mot ingrepp från myndigheternas sida. Kopplat till detta är ett positivt handlande för att tillse att det enskilda barnet får sina rättigheter tillgodosedda också i relation till andra enskilda rättssubjekt. Staten har således en skyldighet att bl.a. stifta lag som ger grundläggande skydd för rättigheterna. Bestämmelser av detta slag utgör artikel 19, artiklarna 32–34 och artikel 38 i barnkonventionen.

En del andra bestämmelser i barnkonventionen är att se som positiva förpliktelser för staten, dvs. en rätt för ett barn att få något (t.ex. boende, utbildning, bistånd). För att tillgodose detta krävs att staten vidtar en aktiv handling, oftast kopplat till krav på lagreglering. Sådana bestämmelser utgör exempelvis artiklarna 24, 26 och 27 i barnkonventionen.

En utgångspunkt är därför att kartläggningen endast ska omfatta sådana bestämmelser som nu nämnts. Mer konkret kan detta uttryckas så att bestämmelserna som ingår i kartläggningen ska vara riktade till barnet och så konkret utformade att barnet har rätt att ställa krav på att fredas från ingrepp från samhällets sida eller på att få något från staten.

Genomgången i det följande omfattar således endast sådana bestämmelser i barnkonventionen och tilläggsprotokollen som motsvarar dessa krav. I andra bestämmelser ställs det inte direkta krav och dessa omfattas därför inte av kartläggningen. Bestämmelser som innehåller ord som t.ex. "främja" kan inte anses ställa

direkta krav på agerande. Det innebär att kartläggningen *inte* omfattar t.ex. artiklarna 1 (som innefattar en definition av begreppet barn), 4 (som innefattar skyldighet för staten att lagstifta eller vidta andra åtgärder för att uppfylla barnkonventionen), 11 (som avser statens samarbete med andra länder) och 29 (som ställer krav på att barnets utbildning ska ha visst grundläggande innehåll) samt endast viss eller vissa bestämmelser i t.ex. artiklarna 27, 28 och 31 i barnkonventionen. Rättigheterna har till övervägande del konkretiserats genom att vissa ord har plockats ut från de artiklarna som innefattar rättigheter. När det gäller artikel 12, där en viss bestämmelse kan anses utgöra en rättighet i sig, konkretiseras rättigheten efter en analys av dess närmare innebörd (se avsnitt 4.1.3).

3.3 Tolkningsprinciper

Utgångspunkten för tolkningen av konventionen och dess två tilläggsprotokoll har varit de tolkningsprinciper och övrigt stöd i arbetet som nämns i det följande.

Tolkningen enligt traktaträtten

Bestämmelser om tolkning av internationella överenskommelser finns i Wienkonventionen om traktaträtt, som Sverige har ratificerat i januari 1980. Wienkonventionen fastställer att en traktat ska tolkas i god tro, enligt bestämmelsernas ordalydelse sedda i sitt sammanhang och mot bakgrund av ändamålet och syftet med överenskommelsen (artikel 31). Utöver sammanhanget ska hänsyn tas till bl.a. efterföljande överenskommelser mellan parterna eller praxis som uttrycker parternas enighet om en viss tolkning av bestämmelserna. Vid oklarheter eller tvetydigheter ska även förarbetena till traktaten eller omständigheterna vid dess ingående kunna användas som supplementära tolkningsmedel (artikel 32).

Tolkningen av barnkonventionen och dess två tilläggsprotokoll

Artiklarna i barnkonventionen och dess två tilläggsprotokoll är ofta allmänt formulerade och kan därför bli föremål för en rätt varierande tolkning. I prop. 1989/90:107 Godkännande av konventionen om barnets rättigheter, uttalade regeringen att vid tolkningen av konventionens bestämmelser bör hållas i minnet att konventionen är avsedd att tillämpas på ett världsomfattande plan och således på rättssystem och andra förhållanden av mycket skiftande art. Regeringen angav att konventionen måste tolkas så att den får en rimlig mening inom ramen för varje nationellt system. Artiklarna är, enligt regeringen, också i många fall utformade så att det finns utrymme för lämplighetsbedömning beträffande de åtgärder som staterna ska vidta. Förutom dessa nämnda allmänna principer angav regeringen att förarbetena till konventionsbestämmelserna kan tjäna som ledning vid tolkning av bestämmelserna.

Det kan konstateras att varje enskild bestämmelse bör tolkas så att konventionen och protokollen som helhet får en rimlig innebörd. Detta innebär att rättigheterna har samma vikt även om de är olika till sin natur. De medborgerliga och politiska rättigheterna är absoluta till sin karaktär och ska respekteras oavsett utvecklingsnivå. När det gäller de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna ska staten enligt konventionen använda sig till det yttersta av sina tillgängliga resurser för att förverkliga dessa rättigheter. Tolkningen av en viss bestämmelse i konventionen och i tilläggsprotokollen bör därför göras på sådant sätt att det inte uppstår en konflikt med någon annan bestämmelse.

Som nämnts innehåller barnkonventionen vissa grundläggande principer som är styrande för tolkningen av övriga artiklar, men som också kan ha en egen självständig betydelse. Principerna ska återspeglas i tolkningen av de övriga bestämmelser i konventionen.

En grundprincip i konventionen är enligt artikel 2 att barn har fullt och lika människovärde. Den grundläggande principen om icke-diskriminering och jämställdhet gäller också mellan barn;

alla barn har lika värde och ska tillförsäkras konventionsrättigheterna utan åtskillnad av något slag. Artikel 1 förbjuder således alla former av diskriminering från konventionsstaternas sida när det gäller att tillförsäkra ett barn de rättigheter som anges i konventionen. Artikel 1 föreskriver även att konventionsstaterna ska vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barn skyddas mot att utsättas för alla former av diskriminering eller bestraffning på grund av föräldrars, vårdnadshavares eller familjemedlemmars ställning, verksamhet, uttryckta åsikter eller tro.

Principen om barnets bästa i artikel 3 är också en av grundpelarna i konventionen. Vid alla åtgärder som rör barn ska barnets bästa komma i främsta rummet. Tolkningen av begreppet "barnets bästa" bör grundas på de enskilda rättigheterna som ska garanteras enligt konventionens övriga artiklar.

Vid godkännandet av barnkonventionen angav regeringen bl.a. följande angående tillämpningen av artikel 3 (prop. 1989/90:107, sid. 31).

När det gäller att tillämpa denna princip är det naturligtvis en lagstiftningsfråga men i hög grad också en fråga om tillämpning av lagstiftningen och praktiskt handlande överhuvudtaget. Att barnets bästa skall komma i främsta rummet utesluter inte att även andra hänsyn får tas men innebär att vad som bäst gagnar barnet i första hand skall vara vägledande.

Vidare angav regeringen i angivna proposition att när det gäller barn i särskilda situationer måste den närmare innebörden av principen om barnets bästa tolkas utifrån de artiklar i konventionen som just tar sikte på dessa situationer (s. 33).

Förutom artikel 3 utgör artikel 6 om rätten till liv, som hävdas som en universell och principiell mänsklig rättighet i andra instrument, samt rätt till överlevnad och utveckling som konventionsstaterna ska säkerställa till det yttersta av sin förmåga, en grundpelare i konventionen.

Detsamma gäller artikel 12, i vilken anges barnets ställning som enskilda individer med grundläggande mänskliga rättigheter,

egna åsikter och känslor. Konventionsstaterna ska tillförsäkra ett barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet. Barnets åsikter ska därvid tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Som angavs ovan kan vissa delar av artikel 12 också anses utgöra en rättighet i sig.

Hur dessa grundläggande principer återspeglar sig i rättigheter i barnkonventionen redovisas i kartläggningen. Även åter speglingen av övriga rättigheter redovisas i kartläggningen.

Utöver dessa fyra, sedan länge etablerade, grundläggande principer i tolkningen och tillämpningen av barnets rättigheter fästs i kartläggningen avseende vid principen om barnets fortlöpande utveckling av sin förmåga samt på föräldrarnas ansvar att ge ledning och råd då barnet utövar sina rättigheter (artikel 5). Dessa bestämmelser ingår i det barnrättsperspektiv som enligt regeringen ska präglade det offentliga verksamhet (prop. 2007/08:111 Barnpolitiken – en politik för barnets rättigheter, sid. 5) och lagstiftningsarbetet (prop. 2009/10:232, Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige, s. 12).

Ytterligare stöd i arbetet

Genomförandet av staternas åtaganden enligt barnkonventionen övervakas av barnrättskommittén. Barnrättskommitténs s.k. allmänna kommentarer (General Comment) berör tolkningen och tillämpningen av bestämmelserna i barnkonventionen. Dessutom ger kommittén ut landspecifika rekommendationer efter konventionsstaternas periodiska rapporter och ett utbrett erfarenhetsutbyte mellan olika nationella och internationella aktörer som arbetar med barnets rättigheter. Kommentarer och rekommendationerna utgör en viktig kunskapskälla för regeringens arbete med barnets rättigheter. I likhet med vad som gäller för andra kommittéer som övervakar staternas genomförande av konventioner om mänskliga rättigheter är barnrättskommitténs kommentarer och rekommendationer inte direkt juridiskt bin-

dande för Sverige. Sverige fäster dock stort avseende vid barnrättskommitténs kommentarer och rekommendationer. Vid tolkningen av barnkonventionen och dess två tilläggsprotokoll har kommitténs kommentarer och rekommendationer följaktligen utgjort ett stöd.

Även de granskningar av hur svensk lagstiftning och praxis förhåller sig till bestämmelserna i barnkonventionen som genomförts i regeringens proposition 1989/90:107 Genomförande av FN-konventionen om barnets rättigheter och den parlamentariska barnkommitténs betänkande SOU 1997:116 Barnet bästa i främsta rummet har utgjort ett stöd i arbetet. UNICEF i Sveriges handbok om genomförandet av barnkonventionen i Sverige (2008) har varit till stor hjälp i arbetet.

4 Barnets rättigheter i svensk lag och praxis

4.1 Medborgerliga fri- och rättigheter

4.1.1 Rätt till namn och medborgarskap

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt att registreras omedelbart efter födelsen. Från födelsen har barnet också rätt till ett namn och rätt att förvärva ett medborgarskap (artikel 7.1). Barnkonventionen fastställer att varje barn har dessa rättigheter.

För en fullständig innebörd av rättigheterna bör bestämmelserna i artikel 7 läsas i anslutning till bestämmelserna i bl.a. artikel 8 (om att behålla sin identitet, bl.a. medborgarskap, namn och släktförhållanden), artikel 9 (om åtskiljande från föräldrar), artikel 10 (om familjeåterförening) och i artikel 20 (om kontinuitet i uppfostran av barn som berövats sin familjemiljö).

Rättigheterna motsvarar artikel 24 i konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (artikel 24) som statuerar barnets rätt till bl.a. namn och medborgarskap.

Rätten för det nyfödda barnet att bli registrerat kan inte finnas utan att barnet har åtminstone ett namn. En förutsättning för registrering är att barnet har ett namn. Rätten till namn och medborgarskap konkretiseras genom registreringen.

Rätten att förvärva ett medborgarskap är dock mer komplicerat. Konventionen tar hänsyn till statens nationella regler men

kräver dock att staten ska söka lösningar som ska säkerställa att barnet inte blir statslöst (artikel 7.2). Detta kan innebära tillämpning av andra internationella instrument.

Relevant lagstiftning

Namnlagen (1982:670) innehåller regler om rätt för barnet att förvärva ett efternamn redan vid födelsen. Dessa regler baseras på föräldrarnas efternamn. Till följd av ändringarna i föräldrabalken om föräldraskapet för barn som kommit till genom assisterad befruktning i registrerade partnerskap och samboförhållande mellan kvinnor infördes en ny bestämmelse. Bestämmelsen innebär att ett barn från födseln anses ha förvärvat moderns efternamn om varken faderskapet eller föräldraskapet fastställs inom tre månader från födseln. När det gäller förnamn ska varje barn ges ett eller flera förnamn, som inom tre månader från födseln ska anmälas till Skatteverket. Vårdnadshavaren kan vid vite föreläggas att anmäla barnets förnamn.

Enligt folkbokföringslagen (1991:481) ska ett barn som föds levande i landet folkbokföras om modern är folkbokförd eller om fadern är folkbokförd och vårdnadshavare. Även ett barn som föds utom landet av en kvinna som är folkbokförd ska folkbokföras.

Folkbokföringslagen fastställer också att ett barns födelse ska anmälas till Skatteverket om barnet föds inom landet eller om det föds utom landet av en kvinna som är folkbokförd här. Det finns också bestämmelser som reglerar anmälan i olika situationer. Överhuvudtaget ska alla barn som föds i landet anmälas till Skatteverket och registreras i folkbokföringens databas även om de inte folkbokförs.

Svenskt medborgarskap förvärvas vid födelsen under omständigheter som anges i lagen (2001:82) om svenskt medborgarskap. Det innebär att föräldrarnas medborgarskap avgör vilket medborgarskap barnet får. Ett barn, som har fötts i Sverige och som sedan födelsen är statslöst, förvärvar svenskt medbor-

garskap genom anmälan av den eller dem som har vårdnaden om barnet, om barnet har permanent uppehållstillstånd och hemvist här i landet. Även reglerna om förlust av svenskt medborgarskap är så formulerade att ett svenskt medborgarskap bibehålls om detta i annat fall skulle leda till att personen blir statslös. I det sammanhanget kan nämnas att Sverige har ratificerat 1961 års konvention om begränsning av statslöshet.

Slutsatser

Den svenska lagstiftningen överensstämmer väl med rättigheterna så som de uttrycks i konventionen. Samma bedömning gjordes i proposition Godkännande av konventionen om barnets rättigheter med förslag om ratificering av barnkonventionen (prop. 1989/90:107).

Det kan nämnas att en parlamentarisk kommitté genomför en allmän översyn av namnlagen och har att ta ställning till behovet av ändringar i lagen (dir. 2009:129). Kommittén ska bl.a. analysera vilka konsekvenser de förslag som lämnas får för barn. Uppdraget ska redovisas senast den 1 mars 2013.

Folkbokföringsutredningen föreslår i sitt slutbetänkande Folkbokföringen (SOU 2009:75) att barn som föds utomlands inte längre ska folkbokföras från födelsen. I stället föreslås dessa barn folkbokföras först om de flyttar in i landet och bosätter sig här. Betänkandet bereds inom Regeringskansliet.

4.1.2 Rätt att behålla sin identitet

Rättighetens innebörd

Ett barn har rätt att behålla sin identitet, innefattande medborgarskap, namn och släktförhållanden såsom dessa erkänns i lag, utan olagligt ingripande (artikel 8). Om ett barn olagligt berövas en del

eller hela sin identitet, ska han eller hon få lämpligt bistånd och skydd i syfte att snabbt återupprätta barnets identitet.

Rättigheten har nära samband med den rättighet som anges i artikel 7 (se ovan).

De tre delarna i begreppet "identitet" som särskilt nämns är medborgarskap, namn och släktförhållanden. Ett barns "nationella identitet" kan härröra från föräldrarnas medborgarskap. Likaså kan barnets nationella identitet förvärvas antingen genom att det är fast bosatt i ett land eller genom härkomst. När väl ett barn har förvärvat medborgarskap kan en förlust av detsamma även innebära en förlust av barnets identitet.

Konventionens definition av barnets identitet med namn, nationalitet och släktförhållanden är inte helt fullständig. I verkligheten är dessa tre delar bara några av de beståndsdelar som utgör ett barns identitet. Andra aspekter av barnets identitet kan vara bl. a. barnets etniska ursprung, kultur, religion och språk samt barnets fysiska yttre, förmåga, könsidentitet och sexuella läggning.

Rätten att "behålla" sin identitet innebär både att identiteten inte får kränkas och att det ska finnas register med uppgifter om bl.a. genealogi och födelsen. Några av dessa uppgifter ligger utanför samhällets ramar, men åtgärder bör vidtas för att upprätthålla register och bevara dem om barn lever som flyktingar, är övergivna, placerade i familjehem, adopterade eller omhändertagna av samhället.

En ändring av ett barns identitet kan dock enligt konventionen accepteras om ingreppet regleras i nationell lag. Adoption utgör en sådan ändring av ett barns identitet som regleras i svensk lag. Efter adoption övertar i allmänhet barnet adoptivföräldrarnas namn. Det adopterade barnet förlorar sitt släktskap med sina biologiska föräldrar och resten av släkten, exempelvis syskon eller mor- och farföräldrar. I stället etablerar barnet ett nytt släktskap med adoptivföräldrarna och resten av deras släkt. Om adoptionsprocessen inte sker i överensstämmelse med lag-

stiftningen ska, enligt konventionen, staten ingripa för att ”snabbt återupprätta barnets identitet”.

Relevant lagstiftning

Namnlagen, folkbokföringslagen och lagen om svenskt medborgarskap säkerställer barnets rätt till identitet enligt artikel 8. Även annan lagstiftning, exempelvis föräldrabalken och adoptionslagstiftningen, kan vara relevanta i sammanhanget.

Slutsatser

Den svenska lagstiftningen överensstämmer väl med rättigheten så som denna uttrycks i konventionen.

4.1.3 Rätt till själv- och medbestämmande i takt med ålder och mognad

Rättighetens innebörd

Det barn som är i stånd att bilda egna åsikter har rätt att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Barnet ska därför ha möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ, på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet (artikel 12).

Enligt barnkonventionen ska ett barns fortlöpande utveckling av sin förmåga präglade rättigheter och skyldigheter som föräldrar, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet ha för att ge barnet stöd och ledning i utövandet av sina rättigheter (artikel 5). Detta gäller även när det handlar om ett

barns rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet (artikel 14.2).

Enligt konventionen ska alla berörda parter, även barnet, ges möjlighet att lägga fram sina synpunkter om barnet skiljs från sina föräldrar mot deras vilja i fall då behöriga myndigheter finner att ett sådant åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa (artikel 9.2). Alla dessa bestämmelser hänger samman och kompletterar varandra. Även bestämmelserna i bl. a. artiklarna 9.2, 13, 15, 16, 21 och 40 i konventionen baseras på och återspeglar på ett eller annat sätt denna rättighet anpassad till specifika situationer som regleras i dessa artiklar.

I det här sammanhanget aktualiseras konceptet ”den fortlöpande utvecklingen av barnets förmåga” i både artiklarna 5 och 14. Detta innebär att barnets fortlöpande utveckling av sina kompetenser ska präglade rättigheterna och deras tillämpning. Barn i olika åldrar är i behov av olika grader av skydd, delaktighet och självbestämmande i olika sammanhang och i samband med olika områden av beslutsfattande. Det ligger i sakens natur att ett barn inte har den vuxnes fulla självbestämmande. Barndomen innebär dock en mycket snabb utveckling både av barnets förmåga och för dess självbestämmande. Det finns följaktligen betydande skillnader mellan barn i olika utvecklingsstadier när det gäller egna behov och förmågor.

För att barnet fritt ska kunna uttrycka egna åsikter ska staten skapa förutsättningarna som tillförsäkrar att inga formella eller praktiska regler och rutiner hindrar barnet att säga vad han eller hon tycker i de frågor som rör barnet. Det innebär att barnets egna synpunkter ska behandlas med respekt och tas i beaktande beroende på barnets ålder och mognad.

Barnets rätt att bli hörd och statens motsvarande skyldighet är tydlig när det gäller alla domstols- eller administrativa förfaranden som rör ett barn (artikel 12.2).

Det kan understrykas att barnets rätt att höras kan utövas antingen direkt eller indirekt genom vårdnadshavare, annan företrädare eller lämpligt organ (artikel 12.2). Det är alltså inte

nödvändigt enligt konventionen att barnet själv ska uttrycka sina synpunkter inför beslutsfattaren.

Konventionen fastställer inga åldersgränser för att ett barn fritt ska få uttrycka sina åsikter. Men konventionens text refererar till en rättighet som tillhör ett barn som är i stånd att bilda egna åsikter om den berörda situationen. Man kan säga att denna rättighet blir aktuell eller inte beroende på barnets förmåga att skapa en egen uppfattning i frågan. Det är uppenbart att även små barn har egna åsikter i frågor som rör dem själva eller deras närmaste miljö. Man kan dock inte undvika att konstatera att barnets ålder och mognad såväl som informationen barnet får om en viss situation spelar en avgörande roll i sammanhanget, dvs. om barnet kan ha en egen ståndpunkt i en viss fråga. Även inflytandet och beroendet av vårdnadshavare eller andra närstående personer påverkar givetvis barnet och dess åsikter. Med stigande ålder utvidgas barnets självbestämmande och kretsen av frågor som barnet kan bilda egna åsikter om.

I propositionen Strategi för att stärka barnets rättigheter har regeringen angett bl.a. följande (prop. 2009/10:232, s. 13):

Barnkonventionens artikel 12 kräver inte bara att barnet fritt ska få uttrycka sina åsikter och ha möjlighet att höras i domstolsförfaranden, direkt, genom företrädare eller genom lämpligt organ, och i andra administrativa förfaranden. Åsikterna ska dessutom tillmätas betydelse. Det innebär att man när barnets åsikter har inhämtats, ska göra en bedömning där barnets åsikter tillmäts betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Man bör i såväl inhämtandet av barnets åsikter som i bedömningen av hur de ska användas ta hänsyn till barnets situation, ett barn kan till exempel hamna i en svår lojalitetskonflikt.

Rätten till ökande självbestämmande och medbestämmande i takt med ålder och mognad bedöms därför innefatta åtminstone följande beståndsdelar:

- rätt till åsiktsfrihet i alla frågor som rör barnet (artiklarna 12.1 och 9.2)

- rätt att, i takt med ålder, mognad och utvecklingen av den egna förmågan, ha inflytande, dvs. medbestämmande, när det gäller förverkligandet av sina rättigheter (artiklarna 5 och 12.1) inklusive i relation med beslutsfattare, egna föräldrar eller övriga vårdnadshavare (artiklarna 5 och 14.2)
- rätt att höras, direkt eller genom företrädare eller lämpligt organ, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet (artiklarna 12.2, 37 och 40). Barnet har även i dessa situationer samma rätt till medbestämmande som ovan.

Relevant lagstiftning

Allmänt

Regeringsformen fastställer att den svenska folkstyrelsen bygger bl.a. på fri åsiktsbildning (1 kap. 1 § RF). Det allmänna ska verka för att alla människor ska kunna uppnå delaktighet och jämlikhet i samhället och för att barns rätt till vara (1 kap. 2 § RF). Var och en är tillförsäkrad bl.a. positiva och negativa opinionsfriheter, t.ex. friheten att uttrycka tankar, åsikter och känslor samt skyddet mot det allmänna att ge sin åskådning i bl.a. politiskt hänseende till känna (2 kap. 1-2 §§ RF).

Europakonventionen gäller sedan den 1 januari 1995 som svensk lag (lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna). Ingen lag eller föreskrift får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av Europakonventionen (2 kap. 19 § RF). Enligt art. 10 i Europakonventionen har var och en rätt till yttrandefrihet.

Av 6 kap. 11 § föräldrabalken följer att vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren ska därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.

I kommunallagen (1991:900) finns regler om att fullmäktige har möjlighet att besluta att den som är folkbokförd i kommunen, eller i en kommun inom landstinget, får väcka ärenden i fullmäktige, s.k. medborgarförslag (5 kap. 23, 33 och 64 §§ kommunallagen). Regeringen anförde i propositionen Demokrati för det nya seklet (prop. 2001/02:80) bl.a. att det inte bör införas något krav på rösträtt för att kunna väcka medborgarförslag samt att även barn och ungdomar bör få väcka medborgarförslag.

I förskolans läroplan (Lpfö 98) finns mål för barnets inflytande. Förskolan ska bl.a. sträva efter att varje barn utvecklar sin förmåga att uttrycka sina tankar och åsikter och därmed får varje möjlighet att påverka sin situation. Förskoleläraren har vidare ett ansvar för att alla barn får ett reellt inflytande rörande arbetsätt och verksamhetens innehåll. Enligt läroplanen har förskolechefen även ansvar för att förskolans arbetsformer utvecklas så att barnets aktiva inflytande gynnas.

Barnets medbestämmande i skolan regleras i den nya skollagen (2010:800). Enligt 1 kap. 10 § skollagen ska barnets bästa vara utgångspunkten i all utbildning och annan verksamhet enligt lagen som rör barn. Vidare ska barnets inställning så långt det är möjligt klargöras. Barn ska även ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör honom eller henne. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Skollagen innehåller även regler om att barn och elever ska ges inflytande över utbildningen (4 kap. 9–11 och 13–14 §§). De ska fortlöpande stimuleras att ta aktiv del i arbetet med att vidareutveckla utbildningen och hållas informerade i frågor som rör dem. Informationen och formerna för barnens och elevernas inflytande ska anpassas efter deras ålder och mognad. Eleverna ska alltid ha möjlighet att ta initiativ till frågor som ska behandlas inom ramen för deras inflytande över utbildningen. Elevernas och deras sammanslutningars arbete med inflytandefrågor ska även i övrigt stödjas och underlättas. Det ska t.ex. finnas forum för samråd med barnen, eleverna och vårdnadshavare.

Särskilt om barn i familjerättsliga mål och ärenden

I föräldrabalken, namnlagen och socialtjänstlagen (SoL) finns uttryckliga regler om barns rätt till själv- och medbestämmande.

De innebär bl.a. att:

- När det gäller adoptioner ska socialnämnden söka kartlägga barnens inställning om den planerade adoptionen. Barn över 12 år får i princip bestämma själv om han eller hon vill bli adopterad. Vid bedömningen av om det är lämpligt om adoptionen äger rum ska rätten, även när barnets samtycke inte behövs, ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad (4 kap. föräldrabalken).
- I beslut om vårdnad, boende och umgänge ska hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av ålder och mognad (6 kap. föräldrabalken).
- Om det inte är olämpligt ska den som verkställer en vårdnadsutredning söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten. Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras. Detta innebär att barnet ska höras inför rätten i undantagssituationer då det ter sig rimligt och lämpligt. Barnets ålder och mognad måste beaktas och barn som är yngre än omkring 12 år har sällan uppnått en sådan mognad att de bör medverka i en rättegång. Det är inte meningen att barn mera regelmässigt ska medverka i rättegången. Det normala är att barnet endast hörs av vårdnadsutredaren (prop. 1981/82:168, s. 56 f.).
- Barnet har rätt att säga sin mening vid samarbetssamtal mellan föräldrarna samt också när socialnämnden godkänner avtal mellan föräldrarna (6 kap. föräldrabalken och 3 kap. SoL).
- Innan socialnämnden lämnar snabbupplysningar inför ett interimistiskt beslut om vårdnad, boende och umgänge ska den om det är lämpligt höra föräldrarna och barnet (6 kap.

föräldrabalken, jfr. JO:s ämbetsmannaberättelse 2005/06 s. 27 och 2010/11 s. 52.

- Vid verkställighet av domar, beslut eller avtal ska enligt föräldrabalken hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Har barnet nått en sådan ålder och mognad att dess vilja bör beaktas, får verkställighet inte ske mot barnets vilja utom då rätten finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa.
- I namnlagen finns regler om att socialnämnden, om det inte är olämpligt, ska söka klarlägga barnets inställning och redovisa den för rätten när socialnämnden ska inge yttrandet till domstol i namnärenden (45 § namnlagen).

Sammanfattningsvis kan man konstatera att bestämmelserna skapar förutsättningarna för att barnet ska ha rätt att uttrycka sina åsikter och bli hörd i mål och ärenden som rör honom eller henne. Lagändringarna har gjorts med hänvisning bl.a. till artikel 12 i barnkonventionen (prop. 1994/95:224 Barns rätt att komma till tals).

Samhällets vård och stöd

Som ett led i utvecklingen av den sociala barn- och ungdomsvården har det genomförts ändringar i reglerna om skydd och stöd för barn och unga. Barns och ungas rätt till information i kontakten med socialtjänsten har förtydligats genom en lagändring som gäller från den 1 april 2008 (3 kap. 5 § SoL). Barnet ska ha rätt till adekvat information om vilka insatser som ges och planeras och också själv få berätta om sin situation. Vidare får socialtjänsten bl.a. vid utredning om ingripande till ett barns skydd och stöd höra barnet utan att inhämta vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (11 kap. SoL). Barn och unga som placeras utanför det egna hemmet ska få information om sina rättigheter och vart de kan vända sig med synpunkter på den vård som ges.

Tillsyn av de hem för vård eller boende (HVB) som riktas till barn och unga ska göras kontinuerligt. Vid tillsynsbesöken ska samtal föras med barnen och de unga. Dessa ska vara frivilliga för barnen och de unga och ske omsorgsfullt och med respekt för den enskildes integritet. En försöksverksamhet med tillsynsombud för barn som är placerade i familjehem genomförs för närvarande under en treårsperiod.

Barnrättsperspektivet ska tillgodoses i tillsynen inom hälso- och sjukvården, vilket bl.a. innebär att barn och ungdomar ska ges information om sina rättigheter och vart de kan vända sig om de har kritik på den vård som de får.

En försäkrad som omfattas av lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) kan för sin dagliga livsföring få assistansersättning för kostnader för personlig assistans. Rättigheten tydliggörs i LSS genom att barnet ska få relevant information och ges möjlighet att framföra sina åsikter. Hänsyn ska tas till barnets åsikter i förhållande till barnets ålder och mognad (8 § andra stycket LSS).

Enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) kan vård komma i fråga om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas, eller om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. Barnets rätt att uttrycka sina åsikter i frågor som rör barnet tydliggörs i LVU genom att den unge ska få relevant information och hans eller hennes inställning skall så långt möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till den unges vilja med beaktande av hans eller hennes ålder och mognad (1 § sjätte stycket LVU).

Barn i utlänningsärenden

Om ett barn berörs av ett beslut i ett ärende om tillstånd enligt utlänningslagen (2005:716, UtlL) ska barnet höras, om det inte är olämpligt. Den hänsyn ska tas till det barnet har sagt som barnets ålder och mognad motiverar (1 kap. 11 § UtlL).

I UtlL finns regler om handläggningen av ärenden hos förvaltningsmyndigheterna, inklusive regler om muntlig handläggning, vilket är obligatoriskt i vissa ärenden enligt lagen (13 kap.) och om överklagande av förvaltningsmyndighets beslut (14 kap.). Reglerna gäller oavsett om det rör en vuxen eller ett barn.

I Migrationsverkets utlänningshandbok finns anvisningar om hur man ska gå till väga för att utreda barns asylskäl. Det finns inte någon generell åldersgräns för att höra ett barn. Om det i ett enskilt fall bedöms vara lämpligt kan Migrationsverket i stället hålla ett barnfokuserat samtal med barnets vårdnadshavare.

I 3 § lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn finns bestämmelser om att överförmyndaren ska ge barnet tillfälle att yttra sig i ett ärende om förordnande av god man, om det kan ske. I 7 § anges att barnet ska ges tillfälle att yttra sig även i ärenden om upphörande av godmanskap eller entledigande av god man, om det kan ske och det inte är obehövt.

Särskilt om barn som är misstänkta för brott och som ska höras som vittnen

En grundläggande förutsättning i svensk rätt är att den som är misstänkt för en brottslig gärning ska höras i förundersökning och i rättegång. Av rättegångsbalken (RB) och lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) följer att vårdnadshavaren som huvudregel ska underrättas om att det ska hållas förhör under förundersökningen respektive huvudförhandling i domstolen. Vårdnadshavaren har rätt att, vid sidan av den omyndige, föra hennes eller hans talan i domstolen. Enligt 21 kap. RB är det också vårdnadshavaren som har rätt att utse en

försvare för en misstänkt som är under 18 år. Detta innebär att vårdnadshavaren, om det är möjligt, ska beredas tillfälle att lämna synpunkter beträffande valet av offentlig försvarare (se Högsta domstolens avgörande NJA 2007 s. 984).

I 36 kap. RB finns det särskilda regler för den som ska höras som vittne och är under femton år. I dessa fall har domstolen att pröva om han eller hon, med hänsyn till omständigheterna, ska få höras som vittne. Samma regler gäller även vid vittnesförhör i domstolsärenden i allmän domstol och i mål i allmän förvaltningsdomstol. I brottmål tar domstolen ofta i stället del av ett barns berättelse genom att ett videoinspelat polisförhör med barnet spelas upp i domstolen.

Slutsatser

Regeringen har i propositionen Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige angett att lagstiftningen ska främja och skydda barnets rättigheter på ett effektivt sätt (prop. 2009/10:232, sid. 11–13). För att ge barnet förutsättningar att uttrycka sina åsikter ska all relevant lagstiftning vara utformad på ett sådant sätt att rättigheten tillgodoses.

Genomgången visar att barnets rätt att i takt med ålder och mognad kunna påverka sin situation genom bl.a. att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör barnet har införts i lag inom flera områden.

Det kan nämnas att det i departementspromemorian Utövan- det av barns rättigheter i familjerättsprocesser (Ds 2002:13) föreslås ändringar i lag för att stärka barns rätt i processen. I promemorian föreslås bland annat att barn ska ha rätt att få den information i saken som kan antas vara av betydelse för honom eller henne. Promemorian bereds inom Regeringskansliet.

Lagstiftningen kan dock inte försäkra att rättigheterna för varje enskilt barn efterlevs i varje situation, utan det är givetvis, liksom vad gäller övriga rättigheter, av central betydelse att även tillämpningen är förenlig med nu aktuell rättighet.

Det kan konstateras att rättigheten består av flera varierande faktorer. Det är bl.a. fråga om barnets förmåga att skaffa sig en egen uppfattning om saker och ting, lämplig information som ska underlätta denna process, samspelet med föräldrar eller vårdnadshavare samt frågornas komplexitet och känslighet.

4.1.4 Rätt till yttrandefrihet

Rättighetens innebörd

Ett barn har rätt till yttrandefrihet som innefattar frihet att söka, motta och sprida information och tankar av alla slag; i tal, skrift eller tryck, i konstnärlig form eller genom annat uttrycksmedel (artikel 13). Relevant för denna rättighet är också bestämmelserna i artikel 17 i konventionen om barnets rätt till information och material från olika nationella och internationella källor.

Rättigheten innebär en allmän skyldighet för staten att säkerställa att barnet har obehindrad tillgång till information och material från olika källor, samt rätt att sprida information och tankar i olika former, som barn själv väljer. Rättigheten innebär samtidigt att staten ska uppmuntra utvecklingen av lämpliga riktlinjer för att skydda barnet mot information och material som är till skada för barnets välfärd (artikel 17).

Rätten till yttrandefrihet är nära förknippad med barnets rätt att uttrycka sina åsikter enligt bl.a. artikel 12. Rättigheten är även nära förknippad med rätten till tankefrihet, samvetsfrihet, religionsfrihet och föreningsfrihet samt med barnets rätt till kultur och konstnärlig verksamhet i artikel 31.

Rätten till yttrandefrihet har ett nära samband också med artikel 5 i konventionen när det gäller föräldrarnas eller vårdnadshavarens skyldigheter att ge barnet råd och ledning i utövandet av rättigheterna.

Ur ickediskriminerings synpunkt finns det anledning att understryka att barn med funktionsnedsättning har samma rätt till

yttrandefrihet. Att dessa barn ska tillförsäkras sina rättigheter kräver särskild uppmärksamhet. I barnrättskommitténs allmänna kommentar ”Rättigheter för barn med funktionshinder betonas att alla generella medborgerliga rättigheter och friheter, även yttrandefriheten, måste respekteras och främjas för alla barn med funktionshinder” (CRC/C/GC/9, punkt 34). Även konventionen om rättigheter för människor med funktionsnedsättning innehåller en detaljerad beskrivning av rätten till yttrandefrihet och åsiktsfrihet samt tillgång till information.

Utövandet av rättigheten får inte underkastas andra inskränkningar än sådana som är föreskrivna i lag och som är nödvändiga i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till den nationella säkerheten eller den allmänna säkerheten, den allmänna ordningen för skyddandet av folkhälsan eller den allmänna sedligheten eller andra personers fri- och rättigheter. Inskränkningarna är desamma som anges i artikel 19 i Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter.

Skyddet mot skadlig information och material som är till skada för barnets välfärd har nära samband med den grundläggande rättigheten i artikel 6 som ska garantera barnet dess rätt till liv och utveckling.

Relevant lagstiftning

Yttrandefriheten och informationsfriheten är grundlagsskyddade i RF, tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL). Rättigheterna enligt grundlag gäller såväl barn som vuxna. I 2 kap. RF slås fast att var och en är mot det allmänna tillförsäkrad bl.a. yttrandefrihet; frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter eller känslor. Var och en är även tillförsäkrad informationsfrihet, som definieras som frihet att hämta in och ta emot upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden. När det gäller tryckfriheten och motsvarande frihet att yttra sig i bl.a.

radio och tv finns särskilda grundlagsbestämmelser i stället i TF och YGL.

Enligt RF får yttrandefriheten och informationsfriheten begränsas med hänsyn till rikets säkerhet, folkförsörjningen, allmän ordning och säkerhet, enskilds anseende, privatlivets helgd och förebyggande och beivrande av brott. Vidare får friheten att yttra sig i näringsverksamhet begränsas. Friheter får därutöver begränsas endast om särskilt viktiga skäl föranleder det (2 kap. 23 § RF). Vid inskränkningar i dessa friheter gäller de allmänna förutsättningar som anges i bl.a. 2 kap. 20 och 21 §§, dvs. att begränsningar normalt endast kan ske i lag och inte får gå utöver vad som är nödvändigt i ett demokratiskt samhälle, m.m.

I artikel 10 i Europakonventionen anges att var och en har rätt till yttrandefrihet, innefattande åsiktsfrihet och frihet att ta emot och sprida uppgifter och tankar utan myndigheternas inblandning och oberoende av territoriella gränser. Rättigheten kan begränsas endast under vissa begränsade förutsättningar. Som framgår ovan gäller konventionen som lag i Sverige.

Rätten att sprida information i tryckta skrifter regleras i TF och när det gäller vissa andra medier, t.ex. radio, tv och film, i YGL. TF innehåller också regler om att rätten att ta del av allmänna handlingar.

Enligt lagen (2010:1882) om åldersgränser för film som ska visas offentligt ska åldergränser fastställas för film som är avsedd att visas offentligt för barn under 15 år vid en allmän sammankomst eller en offentlig tillställning.

I radio- och tv-lagen (2010:696) anges allmänna krav om innehållet i tv-sändningar, beställ-tv och sökbar text-tv. Det finns särskilda bestämmelser ägnade att skydda barn från skadliga innehåll i program med ingående våldsskildringar av verklighetstrogen karaktär eller med pornografiska bilder (5 kap.).

Villkoren för Sändningstillstånd för programföretagen i allmänhetens tjänst, dvs. Sveriges Radio, Sveriges Television och Utbildningsradio, beslutas av regeringen efter att villkoren har godtagits av företagen. Dessa företag har att erbjuda ett varierat utbud av program av hög kvalitet för och med barn och unga.

Programmen ska förmedla nyheter och fakta samt kulturella och konstnärliga upplevelser från olika delar av Sverige och världen på barns och ungdomars egna villkor. Public service-företagen ska ta särskild hänsyn till de språkliga behoven hos barn som tillhör språkliga eller etniska minoritetsgrupper, liksom till barn som har teckenspråk som första språk. Frågor om reklam och barn behandlas också i radio- och tv-lagen. I tv-sändningar får exempelvis program som innehåller gudstjänster eller program som huvudsakligen riktar sig till barn under tolv år inte avbrytas av annonsering.

Eleverna i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska enligt skollagen (2010:800) ha tillgång till skolbibliotek. Enligt bibliotekslagen (1996:1596) ska varje kommun ha folkbibliotek. Folk- och skolbiblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar genom att erbjuda böcker, informationsteknik och andra medier anpassade till deras behov för att främja språkutveckling och stimulera till läsning. Folk- och skolbiblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt funktionsnedsättning samt invandrare och andra minoriteter bl.a. genom att erbjuda litteratur på andra språk än svenska och i former särskilt anpassade till dessa gruppers behov.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med rättigheten så som denna uttrycks i konventionen.

4.1.5 Rätt till tanke-, samvets-, och religionsfrihet

Rättighetens innehåll

Ett barn har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet (artikel 14). Rättigheten aktualiserar också föräldrarnas eller vård-

nadshavarens skyldighet och rättighet att ge barnet ledning när det gäller dessa rättigheter. Föräldrarna eller vårdnadshavarna ska dock ta hänsyn till barnets fortlöpande utveckling, dvs. ju äldre barnet blir desto större möjligheter har det att själv bestämma även i dessa frågor.

Artikel 14 är i princip en upprepning av bestämmelserna i artikel 5 och innebär att det åligger förälder eller annan vårdnadshavare att ge barnet ledning på ett sätt som är förenligt med barnets fortlöpande utveckling. I konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter krävs också respekt för föräldrarnas frihet att säkerställa sina barns religiösa och moraliska utbildning i enlighet med deras egen övertygelse. I barnkonventionen läggs dock betoningen på att föräldrarnas eller vårdnadshavarnas ledning ska vara förenlig med barnets fortlöpande utveckling.

Principen om tankefrihet är kopplad till barnets rätt att uttrycka sina egna åsikter (artikel 12). Tankefrihet har samband med friheten att söka, ta emot och sprida information och tankar av alla slag enligt artikel 13. Tankefriheten är också kopplad till barnets tillgång till riktig information enligt artikel 17, och till barnets utbildning enligt artiklarna 28 och 29. Barnets rätt till privatliv, som uttrycks i artikel 16, medför att barn inte kan tvingas att berätta om sina tankar.

Relevant lagstiftning

I 2 kap. 1 § första stycket RF slås fast att var och en är tillförsäkrad religionsfrihet, som definieras som en frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion. Dessutom är var och en gentemot det allmänna skyddad mot tvång att ge till känna sin åskådning i religiöst hänseende och att tillhöra ett trossamfund. Denna rättighet är absolut i den meningen att den kan inskränkas endast genom grundlagsändring. Tanke- och samvetsfrihet tillförsäkras individen även genom regeringsformens regler om yttrandefrihet.

Enligt artikel 9 i Europakonventionen har var och en rätt till tanke-, samvets- och religionsfrihet. Detta innefattar frihet att byta religion eller tro och frihet att ensam eller i gemenskap med andra utöva sin religion eller tro genom gudstjänst, undervisning, sedvänjor och ritualer. Enligt första tilläggsprotokollet till Europakonventionen, artikel 2, om rätten till undervisning fastställs att ingen får förvägras rätten till undervisning. Vid utövandet av den verksamhet som staten kan ta på sig i fråga om utbildning och undervisning ska staten respektera föräldrarnas rätt att tillförsäkra sina barn sådan utbildning och undervisning som står i överensstämmelse med föräldrarnas religiösa och filosofiska övertygelse.

I 4 § lagen (1998:1593) om trossamfund finns närmare regler om att det krävs samtycke från ett barn som har fyllt 12 år för att det ska anses ha inträtt i eller utträtt ur ett trossamfund.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med rättigheterna så som dessa uttrycks i konventionen.

4.1.6 Rätt till föreningsfrihet och till fredliga sammankomster

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt till föreningsfrihet och till fredliga sammankomster (artikel 15). Rättigheterna har nära samband med artikel 12 i barnkonventionen om barnets rätt att fritt uttrycka sina åsikter.

Föreningsfrihet innebär rätten att bilda, ansluta sig till och lämna föreningar. I barnrättskommitténs rekommendationer, som antogs efter barnrättskommitténs allmänna diskussion 2006, ”Barnets rätt att höras” understryker kommittén att frivilligorganisa-

tioner har stor betydelse för att underlätta för barns och ungdomars aktiva medbestämmande och medlemskap i föreningar både på nationell och internationell nivå.

Relevant lagstiftning

I 2 kap. 1 § RF slås fast att var och en är garanterad föreningsfrihet, mötesfrihet och demonstrationsfrihet. Mötesfriheten är i RF definierad som en friheten att anordna och delta i sammankomst för upplysning, meningsyttring eller annat liknande syfte eller för framförande av konstnärligt verk. Föreningsfriheten utgör en frihet att sammansluta sig med andra för allmänna eller enskilda syften. Mötesfriheten och demonstrationsfriheten får begränsas av hänsyn till ordning och säkerheten vid demonstrationer eller sammankomster eller till trafiken. I övrigt får dessa friheter begränsas endast av hänsyn till rikets säkerhet eller för att motverka farsot (2 kap. 24 § RF). Föreningsfriheten får begränsas endast när det gäller sammanslutningar vilkas verksamhet är av militär eller liknande natur eller innebär förföljelse av folkgrupp på grund av etniskt ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande (2 kap. 24 § RF). Mötesfriheten och föreningsfriheten åtnjuter även skydd enligt artikel 11 i Europakonventionen.

Enligt ordningslagen (1993:1617) kan mötes- och demonstrationsfriheten inskränkas med hänsynstagande till den allmänna ordningen.

Vidare stadgas i 16 kap. brottsbalken (BrB) straff för brott mot allmän ordning såsom upplopp, våldsamt upplopp, ohörsamhet mot ordningsmakten och störande av förrättning eller av allmän sammankomst. I 18 kap. 4 § BrB straffbeläggs brottet olovlig kårverksamhet.

Ungdomars engagemang i föreningslivet i Sverige uppmuntras bl.a. genom statsbidrag. Statsbidrag kan lämnas till ungdomsorganisationer för att främja barns och ungdomars demokratiska fostran, för att främja jämställdhet mellan könen, för att främja

jämlikhet mellan olika ungdomsgrupper eller för att ge barn och ungdomar en meningsfull fritid. Ungdomsorganisationerna som kan få statsbidrag ska uppfylla kriterierna för statsbidrag, nämligen vara en öppen sammanslutning där medlemskapet är frivilligt, vara självständigt och demokratiskt uppbyggd med en verksamhet som inte strider mot demokratins idéer och ha en andel ungdomsmedlemmar som utgörs av minst 60 procent av organisationens totala medlemsantal.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med rättigheterna så som dessa uttrycks i konventionen.

4.1.7 Rätt till skydd mot godtyckliga eller olagliga ingripanden i privat- och familjeliv

Rättighetens innebörd

Ett barn har rätt enligt artikel 16 till skydd mot godtyckliga eller olagliga ingripanden i sitt privat- och familjeliv, sitt hem eller sin korrespondens. Även om ett barn misstänks eller åtalas för eller har befunnits skyldigt till att ha begått brott har han eller hon rätt att få sitt privatliv till fullo respekterat under alla stadier i förfarandet som föranleds av brottet (artikel 40).

Barnets privatliv ska skyddas i alla situationer, även inom familjen, vid alternativ omvårdnad, inom alla institutioner, inrättningar och tjänster.

Utformningen av artikel 16 i barnkonventionen är identisk med den i artikel 17 i den Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, som säkerställer att "ingen" ska utsättas för sådana ingripanden. Kommittén för mänskliga rättigheter gav 1988 ut en detaljerad allmän kommentar.

tar om artikel 17 i Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter som rör rätten till privatliv. Konventionens definitioner och förklaringar är helt relevanta även i den här sammanhanget, särskilt:

- att individen måste skyddas från ingripanden, inte bara från statliga myndigheter utan också från andra,
- att staten måste vidta lagstiftande och andra åtgärder för att hindra sådana ingripanden,
- att ingripanden endast kan ske på de sätt som definierats i lag, de får inte vara godtyckliga och vara rimliga i förhållande till rådande omständigheter, samt
- att staten bör göra det möjligt för enskilda personer att klaga när de anser att deras rättigheter har kränkts, och staten bör ge lämplig upprättelse.

Barnkonventionens bestämmelse syftar närmast på förhållandet mellan staten och det enskilda barnet.

Vidare ska rättigheten behandlas och tolkas i samklang med artikel 5 om föräldrarnas eller vårdnadshavarens ansvar och rättigheter. I förhållande till vårdnadshavaren kan ett barns rätt till privatliv och skydd mot insyn inte vara absolut. Exempelvis bör vårdnadshavarna kunna öppna brev som har adresserats till barnet eller genomöka barnets tillhörigheter om det finns särskild anledning till detta. Integritetsskyddet stärks dock i takt med att barnet blir äldre.

Relevant lagstiftning

Var och en är enligt 2 kap. 4 och 5 §§ RF skyddad mot dödsstraff och kroppsstraff samt mot tortyr och medicinsk påverkan som sker för att framtvunga eller hindra yttranden. Var och en är därutöver enligt 6 § samma kapitel även skyddad gentemot det allmänna mot påtvingande kroppsliga ingrepp samt mot bl.a. kroppsvisitation, husrannsakan och andra liknande intrång. Sedan den 1 januari 2011 följer av 2 kap. 6 § andra stycket RF att var och en även är skyddad mot betydande intrång i den person-

liga integriteten, om det sker utan samtycke och innebär övervakning eller kartläggning av enskildas personliga förhållanden. Rättigheterna enligt 4 och 5 §§ är absoluta medan rättigheterna enligt 6 § får inskränkas enligt de förutsättningar som anges i 2 kap. 20–25 §§ RF. Inskränkningar får göras i lag och får endast ske för att tillgodose ett ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle. Inskränkningen får inte göras mer långtgående än vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den.

Enligt artikel 8 i Europakonventionen har var och en rätt till respekt för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens. Enligt 2 kap. 19 § RF får lag eller annan föreskrift inte meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av Europakonventionen.

Av föräldrabalken framgår att en vårdnadshavare har både rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Detta innebär att en vårdnadshavare som regel har rätt att ta del av sekretesskyddade uppgifter som rör barnet eftersom en förutsättning för att kunna vara vårdnadshavare är att man har insyn i sitt barns angelägenheter. I takt med barnets stigande ålder och utveckling ska vårdnadshavaren emellertid ta allt större hänsyn till vad barnet självt har för synpunkter och önskemål. Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) innehåller bestämmelser som ger barnet skydd även mot vårdnadshavaren.

I 4 kap. BrB finns straffbestämmelser som kan aktualiseras vid olika typer av integritetskränkande brott. Det finns exempelvis straffbestämmelser som tar sikte på olovliga ingrepp i korrespondens m.m. i form av straffstadganden om brytande av post- eller telehemlighet, intrång i förvar, olovlig avlyssning och dataintrång. Vidare finns bestämmelser om olaga tvång, grov fridskränkning, olaga hot och ofredande. Såvitt gäller intrång i hemmet finns i en bestämmelse om hemfridsbrott som föreskriver straff för den som olovligen intränger eller kvarstannar där annan har sin bostad, vare sig det är rum, hus, gård eller fartyg.

I 27 kap. RB finns regler om beslag (av t.ex. korrespondens), hemlig teleavlyssning, hemlig teleövervakning och hemlig kameraövervakning. Vidare finns det regler om husrannsakan i 28 kap. RB.

I 19 § lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) och i 15 § lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård (LSU) regleras möjligheterna för Statens institutionsstyrelse att öppna och ta del av försändelser som sänds till eller från den unge.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer med rättigheten så som denna uttrycks i konventionen.

4.1.8 Rätt till skydd mot olagliga angrepp på sin heder och sitt anseende

Rättighetens innebörd

Ett barn har enligt artikel 16 rätt till skydd mot olagliga angrepp på sin heder och anseende. Denna bestämmelse kräver att barnet ska få samma skydd som vuxna mot angrepp mot deras heder och anseende, såväl verbala som skriftliga angrepp och/eller angrepp genom massmedier. Skyddet måste anges i lag.

Vidare ger artikel 19 i konventionen skydd mot alla former av bl. a. fysisk och psykiskt våld, övergrepp, misshandel medan barnet befinner sig i föräldrarnas eller annan persons vård (jfr avsnitt 4.2.3).

Relevant lagstiftning

Enligt 5 kap. brottsbalken (BrB) är förtal straffbelagt. Vidare föreskrivs i samma kapitel att den som smädar annan genom

kränkande tillmäle eller beskyllning eller genom annat skymfligt beteende mot honom ska dömas för förolämpning, om gärningen inte är belagd med straff enligt bestämmelserna om förtal. Dessa brott kan i regel inte åtalas av annan än målsägande. Om brottet riktar sig mot någon som är under 18 år får även åklagaren, under vissa villkor, väcka åtal.

Förtal och förolämpning utgör också tryck- och yttrandefrihetsbrott, vilket innebär att straffansvar även kan komma ifråga när dessa brott begås i sådana medier som omfattas av TF och YGL. Detta kan t.ex. vara fallet om någon förtalas i en artikel i en tidning eller i ett program på tv eller i radio. För övrigt kan nämnas att branschen själv genom de etiska reglerna för press, tv och radio tagit på sig att skydda enskilda, däribland barn, mot oförskyllt lidande genom publicitet. Enligt dessa regler uppmanas branschen att bl.a. respektera enskildas personliga integritet. Allmänhetens pressombudsman (PO) och Pressens opinionsnämnd övervakar efterlevnaden av de pressetiska reglerna i tidningar, inklusive nättidningar.

Även föräldrarna ska respektera barnet. Enligt 6 kap. föräldrabalken (FB) ska barn behandlas med aktning för sin person och egenart och inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

Vidare innehåller diskrimineringslagen (2008:567) regler om förbud mot diskriminering som har samband med kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder.

Regler om kränkande behandling av barn återfinns i 6 kap. skollagen (2010:800). Enligt skollagen ska utbildningsanordnaren se till att det inom ramen för varje särskild verksamhet bedrivs ett målinriktat arbete för att motverka kränkande behandling av barn och elever. Detta innebär bl.a. att utbildningsanordnaren ska upprätta en årlig plan för att förhindra kränkande behandling av barn och elever i verksamheten. Skyldigheten att utreda och vidta åtgärder mot trakasserier innebär att när utbildningsanordnaren eller personalen får kännedom om att ett barn

eller en elev anser sig ha blivit utsatt för kränkande behandling i samband med verksamheten, ska detta anmälas till huvudmannen. Huvudmannen är skyldig att utreda omständigheterna kring de uppgivna kränkningarna och i förekommande fall vidta de åtgärder som skäligen kan krävas.

Barn- och elevombudet (BEO) är en del av Skolinspektionen, men har samtidigt ett självständigt uppdrag. BEO övervakar tillsammans med Skolinspektionen den del av skollagen som handlar om kränkande behandling. Tillsammans med Diskrimineringsombudsmannen (DO) ska BEO också arbeta för att motverka kränkningar, diskriminering och trakasserier av barn och elever. En mycket viktig uppgift är att ta tillvara barn och elevers rättigheter. Det innebär att BEO utreder anmälningar om kränkande behandling och kan företräda enskilda barn och elever i domstol. Vidare ska BEO informera om lagstiftningen och ge råd om hur skolorna kan arbeta förebyggande för att förhindra sådana kränkningar i framtiden.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer med rättigheten så som den uttrycks i konventionen.

Enligt Skolverkets rapport Utvärdering av metoder mot mobbning (nr 353 för 2011) utsätts dock ca 50 000 barn och unga för mobbning. Vidare framgår att omkring 13 000 elever har varit utsatta för långvarig mobbning. Vidare framgår av Skolverkets angivna rapport att det finns behov av ett systematiskt arbete i skolan med kartläggning, utvärdering, elevernas medverkan i planeringen och väl förankrade planer för att främja likabehandling och förebyggande diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

4.1.9 Rätt till skydd mot tortyr, förnedrande behandling och olagligt eller godtyckligt frihetsberövande

Rättighetens innebörd

Ett barn har rätt till skydd mot tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (artikel 37). Inget barn får olagligt eller godtyckligt berövas sin frihet. Frihetsberövande av ett barn ska ske i enlighet med lag och får endast användas som en sista utväg och för kortast lämpliga tid. Ett frihetsberövat barn ska behandlas humant och på ett sätt som beaktar behoven hos barnet med hänsyn till dess ålder. Varje frihetsberövat barn ska ha rätt att snarast få tillgång till såväl juridiskt biträde och annan lämplig hjälp som rätt att få lagligheten i sitt frihetsberövande skyndsamt prövad.

Rättigheten berör fyra delområden:

- a) Skydd mot omänsklig behandling eller bestraffning
- b) Skydd mot olagligt och godtyckligt frihetsberövande
- c) Human behandling av varje frihetsberövat barn
- d) Ett frihetsberövat barns rätt till juridiskt biträde

Bestämmelserna i artikel 37 har nära samband med artikel 40, som innehåller bestämmelser om rätt för barnet till en värdig och barnanpassad kriminalvård.

Relevant lagstiftning

Flera situationer som rör denna rättighet har sin motsvarighet i regeringsformen. I regeringsformen slås fast att var och en är skyddad mot kroppsstraff. Var och en är vidare enligt 2 kap. 8 § RF skyddad gentemot staten mot frihetsberövanden. Ingen får heller utsättas för tortyr eller för medicinsk påverkan i syfte att framtvunga eller hindra yttranden (2 kap. 5 § RF). Enligt Europakonventionen får ingen utsättas för tortyr eller omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (art. 3). Europakon-

ventionen (artikel 5) omfattar också rätt till frihet och säkerhet. Ingen får berövas friheten utom i de fall konventionen anger och i den ordning som lagen föreskriver.

I brottsbalken finns det inte något särskilt stadgande såvitt avser tortyr. Brottsbalkens allmänna bestämmelser om bl.a. misshandel, olaga tvång, olaga hot m.m. är tillämpliga. Sedan 1 juli 2010 finns dessutom en möjlighet att döma en person för synnerligen grov misshandel enligt 3 kap. 6 § andra stycket brottsbalken (se prop. 2009/10:147 Skärpta straff för våldsbrott m.m.). En misshandel kan anses vara synnerligen grov bl.a. om gärningen orsakat synnerligt lidande eller om gärningsmannen visat synnerlig hänsynslöshet. En tortyrgärning kan i många fall anses utgöra synnerligen grov misshandel. Svensk domstol kan döma över en sådan gärning oavsett vem som begått den och var den begåtts.

Försvare ska utses för barn som är misstänkta för brott. När det gäller barn under 15 år har de rätt till juridiskt biträde. Rätten till juridiskt biträde har utvidgats i och med att skyldigheten att utreda brott begångna av barn under 15 år utvidgades i juli 2010 (prop. 2009/10:105 Barn under 15 år som misstänks för brott).

Möjligheten för den som förhörs under en förundersökning att ha ett biträde närvarande vid förhöret, även när den hörde inte är misstänkt, utökades genom en lagändring, som trädde i kraft 2008. Detta gäller givetvis även för underåriga som hörs hos polisen (prop. 2007/08:47 Utvidgad rätt till biträde vid förhör under förundersökning, m.m.). En annan lagändring, som genomfördes samtidigt, innebär att underrättelse till närstående om ett frihetsberövande ska lämnas tidigare och i flera fall än enligt tidigare ordning. En underrättelse till vårdnadshavare eller liknande inträder så snart en person under 18 år är misstänkt för ett brott och att denna person också som huvudregel ska kallas till förhör (5 § LuL).

När det gäller barn i ärenden enligt utlänningslagen konstateras följande. Enligt 10 kap. UtlL. kan ett barn, under vissa förutsättningar, tas i förvar eller ställas under uppsikt om det är san-

nolikt att barnet kommer att avvisas med omedelbar verkställighet, det är fråga om att verkställa ett beslut om avvisning med omedelbar verkställighet eller det annars är fråga om att verkställa ett beslut om avvisning eller fråga om att verkställa ett beslut om utvisning på grund av att barnet saknar pass eller tillstånd eller på grund av brott. Ett barn får inte hållas i förvar längre tid än 72 timmar eller, om det finns synnerliga skäl, ytterligare 72 timmar. Vidare får barnet inte skiljas från båda sina vårdnadshavare genom att barnet eller vårdnadshavaren tas i förvar, och ett barn som inte har någon vårdnadshavare i Sverige får tas i förvar endast om det finns synnerliga skäl.

Praxis

När det gäller tillämpningen av den relevanta lagstiftningen kan nämnas att Åklagarmyndigheten Utvecklingscentrum Stockholm i sin nationella åtgärdsplan 2010 som innehåller riktade insatser mot ungdomsbrott behandlar frågan om rutiner för handläggningen av frågor om försvar. Vidare har Riksåklagaren utarbetat riktlinjer för handläggning av ungdomsärenden, bl.a. om frihetsberövande av unga och när en försvarare ska förordnas.

Statens institutionsstyrelse, SiS, har i sina interna föreskrifter gett anvisningar bl.a. för tillämpningen av verksamheten av den straffrättsliga påföljden sluten ungdomsvård enligt LSU. Syftet är att ge personalen vid institutionerna goda förutsättningar att tillämpa bestämmelserna på ett rättssäkert sätt. Riktlinjerna uppdateras kontinuerligt.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer med rättigheten så som den uttrycks i konventionen. Flera situationer som rör denna rättighet har sin motsvarighet i regeringsformen och i annan lagstiftning.

Enligt Socialstyrelsens Tillsynsrapport 2011 uppvisar verksamheterna vid SiS särskilda ungdomshem fortfarande en del brister exempelvis vad gäller dokumentation, kvalitet och säkerhet.

En fråga som rör denna rättighet är möjligheten att placera ett barn i isolering. Barnrättskommittén har tagit upp denna fråga flera gånger. Kommittén har bl.a. i sin allmänna kommentar nr. 10 förklarat att placering i en mörk cell, i isolering eller någon annan bestraffning eller behandling som kan äventyra det berörda barnets fysiska eller psykiska hälsa eller välbefinnande måste vara absolut förbjudet (CRC/C/GC/10, punkt 89 6 stycket). Barnrättskommitténs uttalanden riktar sig till ett antal stater, inklusive Sverige. Socialstyrelsen har i Tillsynsrapporten 2011 framhållit att man vid flertalet särskilda ungdomshem arbetar medvetet för att förebygga hot- och våldssituationer samt att antalet avskiljningar har minskat.

4.1.10 Rätt till värdig och barnanpassad straffrättslig process och kriminalvård

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt till en värdig och barnanpassad straffrättslig process och kriminalvård (artikel 40). I artikeln understryks att barnet ska behandlas på ett sätt som främjar dess känsla för värdighet och värde samt som tar hänsyn till barnets ålder samt önskvärdhet att främja återanpassning och en konstruktiv roll i samhället.

Utöver rätt till skydd enligt artikel 40 anges i artikel 37 att barn inte får dömas till dödsstraff och livstids fängelse utan möjlighet till frigivning. Det är uttryckligen förbjudet. Rättigheten innebär också ett skydd mot livstidsdomar utan möjlighet till frigivning för brott som begåtts före 18 års ålder. I sammanhanget är det värt att notera att frihetsberövande eller fängslande endast får användas "som en sista utväg och för kortast lämpliga tid".

Det kan nämnas att artikel 6 i konventionen, som ger barn rätt till liv, överlevnad och bästa möjliga utveckling, har samma innebörd i dessa sammanhang enligt barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 10, "Rättigheter för unga lagöverträdare" (CRC/C/GC/10, punkt 26).

Relevant lagstiftning

Allmänna bestämmelser

Av 2 kap. 10 § RF följer att ingen får dömas till straff eller annan brottspåföljd för en gärning som inte var belagd med brottspåföljd när den begicks. Av bestämmelsen följer även att ingen heller får dömas till svårare brottspåföljd för gärningen än den som var föreskriven då gärningen begicks. I linje med denna reglering föreskrivs i 5 § lagen (1964:163) om införande av brottsbalken föreskrivs att ingen får dömas för gärning, för vilken det inte var stadgat straff när den begicks. Straff ska bestämmas efter den lag som gällde när gärningen företogs. Gäller annan lag när dom meddelas, ska den lagen tillämpas, om den leder till frihet från straff eller till lindrigare straff. Av brottsbalken följer att ingen får dömas till fängelse på livstid för brott som personen har begått innan personen har fyllt 21 år.

Den svenska rättsordningen innehåller en rad bestämmelser vars huvudsakliga ändamål är att säkerställa en rättssäker domstolsprocess.

Förundersökning, häkte och domstolsprocess

I LUL finns det handläggningsregler för vad som gäller under förundersökning, vid frihetsberövande och vid rättegång. Reglerna riktar sig till polis, åklagare och domstol. LUL gäller för personer som inte har fyllt 21 år. För ungdomar i åldrarna

15-17 år innehåller lagen ett flertal särregler om t.ex. häktning och rätt till offentlig försvarare.

En person under 18 år får enligt rättegångsbalkens regler häktas bara om det finns synnerliga skäl för det. Dessutom krävs att det är uppenbart att betryggande övervakning inte kan ordnas på annat sätt, t.ex. i den misstänktes hem, annat enskilt hem eller på institution. I den nya häkteslagen som trädde i kraft den 1 april 2011 regleras frågan om placering av unga i häkte. Det framgår att en intagen som är under 18 år inte får placeras så att han eller hon vistas tillsammans med intagna över 18 år, om det inte kan anses vara till hans eller hennes bästa.

Förundersökning om brott som kan följas av fängelse mot en person som inte har fyllt 18 år ska enligt LUL bedrivas med särskild skyndsamhet. Förundersökning ska avslutas och beslut i åtalsfrågan ska fattas så snart det kan ske och senast inom sex veckor från det att brottsmisstanke delgetts den misstänkte i förhör. Förundersökning som rör en målsägande som inte har fyllt 18 år ska, enligt en bestämmelse i förundersökningskungörelsen (1947:948), också bedrivas särskilt skyndsamt om brottet har riktats mot målsägandens liv, hälsa, frihet eller frid och det är föreskrivet minst sex månaders fängelse för brottet. Förundersökningen ska i dessa fall som huvudregel vara avslutad och beslut fattat i åtalsfrågan senast inom tre månader då det finns någon som är skäligen misstänkt för brottet.

Påföljder

Av 2 kap. 4 § RF följer att dödsstraff inte får förekomma i Sverige. Vidare följer av bestämmelser i vanlig lag att barn under 15 år inte kan dömas för brott. Det är också ovanligt att barn mellan 15 och 17 år är föremål för åtgärder inom kriminalvården.

I 29 kap. 7 § BrB föreskrivs att för brott som någon begått innan han eller hon har fyllt tjugooett år får inte dömas till svårare straff än fängelse i tio år. Om fängelse på längre tid och på livstid

är föreskrivet för brottet eller om det följer av 26 kap. 2 § BrB, får dock dömas till fängelse i högst fjorton år.

Huvudregeln är att om domstolen finner att tiden för frihetsberövandet för en person under 18 år kan bestämmas till lägst 14 dagar och högst fyra år ska påföljden bestämmas till sluten ungdomsvård. Det är således i mycket få fall som personer under 18 år döms till fängelse.

Den 1 januari 2007 ändrades reglerna i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) gällande påföljder för unga lagöverträdare 2007 (prop. 2005/06:165 Ingripanden mot unga lagöverträdare). Syftet med ändringarna var bl.a. att minska användningen av påföljderna fängelse och sluten ungdomsvård. Detta överensstämmer med vad som stadgas i barnkonventionen om att frihetsberövande av barn (yngre än 18 år) ska användas som en sista utväg och för kortast lämpliga tid. Ändringarna som trädde i kraft 2007 innebar bl.a. att förutsättningarna för att välja ungdomsvård skärptes. Påföljden ska användas endast när den unge har ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen (2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. Genom ändringarna 2007 infördes också ungdomstjänst som en ny, fristående påföljd.

Verkställighetslagstiftning

I de fall den unge ådöms fängelse finns i fängeslagen (2010:610) bestämmelser om att en intagen som är under arton år inte får placeras så att han eller hon vistas tillsammans med intagna över arton år, om det inte kan anses vara till hans eller hennes bästa.

Den 1 augusti 2011 trädde nya bestämmelser i kraft i lagen om verkställighet av slutna ungdomsvård. I korthet innebär ändringarna att betydelsen av en individuellt utformad verkställighet klargörs. Statens institutionsstyrelsens ansvar för hela verkställigheten av slutna ungdomsvård tydliggörs. För att öka möjlig-

heterna till en successiv utslussning från påföljden under kontrollerade former ska elektroniska hjälpmedel få användas för att kontrollera var den dömda befinner sig vid vistelse utanför det särskilda ungdomshemmet. Saliv- och svettprov ska kunna användas för drogkontroll.

Praxis

Barnkommittén har i betänkandet *Barnets bästa i främsta rummet* (SOU 1997:116) gått igenom ett flertal avgöranden av domstol avseende påföljdsval för unga lagöverträdare för tiden t.o.m. 1997 (s. 475–480). Värt att nämna är att Högsta domstolen har betonat att fängelse bör komma i fråga bara i sällsynta undantagsfall när det gäller ungdomar under 18 år. I övrigt rör avgörandena bedömningen av förmildrande omständigheter vid påföljdsval beträffande unga lagöverträdare.

För tiden fr.o.m. 1998 kan hänvisas till de refererade avgörandena NJA 1999 s 561, NJA 2001 s 913, NJA 2005 s 690 och NJA 2007 s 624. Avgörandena rör frågan om påföljdsval beträffande unga lagöverträdare.

Slutsatser

Barnets rätt till värdig och barnanpassad straffrättslig process och kriminalvård ställer höga krav på rättssäkerhet. Den svenska rättsordningen innehåller en rad bestämmelser som syftar till att säkerställa att barnets rättigheter tillgodoses. I grundlag anges att dödsstraff inte får förekomma i Sverige. Vidare framgår i brottsbalken att ingen får dömas till fängelse på livstid för brott som personen har begått innan man har fyllt 21 år. Den svenska rättsordningen innehåller även en rad bestämmelser vars huvudsakliga ändamål är att säkerställa en rättssäker domstolsprocess. Det kan även framhållas att en utgångspunkt för lagstiftningen om unga lagöverträdare, är att de unga så långt det är möjligt ska

hållas utanför kriminalvården. Huvudansvaret för de unga lagöverträdarna ligger hos socialtjänsten.

I syfte att förbättra utslussning från sluten ungdomsvård träder vissa lagändringar i kraft den 1 augusti 2011. Det kan också nämnas att den s.k. Påföljdsutredningen har i uppdrag att se över påföljdssystemet för såväl vuxna som unga lagöverträdare (dir. 2009:60). Uppdraget ska redovisas senast den 31 maj 2012.

Även om rättigheterna i hög grad tillgodoses i svensk rättsordning, är detta i sig inte en garanti för att barnet i realiteten också får en värdig och barnanpassad straffrättslig process och kriminalvård. En särskild utredare har att se över lagen (1957:668) om utlämning för brott (dir. 2009:88). Utredaren ska i sammanhanget särskilt överväga regleringen för barn under 18 år.

4.2 Familjemiljö och samhällsvård

4.2.1 Rätt till föräldrar och familj

Rättighetens innebörd

Ett barn har rätt att bli omvårdat av sina föräldrar och vid behov – så långt det är möjligt – få vetskap om dessa (artikel 7). Denna rättighet innebär också att barnet ska få lämplig ledning och råd av sina föräldrar när de utövar sina rättigheter (artikel 5). Båda föräldrarna bör ha gemensamt ansvar för barnets uppfostran och utveckling (artikel 18). Rätten till föräldrar innehåller också förbud mot att skilja barnet från föräldrarna utan deras samtycke (artikel 9). Ett barn som skiljs från den ena av eller båda föräldrarna har rätt att regelbundet upprätthålla ett personligt förhållande till och direkt kontakt med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa (artikel 9). I de fall åtskiljandet är en följd av frihetsberövande, utvisning m.m. ska barnet kunna begära att få och få upplysningar om den saknade förälderns vistelseort (artikel 9).

Ett barn vars föräldrar är bosatta i olika stater har rätt att, utom i undantagsfall, upprätthålla ett regelbundet personligt förhållande till och en direkt kontakt med båda föräldrarna (artikel 10). Staten är skyldig att bekämpa olovligt bortförande och kvarhållande av barn i utlandet (artikel 11). Ett frihetsberövat barn har rätt att hålla kontakt med sin familj genom brevväxling och besök (artikel 37). Även i adoptionssammanhang ska de behöriga myndigheterna ta hänsyn till barnets ställning i förhållande till föräldrar, släktingar och vårdnadshavare (artikel 21).

Barnkonventionen utgår från att familjen är den grundläggande enheten i samhället och den naturliga miljön för barnets utveckling och välfärd. För att kunna upprätthålla en fullständig och harmonisk utveckling av sin personlighet, ska barnet växa upp i en familjemiljö och omges av lycka, kärlek och förståelse.

Det bör påpekas att rätten att få veta om sina föräldrar och rätten att bli omvårdad av föräldrarna gäller med förbehållet ”så långt det är möjligt”. Det kanske inte är möjligt om föräldrarna inte vill kännas vid barnet eller om behöriga myndigheter har bedömt att föräldrarnas omvårdnad inte är det bästa för barnet (se artikel 9). Det är dock statens/myndigheternas skyldighet att bevisa detta. En generell princip som löper genom hela konventionen är att barnet – under normala omständigheter – har det bäst tillsammans med sina föräldrar.

Staten är skyldig att förhindra olovligt bortförande av barn och kvarhållande av barn i utlandet (artikel 11). Artikeln avser att skydda barn som förs bort av föräldrarna eller andra släktingar.

Relevant lagstiftning

Att omvårdas av och ha personliga relationer till föräldrarna

Enligt huvudregeln ska barnet stå under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem (6 kap. föräldrabalken). Domstol kan dock

i vissa fall förordna en eller två andra vårdnadshavare. Föräldrabalken innehåller också en rad bestämmelser om vårdnad, boende och umgänge och om föräldrarnas underhållsskyldighet (6 och 7 kap. föräldrabalken). Barnet har rätt till umgänge med en förälder som det inte bor tillsammans med. Föräldrarna kan väcka talan om ändring i vårdnaden och kan även avtala om vårdnad, boende och umgänge. Avtalet gäller om det godkänns av socialnämnden.

I 21 kap. föräldrabalken finns bestämmelser om verkställighet av domar, beslut eller avtal om barnets vårdnad, boende eller umgänge.

I socialtjänstlagen finns det bestämmelser om separation mellan barnet och dess föräldrar eller vårdnadshavare, om den sker i samförstånd med barnet och hans eller hennes vårdnadshavare (5 kap. 3 § SoL). Det ska påpekas att samtycke bara kan ges av barn som är över 15 år.

Rätten att så långt som möjligt få vetskap om sina föräldrar

I 1 och 2 kap. föräldrabalken finns det regler om fastställandet av faderskap, om assisterad befruktning och fastställandet av faderskap eller föräldraskap i sådana situationer samt om adoption.

I lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. finns det regler för den som vill söka sitt genetiska ursprung. När det gäller insemination eller befruktning utanför kroppen finns det närmare bestämmelser i lagens 6 och 7 kap. Den som har avlats genom assisterad befruktning har, om han eller hon uppnått tillräcklig mognad, rätt att ta del av de uppgifter om givaren som antecknats i sjukhusets särskilda journal. Om någon har anledning att anta att han eller hon har avlats genom sådan insemination, är socialnämnden skyldig att på begäran hjälpa denne att ta reda på om det finns några uppgifter antecknade i en särskild journal. Socialstyrelsen har gett ut kompletterande föreskrifter och allmänna råd. I de allmänna råden anges att en förutsättning

för att barnet ska kunna söka sitt genetiska ursprung är att föräldrarna berättar för barnet hur barnet har kommit till.

Olovligt bortförande av barn

Egenmäktighet med barn är ett brott enligt 7 kap. 4 § BrB. Lagen föreskriver ansvar för obehöriga ingrepp i eller missbruk av den vårdnad om barn som enligt föräldrabalken eller andra bestämmelser utövas av föräldrar eller andra vårdnadshavare. Den som ”obehörigen skiljer ett barn under femton år från någon som har vårdnaden om barnet” döms till böter eller fängelse i högst ett år. Detsamma gäller ”om den som gemensamt med någon annan har vårdnaden om ett barn under femton år utan beaktansvärt skäl egenmäktigt bortför barnet eller om den som ska ha vårdnaden obehörigen bemäktigar sig barnet och därigenom själv tar sig rätt”. Straffansvaret för egenmäktighet med barn ser alltså olika ut beroende av om föräldrarna har gemensam vårdnad om sitt barn eller om någon av dem har ensam vårdnad om barnet.

I sammanhanget kan uppmärksammas att dels Europarådskonventionen den 20 maj 1980 om erkännande och verkställighet av avgöranden rörande vårdnad om barn samt om återställande av vård av barn, dels Haagkonventionen den 25 oktober 1980 om de civila aspekterna på internationella bortföranden av barn införlivades i svensk rätt genom lagen (1989:14) om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om överflyttning av barn (verkställighetslagen).

Enligt 11 § andra stycket passlagen (1978:302) framgår att om en passansökan avser ett barn ska pass utfärdas först efter det att vårdnadshavare lämnat medgivande, men också att pass får utfärdas även utan sådant medgivande om barnet befinner sig i en situation där det finns risk för att dess hälsa eller utveckling skadas eller det annars finns särskilda skäl. De sistnämnda reglerna i passlagen har föranletts av situationer när en del barn som är bosatta i Sverige förs utomlands mot sin vilja, ofta till sitt gamla hemland, för studier eller fostran.

Relationerna mellan barn och föräldrar i utlänningsärenden

I utlänningslagstiftningen finns det regler som tar till vara barnets rätt till sina föräldrar. Här nämns följande exempel;

- ett barn kan inte skiljas från båda sina vårdnadshavare genom att barnet eller vårdnadshavaren tas i förvar (10 kap. 3 § Utlänningslagen (2005:716), UtlL),
- ett utländskt barn som är ogift kan under vissa förutsättningar beviljas uppehållstillstånd på grund av anknytning om han eller hon har en förälder som är bosatt, eller som har beviljats uppehållstillstånd för bosättning, i Sverige, eller, har en förälder som är gift eller sambo med någon som är bosatt, eller som har beviljats uppehållstillstånd för bosättning, i Sverige (5 kap. 3 § första stycket 2 UtlL),
- uppehållstillstånd kan under vissa förutsättningar beviljas ett ogift utländskt barn som adopterats eller som avses bli adopterat av någon som vid tidpunkten för adoptionsbeslutet var och som fortfarande är bosatt eller som har beviljats uppehållstillstånd för bosättning i Sverige (5 kap. 3 § första stycket 3 UtlL),
- en utlänning som är förälder till ett ogift utländskt barn som är flykting eller annan skyddsbehövande kan under vissa förutsättningar beviljas uppehållstillstånd (5 kap. 3 § första stycket 4 UtlL), samt
- uppehållstillstånd får under vissa förutsättningar ges till en utlänning som ska utöva umgänge, som inte är av begränsad omfattning, med ett i Sverige bosatt barn (5 kap. 3 § första stycket 3 UtlL).

Verkställighetslagen m.m.

Verkställighetslagen innehåller bl.a. bestämmelser om överflyttning av olovligt bortförda eller kvarhållna barn enligt 1980 års Haagkonvention. I förordningen (1989:177) om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m.m. och om

överflyttning av barn (verkställighetsförordningen) finns kompletterande bestämmelser till verkställighetslagen.

Även de grundläggande bestämmelserna i socialtjänstlagstiftningen m.m. ger barn rätt till visst skydd mot olovligt bortförande. I SoL finns regler om samhällets skyldigheter att verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden (5 kap. 1 §). Samhället har även vissa skyldigheter att ingripa vid missförhållanden enligt LVU.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer med rättigheten så som denna uttrycks i konventionen.

Det pågår flera utredningar inom området. Adoptionsutredningen (SOU 2009:61) har föreslagit att barnets rätt till information om sitt ursprung ska stärkas genom att den som har adopterat ett barn så snart det lämpligen kan ske ska upplysa barnet om att han eller hon är adopterad. Även i betänkandet Föräldraskap vid assisterad befruktning (SOU 2007:39) finns förslag till bestämmelser som ska stärka barnets rätt till information om sitt ursprung. Förslagen bereds inom Regeringskansliet.

I departementspromemorian En ny myndighet för bortförda barn (Ds 2010:16) föreslås inrättandet en ny centralmyndighet för hantering av frågor som rör olovligt bortföranden och kvarhållanden av barn samt andra frågor om föräldrans ansvar i internationella situationer m.m. Promemorians förslag bereds inom Regeringskansliet.

Vidare pågår en utredning som bl.a. har i uppdrag att utreda och redovisa sin bedömning av om straffrättsansvaret för egenmäktighet med barn är lämpligt utformat vid gemensam vårdnad (dir. 2010:56 och dir. 2011:63).

4.2.2 Rätt att åtnjuta barnomsorg

Rättighetens innebörd

Artikel 18 handlar om ansvarsfördelningen mellan barnets föräldrar och samhället, med betoning på samhällets stöd till föräldrarna när de fullgör sitt ansvar. I artikeln anges specifikt att barn till förvärvsarbetande föräldrar har rätt att åtnjuta barnomsorg som de är berättigade till.

Artikel 18 förstärks av artikel 5 som behandlar föräldrarnas rättigheter och skyldigheter och artikel 27 som handlar om samhällets bistånd till föräldrarna.

Relevant lagstiftning

Föräldrar och vårdnadshavare ska ges lämpligt bistånd då de fullgör sitt ansvar för barnets uppfostran och ska säkerställa utvecklingen av institutioner, inrättningar och tjänster för vård av barn. I Sverige har kommunen huvudansvaret för genomförandet av verksamhet i förskola och fritidshem m.m. inom de ramar som staten anger i skollag, läroplaner och andra förordningar. Kommunen har stor frihet att avgöra hur förskolan och fritidshem ska organiseras för att de nationella målen ska uppnås.

Kommunerna är skyldiga att erbjuda plats i förskola. Enligt 8 kap. 5 § skollagen ska verksamheten erbjudas i den omfattning det behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete eller studier eller om barnet har ett eget behov på grund av familjens situation i övrigt. När vårdnadshavaren har anmält behov av plats i förskolan, ska kommunen, enligt 8 kap. 14 § samma lag, erbjuda plats inom fyra månader. Barn ska från och med höstterminen det år barnet fyller tre år erbjudas förskola under minst 525 timmar om året utan avgift (8 kap 4 §). Barn vars föräldrar är arbetslösa eller föräldralediga för vård av annat barn ska från och med ett års ålder erbjudas förskola under minst tre timmar per

dag eller 15 timmar i veckan (8 kap 6 §). En elev ska erbjudas fritidshem, till och med vårterminen det år då eleven fyller 13 år, i den omfattning som behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete eller studier eller om eleven har ett eget behov på grund av familjens situation i övrigt eller av andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling i form av sådan utbildning (14 kap. 3 och 5–7 §§).

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med rättigheten så som denna uttrycks i konventionen.

4.2.3 Rätt till skydd mot alla former av våld, övergrepp och vanvård

Rättighetens innebörd

Ett barn har rätt till skydd mot bl.a. alla former av fysiskt eller psykiskt våld, övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavarens eller annan persons vård (artikel 19). Detta skydd gäller alla former av utnyttjande som kan skada barnet i något avseende (artikel 36).

Barn har rätt till skydd mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld. Följaktligen hävdas här samma mänskliga rättighet för barn som för vuxna. Barnet ska garanteras full respekt för sin värdighet samt sin fysiska och personliga integritet. Rättigheten är givetvis kopplad till den grundläggande principen i artikel 6 om barns rätt till liv, överlevnad och utveckling.

Staten har att vidta olika åtgärder – lagstiftande, administrativa och sociala åtgärder samt utbildning – för att skydda barn från alla former av våld. I artikeln nämns bland annat sociala åt-

gärder och utbildning samt stöd till barn och deras familjer. Enligt barnkonventionen har staten ansvar för att stödja föräldrar och vårdnadshavare och förhindra alla former av försummelse, vanvård eller våld mot barn, oavsett om dessa förorsakas av föräldrar, andra vårdnadshavare, lärare eller andra barn. Rätten till skydd omfattar skydd mot våld i familjehem och förskola, fritidshem, skola, alla institutionsmiljöer m.m.

Bestämmelserna i artikel 28, om att disciplinen i skolan ska upprätthållas på ett sätt som är förenligt med barnets mänskliga värdighet och i överensstämmelse med de övriga rättigheterna, har nära samband med denna rättighet. Även bestämmelserna i artikel 3 (3) om att alla institutioner, tjänster och inrättningar som ansvarar för barn ska uppfylla fastställda normer och ha behörig tillsyn kan sägas förstärka rättigheten.

Rättigheten täcker också mobbning, som kan avse allt från att någon retas till mer allvarligt fysiskt våld.

Relevant lagstiftning

Allmänt

1979 infördes förbudet mot aga (6 kap. 1 § FB). Förbudet innefattar ett uttryckligt förbud mot kroppslig bestraffning; barn ska behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. I förarbetena till införandet av bestämmelserna anges att med kroppslig bestraffning menas främst en handling som innebär att barnet skadas fysiskt eller känner smärta (proposition 1978/79: 67 om förbud mot aga, s. 7–8). Förarbetena understryker också att våld inte får användas i bestraffnings eller uppfostringsyfte.

Den principiella utgångspunkten i lagstiftningen för att skydda barn mot övergrepp och vanvård är att ge familjen nödvändigt stöd när så behövs. Socialtjänsten har genom bestämmelserna i 5 kap. 1 § SoL ett tydligt ansvar för att skydda barn som

far eller riskerar att fara illa. Enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU har samhället vissa skyldigheter att ingripa vid t.ex. fysisk som psykisk misshandel som utgör risk för att barnets hälsa och utveckling skadas. Tillämpningen av reglerna i LVU kräver inte samtycke från vare sig vårdnadshavare eller barn.

Enligt 5 kap. 11 § SoL har barnet rätt till skydd om han eller hon har bevittnat våld där närstående varit inblandade. Socialnämnden ska särskilt beakta att barn som bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående vuxna är offer för brott och att de kan vara i behov av stöd och hjälp. Se proposition Barn som bevittnat våld (prop. 2005/06:166) och propositionen Socialtjänstens stöd till våldsutsatta kvinnor (prop. 2006/07: 38, s. 22–23). Barn i dessa situationer kan ha rätt till brottsskadersättning enligt brottsskadelagen (1978:413).

Enligt 1 § lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn, ska det utses en särskild företrädare för barnet när det finns anledning att anta att ett brott som kan föranleda fängelse har begåtts mot någon som är under 18 år, om en vårdnadshavare kan misstänkas för brottet, eller det kan befaras att en vårdnadshavare på grund av sitt förhållande till den som kan misstänkas för brottet inte kommer att ta till vara barnets rätt. Enligt 3 § samma lag ska en särskild företrädare, i stället för barnets vårdnadshavare, som ställföreträdare ta till vara barnets rätt under förundersökningen och i efterföljande rättegång. Företrädaren får dock inte väcka åtal och får inte heller väcka någon skadeståndstalan utan att ett allmänt åtal har väckts. Bestämmelserna i rättegångsbalken om målsägandebiträdes närvaro vid förhör ska tillämpas också på den särskilda företrädaren.

Särskilt om anmälningsskyldighet

Socialtjänsten har således ett tydligt ansvar för att skydda barn som far eller riskerar att fara illa. För att kunna leva upp till detta ansvar är dock socialtjänsten beroende av att bestämmelserna om

anmälningsskyldigheten i 14 kap. 1 § SoL följs. Paragrafen innehåller i första stycket en uppmaning till allmänheten att anmäla till socialtjänsten om man har kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd. I andra stycket slås fast en skyldighet för den som i viss yrkesverksamhet som berör barn får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd att anmäla detta till nämnden. För att ytterligare tydliggöra denna anmälningsskyldighet finns för ett flertal av dessa yrkesgrupper, t.ex. polisen, personal inom hälso- och sjukvården och skolan, dessutom en hänvisning till bestämmelsen i SoL i den lagstiftning som reglerar respektive verksamhet. Skyldigheten att anmäla är ovillkorlig. Den som är anmälningsskyldig får inte själv bedöma om uppgifterna är sådana att ett ingripande från nämnden är nödvändigt. Anmälningsskyldigheten gäller överhuvudtaget vid brister i omsorgen om barn eller annat som kan innebära fara för barns hälsa eller utveckling.

Registerkontroll

Enligt 1 § första stycket lagen (2010:479) om registerkontroll av personal som utför vissa insatser åt barn med funktionshinder får den som enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade bedriver verksamhet som omfattar stöd- och serviceinsatser åt barn med funktionshinder, inte anställa någon för sådana insatser utan att först kontrollera registerutdrag enligt lagen (1998:620) om belastningsregister avseende den som ska anställas. Enligt 1 § andra stycket ska sådan registerkontroll också göras i fråga om den som fullgör uppdrag i verksamhet som avses i första stycket eller som är anställd hos ett bemanningsföretag eller annan som ingått avtal med den som bedriver sådan verksamhet, om uppdragstagaren eller den anställde erbjuds eller tilldelas arbetsuppgifter som omfattar stöd- och serviceinsatser åt barn med funktionshinder och fullgör dessa uppgifter som om han eller hon var anställd i verksamheten, och den

som erbjuds praktiktjänstgöring som omfattar stöd- och serviceinsatser åt barn med funktionshinder.

Liknande regler finns i lagen (2007:171) om registerkontroll av personal vid sådana hem för vård eller boende som tar emot barn och i 2 kap. 31–33 §§ skollagen.

Sexualbrott

Sexuella övergrepp bestående i att en person genomför en sexuell handling mot ett barn regleras i 6 kap. brottsbalken under bl.a. brottsbeteckningarna våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn och sexuellt övergrepp mot barn. Gemensamt för dessa straffbestämmelser är att de inte innehåller något krav på tvång, dvs. att gärningsmannen ska ha använt sig av våld eller hot.

Annat våld mot barn

Det saknas straffstadganden i svensk lag som enbart avser våld mot barn. Bestämmelserna i brottsbalken gäller för alla som utsätts för våld. Således tillämpas brottsbalkens regler om exempelvis misshandel och vållande av kroppsskada eller sjukdom vid våld mot barn. För fall av misshandel som anses synnerligen grova gäller en särskild straffskala – fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av om brottet är synnerligen grovt ska särskilt beaktas bl.a. om gärningsmannen har visat synnerlig hänsynslöshet. Att gärningsmannen visat synnerlig hänsynslöshet kan t.ex. anses vara fallet när grovt våld använts mot en person som saknat eller haft begränsad möjlighet att försvara sig, t.ex. ett barn. Minimistraflet om 4 år möjliggör för svensk domstol att döma över gärningen oavsett vem som begått den och var den begåtts. Svensk domstol har därmed fått ökade möjligheter att döma över sådana gärningar begångna utomlands.

Vid bedömningen av straffvärdet gäller vidare att det särskilt ska beaktas bl.a. dels om den tilltalade utnyttjat någon annans –

t.ex. ett barn – skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig, dels om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person.

Den 1 juli 1998 infördes brotten grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning. Genom ändringar som trädde i kraft den 1 januari 2000 fick brotten sin nuvarande utformning. Genom brotten specialregleras ansvaret för upprepade straffbara gärningar mot närstående, vilket kan vara bl.a. barn. Enligt 4 kap. 4 a § BrB döms den som begår brottsliga gärningar enligt 3, 4, eller 6 kap. BrB mot en närstående eller tidigare närstående person för grov fridskränkning till fängelse i högst sex år, om var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av personens integritet och gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla.

Syftet med den särskilda straffbestämmelsen är att inom det straffrättsliga förfarandet kunna ta hänsyn till den utsatta personens, t.ex. ett barns, hela situation och att markera det särskilt straffvärda i en långvarig och upprepad kränkning av en närstående person genom en serie i och för sig straffbelagda men ofta var för sig relativt lindriga gärningar. Det kan handla om t.ex. upprepad misshandel, ofredande och olaga hot mot familjemedlemmar.

Enligt lagen (2007:606) om utredningar avseende barn som har avlidit i anledning av brott m.m. ska en utredningsmyndighet genomföra en utredning när ett brott har begåtts mot ett barn och barnet har avlidit i anledning av brottet eller det annars finns särskilda skäl att utreda ett barns dödsfall och det finns särskild anledning att anta att dödsfallet har samband med förhållanden som har inneburit att barnet varit i behov av skydd (1 §). Vidare framgår att en utredning även får genomföras när ett barn har avlidit utomlands, om barnet var svensk medborgare eller hade hemvist i Sverige. Med barn avses i lagen personer under 18 år. Syftet med utredningsverksamheten skall vara att ge underlag för förslag till åtgärder som förebygger att barn far illa (2 §). Enligt 1 § förordningen (2007:748) om utredningar avseende barn som har avlidit i anledning av brott m.m. bedrivs sådana utredningar

av Socialstyrelsen. Regeringen har i en lagrådsremiss föreslagit att utredningssystemet som redan finns för barn som avlidit med anledning av brott ska utvidgas till att avse även fall när kvinnor och män avlidit med anledning av brott av närstående.

Praxis

När det gäller tillämpningen har Åklagarmyndigheten under 2006 givit ut en handbok om handläggning av ärenden rörande övergrepp mot barn. Syftet med handboken är att ge vägledning för att genomföra en brottsutredning där särskilda krav ställs på bevisningens tillförlitlighet och på dokumentationen av bevisningen samtidigt som kravet på rättstrygghet och rättssäkerhet tillgodoses. De övergrepp som avses i handboken är såväl våldsbrott som sexualbrott.

Hedersrelaterat våld och hot om sådant våld kan drabba både flickor och pojkar och utövas som regel av barnets nära anhöriga. Det kan därför nämnas att Åklagarmyndigheten 2006 på regeringens uppdrag har sammanställt en handbok om handläggning av ärenden där inslag av hedersrelaterat våld förekommer. Handboken innehåller råd om hur åklagare bör bedriva utredningsarbetet när det är fråga om hedersrelaterat våld.

Socialstyrelsen har i Allmänna råd (SOSFS 2009:22) Socialnämndens arbete med våldsutsatta kvinnor samt barn som bevittnat våld gett rekommendationer till stöd för socialnämndens verksamhet enligt socialtjänstlagen (2001:453) som rör kvinnor som är eller har varit utsatta för våld eller andra övergrepp av närstående (våldsutsatta kvinnor) samt barn som bevittnat våld eller andra övergrepp av eller mot närstående vuxna (barn som bevittnat våld).

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med rättigheten så som denna uttrycks i konventionen.

För att tillgodose barn i varje tänkbar situation räcker det inte enbart med lagstiftning. Att skydda barn mot våld, övergrepp och olika missförhållanden är en mycket komplicerad uppgift både för staten och för de behöriga myndigheterna. Trots ett drygt trettioårig förbud mot aga finns det fall när föräldrar slår eller utövar annat våld mot sina barn. Olika övergrepp, inklusive sexuellt våld, inträffar i familjen eller i bekantskapskretsen.

Enligt Skolverket är många barn och elever offer för kränkande behandling, inklusive fysiskt våld, i förskolor och i skolor (se rapport 2011 (nr 353) Utvärdering av metoder mot mobbning).

Regeringen har tillsatt en särskild utredare som ska utvärdera tillämpningen av brotten grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning, i syfte att identifiera eventuella tolkningsproblem som uppkommit vid tillämpningen (dir. 2010:56 och dir. 2011:63). Syftet med utvärderingen är att undersöka om målsättningen med att införa dessa brott har uppnåtts. Uppdraget ska redovisas senast den 14 december 2011.

4.2.4 Rätt till särskilt skydd och bistånd för barn som berövats sin familjemiljö

Rättighetens innebörd

Ett barn som har berövats sin familjemiljö eller som för sitt eget bästa inte kan tillåtas stanna kvar i denna miljö har rätt till särskilt skydd och bistånd samt till alternativ omvårdnad (artikel 20). Ett barn som har omhändertagits av behöriga myndigheter för omvårdnad, skydd eller behandling har rätt till regelbunden översyn av den behandling som barnet får och alla andra omständigheter rörande barnets omhändertagande (artikel 25).

Rättigheten avser de barn som tillfälligt eller varaktigt inte kan bo tillsammans med sina familjer, antingen på grund av omständigheter i familjen eller på grund av att de har blivit övergivna. Dessa barn har rätt till särskilt skydd och bistånd. Vid omvårdnaden ska ansvariga myndigheter ta hänsyn till övriga rättigheter, bl.a. vad gäller etnicitet, religion, kultur och språk. Att ett barn omhändertas kan vara för barnets bästa, men myndigheterna bör först försöka placera barnet hos anhöriga, närstående, innan de söker andra alternativ.

Barn som av olika anledningar har omhändertagits har rätt till regelbunden översyn av sin behandling och förhållandena i övrigt. Det gäller såväl barn som har placerats i familj, på institution eller barn som på annat sätt placerats så att de har berövats sin familjemiljö. Översynen kan gälla både placeringens lämplighet och behandlingen som sådan. Rättigheten tillförsäkrar även barnet rätten att höras, rätten att ha kontakt med samhället utanför institutionen, rätten till effektiva klagomålsförfaranden, etc. Det finns alltid en risk att placerade barn utsätts för vanvård och misshandel trots att myndigheterna har omhändertagit dem i övertygelsen att det är för deras bästa.

Relevant lagstiftning

I socialtjänstlagen regleras under vilka förutsättningar som barnet kan separeras från sin familj. Hänsyn ska tas till barnets bästa. När ett barn placeras utanför det egna hemmet ska det i första hand övervägas om barnet kan tas emot av någon anhörig eller annan närstående. Kommunen är skyldig att erbjuda vård antingen i familjehem eller i hem för vård eller boende för de barn eller unga som behöver detta. I lagen finns också bestämmelser om vård i familjehem och i hem för vård eller boende samt om föreskrifter för sådan enskild verksamhet (6 och 7 kap. SoL). Rättigheterna har stärkts genom stadgandet i 3 kap. 5 § SoL om att barnet ska få relevant information och att hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klarläggas samt att hän-

syn ska tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad.

Bestämmelserna om villkoren och formerna för att överflyttning av vårdsnaden från föräldrarna finns i 6 kap. föräldrabalken. I kapitlet finns även bestämmelser med kvalifikationer som gäller för en särskilt förordnad vårdnadshavare.

Social dygnsvård

Hem för vård eller boende (HVB) är institutioner för barn och ungdomar. HVB kan ha offentlig huvudman (stat, kommun eller landsting) eller drivas av privata aktörer, exempelvis aktiebolag eller stiftelser.

Socialtjänstlagen bygger på frivillighet och betonar ett nära samarbete med anhöriga och hemmiljön. I de fall då vårdnadshavaren och den unge, när han eller hon har fyllt 15 år, inte samtycker till de insatser som är nödvändiga har samhället ändå en skyldighet att ge barn och unga skydd eller vård om så behövs. Som ett komplement till socialtjänstlagen finns LVU, som reglerar situationer då frivilliga insatser av olika skäl inte kan komma till stånd eller inte bedöms som tillräckliga.

Särskilt om tvångsvård av barn

Vård enligt LVU kan komma i fråga om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas, eller om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. En ytterligare situation då vård enligt LVU kan komma i fråga är om den som har dömts till sluten ungdomsvård vid verkställighetens slut bedöms vara i uppenbart behov av fortsatt vård för att inte löpa

risk för att hans eller hennes hälsa eller utveckling skadas genom missbruk, brottslig verksamhet eller annat socialt nedbrytande beteende.

Enligt lagen ska socialnämnden noga följa vården av barn som vårdas med stöd av lagens bestämmelser. När vården grundar sig på påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet, ska socialnämnden, enligt LVU, minst en gång var sjätte månad överväga om vård enligt lagen fortfarande behövs.

Om den unge vårdas på grund av att han eller hon utsätter sin hälsa eller utveckling för påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende, ska socialnämnden, enligt LVU, inom sex månader från dagen för verkställighet av beslutet pröva om vården ska upphöra. Frågan ska därefter prövas förlöpande var sjätte månad. Föräldrarna och barnet, om barnet har fyllt 15 år, ska vara informerade om tiden för omprövningen och ta del av utredningen som ligger till grund för omprövningen. Dessutom ska vården alltid omprövas om vårdnadshavaren eller den unge, om han eller hon fyllt 15 år, begär det. I dessa fall fattar socialnämnden ett formellt beslut som är överklagbart.

I de fall barnet vårdas i ett annat hem än det egna hemmet (familjehem eller hem för vård eller boende) med stöd av socialtjänstlagen ska nämnden minst en gång var sjätte månad överväga om det finns behov av fortsatt vård. Observera att det inte fattas något formellt beslut som går att överklaga vid ett övervägande, till skillnad från en omprövning.

I lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård regleras förutsättningarna för tvångsvård. Vård enligt denna lag kan beredas ett barn om barnet bedöms lida av en allvarlig psykisk störning och på grund av sitt psykiska tillstånd och sina personliga förhållanden i övrigt har ett oundgängligt behov av psykiatrisk vård, som inte kan tillgodoses på annat sätt än genom att barnet tas in på en sjukvårdsinrättning för kvalificerad psykiatrisk dygnet runt vård (sluten psykiatrisk tvångsvård), eller behöver iaktta sär-

skilda villkor för att kunna ges nödvändig psykiatrisk vård (öppen psykiatrisk tvångsvård). Dessutom ska det finnas grundad anledning att anta att vården inte kan ges med förälder eller vårdnadshavares samtycke.

Ensamkommande utländska eller statslösa barn

Ett särskilt skydd och bistånd för barn som kommer till Sverige utan sina föräldrar eller annan vårdnadshavare har införts genom lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn. Se vidare avsnitt 4.5.1.

Föreskrifter

Det kan nämnas att Socialstyrelsen har utfärdat föreskriften (SOSFS 1997:15) Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Praxis

Det kan nämnas att Statens institutionsstyrelses interna föreskrifter ger anvisningar bl.a. för tillämpningen av bestämmelser för de barn som vårdas med stöd av LVU. Syftet är att ge personalen vid institutionerna goda förutsättningar att tillämpa bestämmelserna på ett rättssäkert sätt. Riktlinjerna uppdateras kontinuerligt.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med rättigheterna så som dessa uttrycks i konventionen.

Det har dock påtalats att det trots lagstiftningen och övriga insatser i samhället fortfarande finns en risk för att rättigheter för barnet i samhällets vård inte tillgodoses i alla situationer.

Socialstyrelsen har i sin Tillsynsrapport 2011 pekat på en del brister när det gäller bl.a. kontrollen av nyanställd personal, barns delaktighet i vårdens planering och genomförande för barn på HVB, inklusive brister i kunskapen om vad som gäller vid placering av ensamkommande barn. Socialstyrelsen konstaterar bl.a. att tillsynen tyder på att många HVB-hem, men även socialtjänsten, behandlar ensamkommande barn annorlunda än övriga barn och att socialtjänsten ibland endast utreder ensamkommande barns behov summariskt.

4.2.5 Rätt till rehabilitering och social anpassning

Rättigheternas innebörd

Ett barn som har utsatts för någon form av vanvård, utnyttjande, övergrepp; tortyr eller annan form av grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning; eller väpnade konflikter har rätt till fysisk och psykisk rehabilitering samt till social återanpassning (artikel 39).

Rätten till rehabilitering och social återanpassning får enligt artikel 2 om icke-diskriminering gälla alla barn inom Sveriges jurisdiktion. Enligt artikel 39 ska konventionsstaterna vidta alla lämpliga åtgärder för att främja angiven rehabilitering och social anpassning. Rättigheten är nära förknippad med rätten till hälsa och sjukvård (artikel 24) och rätten till social trygghet (artikel 26).

Relevant lagstiftning

Enligt socialtjänstlagen har vistelsekommunen alltid det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp de behöver. Vissa ändringar har införts i socialtjänstlagen under 2011 i syfte att stärka den enskildes rättsäkerhet. Exempelvis har rättigheterna stärkts genom stadgandet om att barnet ska få relevant information och att hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klarläggas samt att hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad (3 kap. 5 § SoL). För att stärka samarbetet mellan myndigheterna är kommunen och landstinget skyldiga att ta fram en överenskommelse om sitt samarbete när det gäller personer med psykisk sjukdom och psykisk funktionsnedsättning och att upprätta individuella planer. Rätten till hälsa och sjukvård berörs inte närmare här utan redovisas i avsnitt 4.3.2 och rätten till social trygghet redovisas i avsnitt 4.2.6.

Som nämnts tidigare finns LVU som ett komplement till socialtjänstlagen då frivilliga insatser av olika skäl inte kan komma till stånd eller inte bedöms som tillräckliga. Syftet med LVU är att samhället ska kunna fullgöra sin skyldighet att tillgodose barns och ungdomars behov av skydd, vård och behandling.

Samhället har samma ansvar att förebygga psykisk ohälsa och att samverka kring utsatta asylsökande barn som för barn som är bofasta i Sverige.

Föreskrifter

Det kan nämnas att Socialstyrelsen har utfärdat föreskriften (SOSFS 1997:15) Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Slutsatser

Kartläggningen visar att särskilda lagar inom hälso- och sjukvård och socialtjänst syftar till att förverkliga att svensk lagstiftning överensstämmer med rättigheterna så som de uttrycks i konventionen. I övrigt hänvisas till avsnitten 4.3.2 och 4.2.6 angående vad som gjorts under senare år för att stärka barnets rätt till hälsa och sjukvård samt rätten till social trygghet.

4.2.6 Rätt till social trygghet och levnadsstandard som krävs för barnets utveckling

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt till social trygghet (artikel 26). I artikeln ställs krav på konventionsstaterna att förverkliga rätten i enlighet med sin nationella lagstiftning. Vidare anges att förmånerna ska beviljas med hänsyn till de resurser som barnet eller de personer som ansvarar för dess underhåll har samt övriga förhållanden av betydelse. Vidare har varje barn rätt till den levnadsstandard som krävs för barnets fysiska, psykiska, andliga moraliska och sociala utveckling (artikel 27). I artikeln anges också att konventionsstaterna ska vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa indrivning av underhåll till barnet.

Även bestämmelserna i artikel 22, om flyktingsbarns rättighet till skydd och humanitärt bistånd, och artikel 23, om rättigheter för barn med funktionshinder, har nära samband med dessa rättigheter. Uppräkningen är inte uttömmande och bestämmelserna i flera artiklar kan anses mer eller mindre relevanta vid en helhetsbedömning.

Relevant lagstiftning

I 2 kap. 1 § SoL anges att vistelsekommunen har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver. När åtgärderna rör barn ska det särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. Under senare år har rättigheterna stärkts genom stadgandet i 3 kap. 5 § SoL om att barnet ska få relevant information och att hans eller hennes inställning så långt det är möjligt ska klarläggas samt att hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad. Inom socialtjänsten har för något år sedan även skyldigheterna skärpts för aktörerna att i högre grad efterfråga om det finns barn som berörs när åtgärder riktas mot deras föräldrar. Det kan handla om en vuxen som söker vård för ett missbruk eller för våld i nära relationer eller när en patient tas om hand.

I 4 kap. 1 § SoL anges att den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning (försörjningsstöd) och för sin livsföring i övrigt. Försörjningsstödet beräknas normalt månadsvis och baseras på hushållets samlade ekonomiska situation.

Vidare finns det flera ekonomiska stödformer inom socialförsäkringssystemet som utgår till barn eller för barn. Det allmänna barnbidraget är det äldsta särskilda ekonomiska stöd till barnfamiljer och utgår med ett fast belopp per barn tills barnet fyllt 16 år. Förlängt barnbidrag kan utges efter det att han eller hon har fyllt 16 år med samma belopp som det allmänna barnbidraget. För den som efter 16 års ålder börjar i gymnasieskolan utgår i stället studiebidrag.

Underhållsstöd lämnas för barn när barnet inte sammanbor med båda sina föräldrar. Reglerna därom finns numera i socialförsäkringsbalken (2010:110). Underhållsstöd lämnas för barn vars föräldrar inte bor tillsammans, oberoende av om barnet varaktigt bor hos endast en av föräldrarna eller växelvis hos båda föräldrarna. För det underhållsstöd som lämnas för barnet är den

förälder som inte bor tillsammans med barnet återbetalnings-skyldig gentemot staten.

För vård av barn som inte fyllt 16 år kan vårdbidrag utgå om barnet på grund av sjukdom, psykisk utvecklingsstörning eller annat handikapp under minst sex månader är i behov av särskild tillsyn och vård.

Barnpension i form av folk- och tilläggspension utgår till barn under 18 år vars far eller mor, eller båda föräldrarna, har avlidit.

En annan form av stöd som har betydelse för barns levnadsstandard som bör nämnas är bostadsbidragen till barnfamiljer.

I sammanhanget kan även nämnas att, vid beräkningen av hur stor del av lönen som inte får tas i anspråk vid utmätning av lön enligt 7 kap. 5 § utsökningsbalken (förbehållsbeloppet), ska hänsyn tas till förekomsten av barn.

Föreskrifter

Här kan exempelvis nämnas Försäkringskassans föreskrifter (FKFS 2010:32) om handikappersättning och vårdbidrag samt Försäkringskassans föreskrifter (FKFS 2010:13) om genomsnittlig och högsta godtagbara bostadskostnad för år 2011.

Kronofogdemyndigheten meddelar närmare föreskrifter om bestämmande av förbehållsbeloppet vid utmätning av lön m.m. (KFMFS 2010:1).

Slutsatser

I Sverige bistår staten traditionellt barnfamiljer genom bidrag av olika slag. Olika ekonomiska sociala stödformer kan utgå till barn eller för barn. Inom socialtjänsten och socialförsäkrings-systemet finns åtskilliga bestämmelser som är inriktade på att ge varje barn social trygghet och en lämplig levnadsstandard. De principer som gäller enligt svensk socialtjänst- och socialförsäkringslagstiftning överensstämmer med de angivna rättig-

heterna. För att ytterligare stärka barnets rättigheter har principerna om barnet ska få relevant information, barnets bästa och barnets rätt att komma till tals införts i socialtjänstlagen. Även de svenska underhållsstödsreglerna överensstämmer med barnets rätt till indrivet underhåll. Reglerna om utmätning av lön får anses tillgodose barnets rätt till en skälig levnadsstandard även i för familjen uppkomna skuldsituationer.

4.3 Funktionsnedsättning, hälsa och välfärd

4.3.1 Rätt för barn med funktionsnedsättning till särskild omvårdnad och lämpligt bistånd

Rättigheternas innebörd

Ett barn med funktionshinder har rätt till särskild omvårdnad och lämpligt bistånd för att åtnjuta ett fullvärdigt och anständigt liv under förhållanden som säkerställer värdighet, främjar självförtroende och möjliggör barnets aktiva deltagande i samhället (artikel 23).

Enligt artikel 2 ställs det krav på att konventionsstaterna garanterar varje barn inom statens jurisdiktion rättigheterna i barnkonventionen utan åtskillnad av något slag (icke-diskrimineringsprincipen), bl.a. med avseende på handikapp, som är det begrepp konventionen använder för funktionsnedsättning. Barnkonventionen är den första av de stora konventionerna om mänskliga rättigheter där det uttryckligen anges att åtskillnad på grund av funktionsnedsättning är en form av diskriminering. Detta har sedermera även angetts i Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Samtliga rättigheter i barnkonventionen gäller således även för barn med funktionsnedsättning.

I artikel 23 betonas de särskilda rättigheter som gäller barn med funktionsnedsättning, utöver de andra/övriga rättigheter i

barnkonventionen som också gäller för dessa barn utan åtskillnad. Konkret ska barn med funktionsnedsättning ha effektiv tillgång till och erhålla undervisning och utbildning, hälso- och sjukvård, habilitering och förberedelse för arbetslivet. Vidare ska dessa barn ha möjligheter till rekreation på ett sätt som bidrar till barnets största möjliga integrering i samhället och hans eller hennes individuella utveckling.

Även bestämmelserna om barnets rätt till liv och utveckling i artikel 6 kompletterar och förstärker rättigheterna för barn med funktionsnedsättning.

Relevant lagstiftning

Socialtjänst samt hälso- och sjukvård

Kommunerna har ett grundläggande ansvar för att barn med funktionsnedsättning och deras familjer får det stöd och den hjälp de behöver. Genom rätten till bistånd i 4 kap. 1 § SoL tillförsäkras dessa personer rätt till olika stödinsatser som barnet kan ha behov av och som inte kan tillgodoses på något annat sätt. Vidare tydliggörs barnrättsperspektivet så till vida att barnets bästa ska vara avgörande i socialnämndens beslut som rör det enskilda barnet och att barn och unga ska ha rätt att komma till tals i frågor som rör dem.

Det kan nämnas att socialnämnderna även erbjuder stöd för att underlätta för de personer som stödjer ett barn som har funktionsnedsättning. I förarbetena har regeringen bl.a. angett att enskilda kontakter eller att delta i en s.k. anhöriggrupp kan vara en form av stöd (prop. 2008/09:82, s. 22). Sådana anhöriggrupper anges vara en viktig hjälp och ett stöd för syskon till barn som vårdas av föräldrarna.

Lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS), innehåller bestämmelser om insatser för särskilt stöd och service åt personer med funktionshinder. Insatserna är tio till antalet (9 §) och en av dessa är personlig assistans. Barn-

rättsperspektivet tydliggörs i LSS genom att när åtgärder rör barn ska barnets bästa särskilt beaktas (6 a § LSS). Barnet ska få relevant information och ges möjlighet att framföra sina åsikter. Hänsyn ska tas till barnets åsikter i förhållande till barnets ålder och mognad (8§ andra stycket LSS).

Bostadsanpassningsbidrag utges av kommunen och är ett ekonomiskt bidrag för att göra det möjligt att anpassa en bostad till en person med funktionsnedsättning.

Vidare ansvarar landstinget för en habiliteringsorganisation som innefattar sjukgymnastik, hjälpmedel, språk och talträning, stödsamtal och medicinsk kontroll m.m. Landstinget ger även pedagogiskt stöd för hörselskadade och synskadade.

Socialförsäkring

Vårdbidrag kan beviljas föräldrar till barn med funktionsnedsättning under 16 år om barnet behöver särskilt tillsyn och vård i hemmet.

En försäkrad som omfattas av lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS, kan för sin dagliga livsföring få assistansersättning för kostnader för personlig assistans enligt lagen om assistansersättning.

Vidare gäller lagen (2010:479) om registerkontroll av personal som utför vissa insatser åt barn med funktionsnedsättning och som innebär att den som enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade bedriver verksamhet som omfattar stöd- och serviceinsatser åt barn med funktionshinder, får inte anställa någon för sådana insatser utan att först kontrollera registerutdrag enligt lagen (1998:620) om belastningsregister avseende den som ska anställas.

Bilstöd till barn med funktionsnedsättning kan lämnas till föräldrar med barn med funktionsnedsättning under förutsättning att föräldern bor med barnet och har behov av bil för förflyttning med barnet.

Det finns även sjukersättning som kan beviljas den som har fyllt 16 år.

Färdtjänst m.m.

Om ett barn har stora svårigheter att förflytta sig på egen hand eller att resa kollektivt kan det beviljas färdtjänstillstånd för resor med taxi eller särskilt anpassat fordon. Om sökanden är under 18 år ska prövningen av en ansökning om tillstånd till färdtjänst, när det gäller dennes svårigheter att förflytta sig, göras i förhållande till sådana svårigheter för barn i motsvarande ålder utan funktionshinder (proposition 2005/06:160, s. 248). Motsvarande ska gälla ansökningar om tillstånd till riksfärdtjänst.

Utbildning

Enligt skollagen ska utbildningen inom skolväsendet ta hänsyn till barns och elevers olika behov. Skolan ska sträva efter att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen. Huvudmannen för utbildningen, dvs. kommunen eller den fristående huvudmannen, är skyldig att se till att barn och elever med funktionsnedsättningar får det stöd de behöver.

Skolans rektor är skyldig att se till att ett åtgärdsprogram utarbetas för en elev som behöver särskilda stödåtgärder. I ett åtgärdsprogram ska det framgå vilka behoven är, hur de ska tillgodoses och hur åtgärderna ska följas upp och utvärderas.

En särskild skolform, grundsärskolan, ska ge elever med utvecklingsstörning en utbildning som är anpassad till varje elevs förutsättningar och som så långt det är möjligt motsvarar den som ges i grundskolan. Träningsskolan är avsedd för elever som inte kan tillgodogöra sig hela eller delar av utbildningen i ämnen.

Kommunens skyldighet angående skolskjuts för elever regleras i skollagen. Hemkommunen är skyldig att sörja för att det för eleverna anordnas kostnadsfri skolskjuts, om sådan behövs med hänsyn till färdvägens längd, trafikförhållanden, elevens funktionshinder eller någon annan särskild omständighet. Denna rätt gäller dock inte elever som väljer att gå i en annan skolenhet än den där kommunen annars skulle ha placerat dem eller som går i en annans kommuns grundskola/grundsärskola/gymnasiesärskola. I de fall då det kan ske utan organisatoriska eller ekonomiska svårigheter ska kommunen även anordna skolskjuts i dessa fall.

Praxis

Här kan nämnas ett avgörande från den tidigare Försäkringsöverdomstolen – FÖD 1993:3 – där endast halvt vårdbidrag beviljades en pojke med tillsyns- och vårdbehov som motiverade ett helt vårdbidrag, eftersom modern uppbar hemsjukvårdsbidrag för vården av honom.

Vidare kan nämnas två avgöranden från Regeringsrätten (numera Högsta förvaltningsdomstol) – RÅ 1997 ref 23 (I och II). I det ena fallet föranledde de grundläggande behoven till assistansersättning men inte i det andra fallet. I ett avgörande från senare tid – RÅ 2010 ref 17 – fann Regeringsrätten att det inte förelåg något beaktansvärt föräldraansvar vid bedömningen av om ett nioårigt barn har rätt till personlig assistans.

Under 2011 har Högsta förvaltningsdomstolen meddelat prövningstillstånd i två mål som rör frågan om en funktionshindrads behov av viss hjälp och stöd under resor till och från skolan kan tillgodoses genom lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer med rättigheterna så som dessa uttrycks i konventionen. I sammanhanget noteras att Sverige har ratificerat konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, som innehåller bestämmelser även för barn. När det gäller praxis finns det ett flertal domstolsavgöranden.

Det kan nämnas att Socialstyrelsen i sin Tillsynsrapport 2011 har pekat på att det föreligger brister bl.a. avseende bostäder med särskild service för barn och ungdomar.

Gymnasiesärskoleutredningen har i januari 2011 överlämnat betänkandet ”Den framtida gymnasiesärskolan – en likvärdig utbildning för ungdomar med utvecklingsstörning” (SOU 2011:8). Utredningen har lämnat en rad förslag för en framtida utformning av gymnasiesärskolan.

Utredningen om en flexibel specialskola har redovisat ett betänkande Med rätt att välja – flexibel utbildning för elever som tillhör specialskolans målgrupp (SOU 2011:30). Utredningen har bl.a. lämnat förslag som innebär en större valmöjlighet för elever som tillhör specialskolans målgrupp och en särskild satsning åren 2012–2014 för att utveckla utbildningen för elever med dövhet och hörselnedsättning. Utredningen har även, i december 2010, fått ett tilläggsdirektiv med uppdrag att se över ansvarsfördelningen för och finansiering av gymnasieutbildning för vissa elever med funktionsnedsättning (dir. 2010:137). Detta uppdrag ska redovisas senast den 30 mars 2012.

4.3.2 Rätt till bästa uppnåeliga hälsa och rätt till sjukvård och rehabilitering

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt att åtnjuta bästa uppnåeliga hälsa samt rätt till sjukvård och rehabilitering (artikel 24).

Rätten till bästa uppnåeliga hälsa förutsätter enligt konventionen att barnet vid behov har rätt till lämplig sjukvård och rehabilitering. Dessa bestämmelser har framför allt sin grund i artikel 2 om icke-diskriminering och artikel 6 om barnets rätt till liv och utveckling. Artikel 24 kan sägas konkretisera barnets rätt till liv och utveckling, som staten ska säkerställa till det yttersta av sin förmåga.

Det är tydligt att barnets rätt till hälsa är nära förknippat med rätten till tillräcklig levnadsstandard (artikel 27), till utbildning (artikel 28) och till skydd mot alla former av fysiskt och psykiskt våld (artikel 19).

I hälso- och sjukvårdens verksamhet och i planeringen av densamma ska barnets åsikter respekteras (artikel 12) och respekten för den fortlöpande utvecklingen av barnets förmåga (artikel 5) påvisar att hänsyn ska tas till barnets hälsoproblem.

Enligt artikel 24 (3) krävs åtgärder för att avskaffa traditionella sedvänjor ”som är skadliga för barns hälsa”. Formuleringen har föranletts av att man ser allvarligt på kvinnlig könsstympning, men att det krävs en granskning av alla eventuellt skadliga sedvänjor.

Begreppet hälsa m.m.

Det kan vara av värde att inledningsvis ange något om vad som menas med hälsa. World Health Organisation har definierat hälsa som ”ett tillstånd av fullständigt fysisk, psykisk och socialt välbefinnande och inte blott frånvaro av sjukdom eller handikapp”. Därmed beskrivs hälsa som ett positivt tillstånd, vilket inbegriper hela individen i förhållande till dess situation. Barnkonventionen kan sägas ha samma helhetssyn på hälsa. Barnet ska tillförsäkras bästa uppnåeliga hälsa, såväl fysiskt som psykiskt.

Vidare kan nämnas att Sverige i sin fjärde rapport till barnrättskommittén (2008) har redovisat frågor angående tobak och

alkohol under området hälsa och välfärd. Relevant lagstiftning angående tobak och alkohol redovisas därför i detta avsnitt.

Relevant lagstiftning

Regeringsformen

I 1 kap. 2 § första stycket RF anges att den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. I bestämmelsens andra stycke anges att den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd ska vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten. Vidare anges att det allmänna särskilt ska trygga rätten till arbete, bostad och utbildning samt verka för social omsorg och trygghet och för goda förutsättningar för hälsa.

Hälso- och sjukvårdslagstiftningen

Hälso- och sjukvårdslagstiftningen kan något förenklat delas in i två kategorier. Den ena kategorin är lagar av generell karaktär. Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), HSL, patientdatalagen (2008:355), patientsäkerhetslagen (2010:659), patientskadelagen (1996:799) och tandvårdslagen (1985:125). Den andra kategorin består av en rad lagar som reglerar vissa specifika områden inom hälso- och sjukvården, exempelvis lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård och lagen (1993:584) om medicintekniska produkter. Gemensamt för de flesta författningar på hälso- och sjukvårdsområdet är att de, även om det inte alltid framgår av författningstexterna, ytterst syftar till att säkerställa en god och säker vård för patienterna. Vården ska så långt möjligt också utformas och genomföras i samråd med patienterna.

Begreppet hälso –och sjukvård

Hälso- och sjukvårdslagen, som utgör en ramlag, anger att med hälso- och sjukvård menas ”åtgärder för att medicinskt förebygga, utreda och behandla sjukdomar och skador”, det vill säga även förebyggande verksamhet omfattas. I lagen anges att målet för hälso- och sjukvården är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen.

Med begreppet hälso- och sjukvård avses enligt lagen åtgärder för att medicinskt förebygga, utreda och behandla sjukdomar och skador. Begreppet hälso- och sjukvård omfattar således både sjukdomsförebyggande åtgärder och egentlig sjukvård.

Av förarbetena till HSL framgår att definitionen i HSL innefattar såväl miljöinriktade som individinriktade förebyggande åtgärder och att sistnämnda åtgärder innefattar åtgärder för att spåra upp hälsoproblem (prop. 1981/82:97 s. 110). Som exempel på förebyggande individinriktade åtgärder nämns i förarbetena allmänna och riktade hälsokontroller, vaccinationer, hälsoupplysning samt mödra- och barnhälsovård. Vidare anges att i begreppet hälso- och sjukvård ingår psykologisk och psykiatrisk vård till personer som på grund av exempelvis traumatiska upplevelser och övergrepp är i behov av vård. Även omvårdnad anges i förarbetena omfattas av begreppet samt åtgärder med anledning av kroppsfel och barnafödelse trots att dessa sistnämnda åtgärder inte uttryckligen nämns i hälso- och sjukvårdslagen.

Enligt 5 kap. 1 § patientsäkerhetslagen (2010:659) begränsas rätten för andra än hälso- och sjukvårdspersonal att vidta vissa hälso- och sjukvårdande åtgärder. Andra än hälso- och sjukvårdspersonal får inte yrkesmässigt undersöka eller behandla barn under åtta år.

I förarbetena till 5 kap. 1 § nämnda lag har regeringen angett bl.a. följande angående åttaårsgränsen (proposition 2009/10:210, s. 206, jämförd med proposition 1997/98:109):

Omsorgen om patienternas säkerhet måste anses väga särskilt tungt när det gäller barn. Små barn saknar i regel förmåga att välja mellan

behandlingsmetoder och själva ta ansvar för en behandling. Frånsett mera omedelbara reaktioner på smärta får riktigt små barn också anses sakna förmåga att på ett adekvat sätt redogöra för en behandlings effekter. Barn är också generellt sett betydligt känsligare än vuxna individer. Behandlingen av barn måste därför omgärdas med särskilda restriktioner.

Vid överväganden kring bestämmelser som begränsar möjligheterna att behandla barn inom det alternativmedicinska området måste beaktas att redan de generella reglerna med förbud mot vissa behandlingsmetoder och behandling av vissa sjukdomar ger även barnen ett visst skydd. I dag har barnen också ett grundskydd genom föräldrabalken som bl.a. stadgar att barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart (föräldrabalken 6 kap. 1 §). Plågsamma och farliga behandlingar kan också vara straffbara enligt brottsbalkens regler om brott mot liv och hälsa. Den nuvarande åttaårsgränsen valdes, som nämnts, eftersom barnet då hade börjat skolan och kommit under regelbunden läkarundersökning och kontroll.

Vid vilken ålder barn nått en sådan mognad att det själv kan ta ställning till erbjuden behandling varierar självfallet från person till person. Före skolåldern kan det vara svårt för ett barn att uttrycka känslor och åsikter kring en alternativ medicinsk behandling som föräldrar eller nära anhöriga ordnar med. Innan skolåldern finns heller inte för alla barn den vardagliga kontakten med andra vuxna som skolan innebär. Regeringen anser därför omsorgen om barnens bästa talar för att den nuvarande åttaårsgränsen måste bibehållas.

Vilka omfattas av hälso- och sjukvård?

Varje landsting ska erbjuda en god hälso- och sjukvård åt dem som är bosatta inom landstinget. Om någon som vistas inom landsting utan att vara bosatt där behöver omedelbar hälso- och sjukvård eller tandvård är landstinget skyldig att erbjuda sådan vård. I HSL betonas att patientens vård ska utformas i samråd med patienten. Hälso- och sjukvårdslagen innehåller ingen sär-

skild reglering av frågan om samtycke när det gäller vård av barn. Det följer av föräldrabalken att det är vårdnadshavarna som måste lämna sitt samtycke i dessa fall. Har barnet två vårdnadshavare, krävs i fråga om vård samtycke från båda.

Inom hälso- och sjukvården har skyldigheterna för aktörerna skärpts när det gäller att efterfråga om det finns barn som berörs. Det kan handla om en vuxen som söker vård för ett missbruk eller för våld i nära relationer eller när en patient tas om hand.

Enligt lagen (2008:344) om hälso- och sjukvård åt asylsökande m.fl. ska vård som lämnas följa samma regler som den vård som ges med stöd av HSL och tandvårdslagen. Baserat på uppdelningen i kategorierna asylsökande, personer som håller sig undan verkställighet av ett beslut om avvisning eller utvisning och personer som befinner sig i Sverige utan att ha ansökt om nödvändiga tillstånd för att vistas här kan dagens tillgång till hälso- och sjukvård samt tandvård för barn översiktligt sammanfattas enligt följande;

- Asylsökande barn, barn som har uppehållstillstånd med tillfälligt skydd eller efter tillfälligt skydd och som inte är folkbokförda här i landet, barn som hålls i förvar enligt 10 kap. 2 § UtlL. samt barn som vistas här i landet med stöd av tidsbegränsat uppehållstillstånd för medverkan vid förundersökning eller huvudförhandling i brottmål har tillgång till hälso- och sjukvård samt tandvård i samma omfattning som erbjuds barn och ungdomar som är bosatta i landstinget.
- Vidare har barn som meddelats beslut om avvisning eller utvisning efter ansökan om uppehållstillstånd som flykting eller annan skyddsbehövande eller efter beviljande av uppehållstillstånd med eller efter tillfälligt skydd tillgång till hälso- och sjukvård samt tandvård i samma omfattning som barn och ungdomar som är bosatta i landstinget, och det även om de håller sig undan verkställighet av beslutet.
- Barn som befinner sig i Sverige utan att ha ansökt om nödvändiga tillstånd för att vistas här har enbart tillgång till omedelbar hälso- och sjukvård eller tandvård (4 § första

stycket HSL respektive 6 § tandvårdslagen). Denna vård är inte subventionerad.

Samverkan

Hälso- och sjukvården ska på socialnämndens initiativ, i fråga som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa, samverka med samhällsorgan, organisationer eller andra som berörs (2 f § HSL).

Informationsskyldighet

Av 2 b § HSL följer att patienterna ska ges individuellt anpassad information om sitt hälsotillstånd och om de metoder för undersökning, vård och behandling som finns. Hälso- och sjukvården ska särskilt beakta ett barns behov av information, råd och stöd, om föräldrarna eller annan vuxen som barnet varaktigt bor tillsammans med har missbruksproblem, psykiska problem, allvarlig psykisk störning eller oväntat avlider (2 g § HSL).

Särskilt om hälsovård i förskola och i skola

Barnavårdscentralerna som bedrivs i kommunal regi har huvudansvaret för barns hälsovård i förskoleåldern.

I 2 kap. 25–28 §§ skollagen finns det regler om en samlad elevhälsa. Elevhälsa ska främst vara förebyggande och hälsofrämjande. Elevernas utveckling mot målen ska stödjas. Varje elev i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan och sameskolan ska erbjudas ett hälsobesök vart tredje år. Eleven ska dessutom mellan hälsobesöken erbjudas undersökning av syn och hörsel och andra begränsade hälsokontroller. I lagen anges också att det för elevhälsans medicinska, psykosociala, psykologiska

och specialpedagogiska insatser ska finnas tillgång till skolläkare, skolsköterska, psykolog och kurator.

Övrig lagstiftning m.m.

Staten ska sträva efter att förverkliga dessa rättigheter och vidta vissa lämpliga åtgärder.

När det gäller övrig lagstiftning kan nämnas lagen (1982:316) om förbud mot könsstympning av kvinnor som syftar till att förhindra att könsstympning av flickor och kvinnor företas i Sverige. Lagen har utformats som ett fristående komplement till brottsbalkens regler om misshandel med samma strafflatituder som gäller för de olika graderna av misshandel. Det finns inte något krav på dubbel straffbarhet för brott mot lagen som begås utomlands.

Vidare reglerar lagen (2001:499) om omskärelse av pojkar sådan omskärelse av pojkar som inte är medicinskt betingad och omfattar pojkar upp till 18 år. Lagen syftar till att pojkens bästa ska komma i främsta rummet och att förebygga att pojkar far illa (jfr prop. 2000/01:81, s. 17).

I syfte att minska skadliga dryckesbeteenden hos unga innehåller alkohollagen (2010:1622) en rad bestämmelser som begränsar barns användning av alkohol. Vidare innehåller tobakslagen (1993:581) bestämmelser som syftar till att skydda barn mot tobakens skadliga inverkan. Bland annat finns bestämmelser om rökförbud i offentliga miljöer. Med offentliga miljöer och gemensamhetslokaler avses även verksamhet i förskola, fritidshem och motsvarande skolformer. Den senaste förändringen i tobakslagen gäller från den 1 augusti 2010 och syftar till att minska olovlig tobaksförsäljning till ungdomar under 18 år.

Lagen (2011:579) om leksakers säkerhet har ersatt lagen (1992:1327) om leksakers säkerhet (prop. 2010/11:65). Genom den nya lagen genomförs Europaparlamentets och rådets direktiv 2009/48/EG av den 18 juni 2009 om leksakers säkerhet. Lagens

syfte är att skydda barns hälsa och säkerhet genom bestämmelser om krav på leksaker och hur de ska tillhandahållas.

I övrigt kan nämnas att barnkonventionens krav på föräldrautbildningen bedrivs i Sverige inom landstingens regi som en del av den normala verksamheten vid barnvårdscentraler, mödravårdscentraler och BB. Föräldrar har rätt att utnyttja särskild föräldrapenning, bl.a. i samband med särskild föräldrautbildning.

Föreskrifter

Socialstyrelsen utövar tillsyn över hälso- och sjukvården och dess personal. Socialstyrelsen har utfärdat en del föreskrifter och allmänna råd och rekommendationer på vaccinationsområdet ang. tbc, pneumokocker, kikhosta, hepatit c, HPV och andra smittämnen som tar upp barn indirekt och direkt.

Därutöver har Socialstyrelsen utfärdat Allmänna råd (SOSFS 1997:15) om tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga – se särskilt om läkarundersökning.

Slutsatser

Det kan framhållas att det i Sverige finns en väl utbyggd hälso- och sjukvård, mödravård, barnhälsovård, elevhälsa och allmän föräldrautbildning som samtliga har en inriktning på förebyggande insatser. Även regleringar som avser att förebygga och minska alkoholens medicinska och sociala skadeverkningar samt att begränsa tobakens skadeverkningar, får anses överensstämma med barnets rätt till bästa möjliga hälsa m.m.

Hälso- och sjukvårdslagen överensstämmer i stort med barnkonventionens krav på icke-diskriminering. Lagen föreskriver att vården ska ges med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet. Den som har det största behovet av hälso- och sjukvård ska ges företräde till vården. Vår-

den ska vara av god kvalitet, vilket överensstämmer med artikel 6 om barnets rätt till liv och utveckling, tillse att patientens självbestämmande och integritet respekteras. Barnets bästa är en bärande princip inom hälso- och sjukvården.

Som nämnts ovan erbjuds numera barn som är asylsökande och barn som håller sig undan verkställighet av ett beslut om avvísning eller utvisning efter ansökan om uppehållstillstånd som flykting eller annan skyddsbehövande samma vård som barn och ungdomar som är bosatta i landstinget.

En del frågor har varit föremål för utredning.

Utredningen om vård för papperslösa m.fl. har i betänkandet Vård efter behov och på lika villkor – en mänsklig rättighet (SOU 2011:48) föreslagit att asylsökande och papperslösa personer (av utredningen vald beteckning avseende en person som befinner sig i Sverige utan nödvändigt tillstånd att vistas i landet); inklusive de som inte sökt asyl i Sverige, oavsett ålder ska erbjudas subventionerad hälso- och sjukvård av det landsting inom vars område de bor eller vistas. Förslagen bereds inom Regeringskansliet.

I departementspromemorian Barns rätt till vård och sociala insatser stärks (Ds 2011:5) har föreslagits att om ett barn har två vårdnadshavare, får socialnämnden, trots att endast en av dem samtycker till en åtgärd, om det krävs med hänsyn till barnets bästa, besluta att åtgärder som gäller psykiatrisk eller psykologisk utredning eller behandling enligt hälso- och sjukvårdslagen åtgärden ändå vidtas. Ett sådant beslut ska även kunna gälla behandling i öppna former inom socialtjänsten, utseende av en kontaktperson eller en familj enligt socialtjänstlagen och visst stöd enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade. Syfte är att stärka barns rätt till vård och sociala insatser vid gemensamt vårdnadsansvar. Promemorian bereds inom Regeringskansliet.

4.4 Utbildning, kultur och fritid

4.4.1 Rätt till utbildning

Rättighetens innebörd

Ett barn har rätt till utbildning (artikel 28). Konventionsstaterna åläggs i artikel 28 att arbeta för att gradvis förverkliga denna rättighet genom att göra grundutbildning obligatorisk och kostnadsfritt tillgänglig för alla; uppmuntra utvecklingen av olika former av undervisning som följer efter grundutbildningen, innefattande såväl allmän utbildning som yrkesutbildning, göra dessa tillgängliga och åtkomliga åtgärder såsom införande av kostnadsfri utbildning och ekonomiskt stöd vid behov; göra högre utbildning tillgänglig för alla på grundval av förmåga genom varje lämpligt medel; göra studierådgivning och yrkesorientering tillgänglig och åtkomlig för alla barn och vidta åtgärder för att uppmuntra regelbunden närvaro i skolan och minska antalet studieavbrott. Konventionsstaterna ska även vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att disciplinen i skolan upprätthålls på ett sätt som är förenligt med barnets mänskliga värdighet och i överensstämmelse med barnkonventionen.

En av barnkonventionens grundprinciper är barnets rätt till utveckling, artikel 6. Denna artikel har mycket nära samband med barnets rätt till utbildning. Även artiklarna 13–15, med de grundläggande friheterna, ingår som en naturlig del vid tolkningen av rättigheten. Vidare kan följande artiklar sägas förstärka rättigheten. Artikel 17 med rätt till tillgång till information och massmediernas roll, artikel 23 med rättigheter för barn med funktionsnedsättning) och artikel 30 innefattande rättigheter för minoriteter och urfolk.

Rättigheten i artikel 29 som vidareutvecklar barnets rätt till utbildning är inte så konkret utformad att den kan utgöra en rättighet i denna kartläggning. Bestämmelsen är allmänt hållen och syftar till att ”utveckla barnets fulla möjligheter i fråga om

personlighet och anlag samt fysiska och psykiska förmåga”. Denna artikel omfattas således inte av kartläggningen.

Allmänt om skolsystemet

Barn som är bosatta i Sverige har skolplikt från höstterminen det år de fyller sju år till vårterminen det nionde skolåret, skolplikten motsvaras av en rätt till utbildning. Den svenska grundläggande och obligatoriska skolgången utgörs av en 9-årig grundskola (1-9). Elever med utvecklingsstörning kan i stället tas emot i grundsärskolan. Det är kommunerna som ansvarar för verksamheten. För elever med vissa funktionsnedsättningar finns också den statliga specialskolan som läsåret 2010/11 omfattade 501 elever. Slutligen finns också den statliga sameskolan som beskrivs vidare nedan. Det finns möjlighet till tidigare skolstart från hösten då barnet fyller sex år om föräldrarna begär det.

Alla kommuner i Sverige är skyldiga att erbjuda alla ungdomar som avslutat grundskolan en gymnasieutbildning fram till och med det första kalenderhalvåret det år de fyller 20 år. Gymnasieutbildningen är frivillig för eleverna, men nästan alla elever från grundskolan fortsätter till gymnasieskolan. För elever med utvecklingsstörning finns gymnasiesärskolan.

Förutsättningen för att alla elever ska få möjlighet att nå målen för utbildningen är att särskilt stöd ges till de elever som av olika anledningar har svårt att nå målen för utbildningen. Många elever stöter någon gång under sin skoltid på svårigheter och behöver under en kortare tid särskilda stödåtgärder. Andra elever behöver stöd kontinuerligt under hela skoltiden på grund av sjukdom, sociala förhållanden, funktionsnedsättning eller svårigheter att tillgodogöra sig undervisningen av andra orsaker. Undervisning i det egna språket kan ges till barn med annat modersmål än svenska. Fristående skolor finns på såväl grundskole- som gymnasienivå.

Relevant lagstiftning

Regeringsformen

Den grundläggande målsättningen med samhällsverksamheten när det gäller det allmännas ansvar att trygga enskildas rätt till utbildning anges i 1 kap. 2 § RF.

I 2 kap. 18 § första stycket RF föreskrivs vidare att alla barn som omfattas av den allmänna skolplikten har rätt till kostnadsfri grundläggande utbildning i allmän skola. Det allmänna svarar också för den högre utbildningen.

Skollagstiftningen

De grundläggande bestämmelserna om skolväsendet finns framför allt i skollagen (2010:800). I den beskriver riksdagen värden och bestämmelser som ska gälla i skolväsendet. Därutöver finns det förordningar för de olika skolformerna. För grundskolan och motsvarande skolformer finns läroplaner med kursplaner i vilka regeringen mer konkret föreskriver värdegrund och uppdrag, centralt innehåll i de olika ämnena och vilka kunskapskrav som gäller.

För gymnasieskolan finns en läroplan och ämnesplaner för varje ämne. Ämnesplanerna beskriver ämnets syfte, vilka kurser som finns i ämnet, centralt innehåll i kurserna och kunskapskrav.

En ny skollag trädde i kraft 2010, och börjar tillämpas på utbildning och annan verksamhet fr.o.m. den 1 juli 2011 (proposition 2009/10:165, 2009/10:UbU21, rskr. 2009/10:370). I 1 kap. 8 § skollagen anges att det övergripande mål för utbildningen är lika tillgång till utbildning och alla elevers rätt till likvärdig utbildning. Vidare hänvisas särskilt till bestämmelserna i diskrimineringslagen (2008:567). I 1 kap. 10 § skollagen anges att barnets bästa ska vara utgångspunkt i all utbildning och att barnets inställning så långt möjligt ska klarläggas. Det anges också att barnet ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor

som rör honom eller henne samt att barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

Minoriteter och urfolk

Riksdagen beslutade 1999 genom propositionen Nationella minoriteter i Sverige (prop. 1998/99:143, bet. 1999/2000:KU6, rskr. 1999/2000:69) att Sverige skulle ansluta sig till den ovan nämnda Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk. Riksdagen tog därmed också ställning till att judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar skulle erkännas som nationella minoriteter i Sverige. Samerna har därutöver en särskild ställning som urfolk med tillhörande rättigheter, gentemot vilka staten har särskilda folkrättsliga åtaganden. Gruppernas språk erkändes som nationella minoritetsspråk och en minoritetspolitik infördes som ett nytt politikområde inom statsbudgeten.

Som nämndes ovan regleras rätt till sitt modersmål i den nya skollagen.

I de reviderade läroplanerna för grundskolan som trädde i kraft 1 juli 2011 och för gymnasieskolan som trädde i kraft under hösten 2011 lyfts urfolket samerna och de nationella minoriteterna fram i de övergripande kunskapsmålen; skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola respektive gymnasieskola har fått kunskaper om de nationella minoriteternas (judar, romer, urfolket samerna, sverigefinnar och tornedalingar) kultur, språk, religion och historia.

Sameskolan

Enligt 13 kap. skollagen får samiska barn fullgöra sin skolplikt i sameskolan i stället för i grundskolan. Syftet är att ge samiska barn en utbildning med samisk inriktning som i övrigt motsvarar

utbildningen till och med årskurs 6 i grundskolan. I skollagen föreskrivs att den totala undervisningstiden för varje elev i sameskolan ska vara minst 4 200 timmar.

Enligt skolförordningen (2011:185) finns det även möjlighet till integrerad samisk undervisning som avser undervisning med samiska inslag och undervisning i samiska utöver den undervisning som anordnas i samiska som modersmålsundervisning i samiska.

Asylsökande m.fl.

Barn som inte är folkbokförda i Sverige omfattas normalt inte av rätten till utbildning. Följande kategorier av barn har dock, enligt 7 kap. 2 § tredje stycket och 29 kap. 2 § skollagen (2010:800) rätt till utbildning på samma sätt som skolpliktiga barn, men de omfattas inte av skolplikten;

- Barn som har ansökt om asyl.
- Barn som har beviljats uppehållstillstånd med tillfälligt skydd eller efter tillfälligt skydd och som inte är folkbokförda i Sverige.
- Barn som har ansökt om uppehållstillstånd i Sverige och av särskilda skäl har medgetts rätt att vistas här medan ansökan prövas.
- Barn som saknar uppehållstillstånd och som inte vistas på en förläggning, om de bor hos en vårdnadshavare som har uppehållstillstånd.
- Barn som vistas här med stöd av tidsbegränsat uppehållstillstånd för medverkan vid förundersökning eller huvudförhandling i brottmål.

Barn som tillhör de fyra först nämnda kategorierna omfattas av rätten till utbildning även om ett beslut om avvisning eller utvisning har meddelats, så länge de vistas i Sverige och inte håller sig undan så att beslutet inte kan verkställas. Andra barn som befinner sig i landet utan tillstånd, t.ex. genom att hålla sig undan

verkställighet av beslut om avvisning och utvisning, omfattas inte av rätten till utbildning. Däremot kan huvudmännen på frivillig väg ta emot dessa barn.

Föreskrifter m.m.

Skolverket har utfärdat allmänna råd (SKOLFVS 2009:15) för utbildning av nyanlända elever.

Slutsatser

Genomgången visar att rätten till utbildning har reglerats i lag. Skolplikt gäller för barn som är bosatta och folkbokförda i Sverige medan asylsökande barn m.fl. har rätt till utbildning utan att omfattas av skolplikten. En klar koppling görs också i den nya skollagen till barnkonventionen och dess grundläggande principer. Genom skollagen och diskrimineringslagen (2008:567) har det rättsliga skyddet mot diskrimineringar och annan kränkande behandling stärkts. Det finns vidare särskilda regler som tillgodoser modersmålsundervisning för minoriteter och elever med annat modersmål än svenska och möjlighet till utbildning för samer i sameskola.

När det gäller rätten till utbildning för barn som vistas i landet utan tillstånd har två utredningar lämnat betänkanden med förslag på hur rätten till utbildning för dessa barn kan utformas: Skolgång för barn som ska avvisas eller utvisas (SOU 2007:34) och Skolgång för alla barn (SOU 2010:5). Förslagen innebär att barn och ungdomar ska omfattas av rätten till skolgång samt ha tillgång till förskola, fritidshem och annan pedagogisk verksamhet, förutsatt att barnens vistelse i Sverige inte endast kan förväntas bli tillfällig. Förslagen från utredningarna bereds för närvarande inom Regeringskansliet.

Flera utredningar har lämnat förslag i syfte att stärka barnets rättigheter inom området. Förslagen bereds inom Regeringskansliet.

Delegationen för jämställdhet i skolan har i sitt slutbetänkande Flickor, pojkar, individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan (SOU 2010:99) lämnat förslag som i förlängningen syftar till att minska andelen studieavbrott. Delegationen för romska frågor har i betänkandet Romers rätt – en strategi för romer i Sverige (SOU 2010:55) föreslagit en strategi för romer som genomförs under en 20-årsperiod. Strategin har som mål att stänga välfärdsgapet mellan romer och andra grupper genom att bl.a. ge särskilda statsbidrag för kompetenshöjande utbildningsinsatser för personal med romsk kultur- och språkbakgrund samt granska modersmålsstöd i förskola/förskoleklass; samt modersmålsundervisning och studiehandledning i grundskola för elever med romsk språk- och kulturbakgrund.

Dessutom har ett förslag remitterats som rör fristående skolor (dnr U2011/656/G) med möjlighet för fristående gymnasieskolor att begränsa mottagandet till vissa grupper samt ett förslag om att införa skolk i betyget (U2010/4389/G).

4.4.2 Rätt till eget kulturliv, egen religion och ett eget språk för minoriteter och urfolk

Rättigheternas innebörd

I artikel 30 i barnkonventionen anges att i stater där det finns etniska, religiösa eller språkliga minoriteter eller personer som tillhör en ursprungsbefolkning, ska ett barn som tillhör en sådan minoritet eller urfolk inte förvägras rätten att tillsammans med andra medlemmar av sin grupp eller folk ha sitt eget kulturliv, att bekänna sig till och utöva sin egen religion eller att använda sitt eget språk. Alla barn, även barn som tillhör urfolk eller de nationella minoriteterna, omfattas av de rättigheter som anges i konventionen. I barnkonventionens bestämmelse rörande utbildning anges bl.a. att

utbildningen ska syfta till att utveckla respekt för barnets egen kulturella identitet, eget språk och egna värden (artikel 29.1.c). Barn har således ett förstärkt rätt till det egna modersmålet som måste beaktas även i minoritetssammanhang.

Flera rättigheter i barnkonventionen förstärker minoriteters och urfolks rätt till eget kulturliv, egen religion och ett eget språk. Exempelvis kan nämnas artikel 8 rätt att behålla sin identitet, artikel 28 rätt till utbildning, artikel 16 som innehåller skydd mot godtyckligt ingripande i privat- och familjeliv och i hemmet och artikel 17 rätt till information och material från olika nationella och internationella källor. Särskild vikt bör fästas vid principen om icke-diskriminering i artikel 2.

Minoriteter och urfolk

Som nämnts i föregående avsnitt har riksdagen tagit ställning till att judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar skulle erkännas som nationella minoriteter i Sverige. Samerna har därutöver en särskild ställning som urfolk, gentemot vilken Sverige har särskilda folkrättsliga åtaganden. Gruppernas språk erkänns som nationella minoritetsspråk och en minoritetspolitik har införts som ett nytt politikområde inom statsbudgeten.

Relevant lagstiftning

Av 1 kap. 2 § sjätte stycket RF följer sedan den 1 januari 2011 att samiska folkets och etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas. Genom bestämmelsen uttrycks målsättningen med samhällsverksamheten när det gäller samiska folkets och de nationella minoriteternas specifika kulturella och samfundsanknutna rättigheter numera genom en obligatorisk bestämmelse. Syftet med denna ändring var främst att markera

betydelsen av att möjligheterna ges till dessa att bevara och utveckla sitt kultur- och samfundsliv samt att Sveriges åtagande enligt ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter bättre skulle återspeglas i grundlag (prop. 2009/10:80 s. 191). Avsikten med omnämmandet av det samiska folket var att regeringsformen skulle spegla samernas särställning i landet och ge uttryck för att de inte bara är en minoritet utan även ett urfolk (a. prop. s. 190).

I 2 kap. 1 § första stycket RF anges de s.k. positiva opinionsfriheterna (yttrandefrihet, informationsfrihet, mötesfrihet, demonstrationsfrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet). Dessa friheter gäller för var och en i landet. Med undantag för religionsfriheten, som är absolut, kan de inskränkas bara i den ordning som anges i 2 kap. 20–25 RF. Yttrandefriheten i medierna ges ett särskilt starkt skydd i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen, vars syfte är att säkra ett fritt meningsutbyte, en fri och allsidig upplysning och ett fritt konstnärligt skapande.

Av 2 kap. 12 § RF följer vidare att en lag eller föreskrift inte får innebära att någon missgynnas för att han eller hon tillhör en minoritet med hänsyn till etniskt ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande eller med hänsyn till sexuell läggning.

Vidare har diskrimineringslagen i syfte att motverka diskriminering och på andra sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder. Med diskrimineringsgrunden etnisk tillhörighet avses i diskrimineringslagen nationellt eller etniskt ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande. Begreppet etniskt ursprung innefattar bl.a. tillhörighet till en nationell minoritet. En ny sanktion, diskrimineringsersättning, har införts för att beivra och avskräcka från överträdelser av lagen. Syftet med den nya sanktionen är att ge domstolarna förutsättningar att döma ut högre ersättningar än tidigare.

Språklagstiftningen

Språklagen (2009:600), trädde i kraft 28 maj 2009, omfattar barn såväl som vuxna. I lagen anges att svenska är huvudspråk i Sverige. Det innebär att svenska är samhällets gemensamma språk, som alla som är bosatta i Sverige ska ha tillgång till och som ska kunna användas inom alla samhällsområden. Det allmänna har enligt lagen ett särskilt ansvar för att svenskan används och utvecklas. I lagen anges också att finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska är nationella minoritetsspråk och att det allmänna ska ha ett särskilt ansvar för att skydda och främja dessa språk liksom det svenska teckenspråket. Den som tillhör en nationell minoritet ska ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda minoritetsspråket. Språket i offentlig verksamhet ska vara vårdat, enkelt och begripligt.

Den 1 januari 2010 infördes en ny lag i syfte att skydda och främja de nationella minoritetsspråken; Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk (propositionen 2008/09:158 Från erkännande till egenmakt – regeringens strategi för de nationella minoriteterna). Lagen innehåller bestämmelser om nationella minoriteter, nationella minoritetsspråk, förvaltningsområden och rätten att använda minoritetsspråk hos förvaltningsmyndigheter och domstolar samt bestämmelser om vissa skyldigheter inom förskola, sådan pedagogisk verksamhet som avses i skollagen som kompletterar eller erbjuds i stället för förskola och äldreomsorg. Den som tillhör en nationell minoritet ska ges möjlighet att lära sig, utveckla och använda minoritetsspråket. Barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna språket ska främjas särskilt.

Övrigt

I skollagen finns särskilda bestämmelser om att eleverna i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska ha tillgång till skolbibliotek. I

bibliotekslagen (1996:1596) anges att folk- och skolbiblioteken ska ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade samt invandrare och andra minoriteter bl.a. genom att erbjuda litteratur på andra språk än svenska och i former särskilt anpassade till dessa gruppers behov.

I läroplanerna anges att varje elev efter genomgången grundskola respektive gymnasieskola ska ha kunskaper om de nationella minoriteternas (judar, romer, urfolket samerna, sverigefinnar och tornedalingar) kultur, språk, religion och historia. I övrigt hänvisas till avsnittet om rätten till utbildning. Vidare kan nämnas den positiva särbehandlingen av samiska, finska och tornedalsfinska som finns i de villkor för sändningsrätt som regeringen meddelat radio- och tv-företagen i allmänhetens tjänst.

Slutsatser

De grundläggande åtagandena vad gäller rätten till eget kulturliv, egen religion och ett eget språk för minoriteter och urfolk är väsentligen uppfyllda i svensk lagstiftning. Särskild vikt kan läggas vid den för några år sedan införda språklagen och lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk som syftar till att skydda och främja de nationella minoritetsspråken. Även bestämmelser i den nya skollagen och ovan angivna förordningar främjar dessa gruppers möjligheter att behålla och utveckla sin kultur och sitt språk i Sverige.

Flera utredningar har lyft fram behov av ökad kunskap när det gäller romernas livsvillkor i Sverige. I sammanhanget kan nämnas Delegationens för romska frågor betänkande Romers rätt – en strategi för romer i Sverige (SOU 2010:55) som har ansett att romers situation i Sverige är både mänskligt och ekonomiskt ohållbar, och föreslagit en nationell strategi för romer som genomförs under en 20-årsperiod. Förslagen bereds inom Regeringskansliet.

Utredningen för utvärdering av nationella handlingsplanen för mänskliga rättigheter har i sitt betänkande Samlat, genom-

tänkt och uthålligt? (SOU 2011:29) framhållit att det är angeläget att det vidtas en samordnad, långsiktigt uthållig och rättighetsbaserad ansträngning – en strategi, nationell kraftsamling eller något annat – för att göra det möjligt för romer, att delta på lika villkor som andra på alla områden i det svenska samhället (s. 405 ff.). Förslagen bereds inom Regeringskansliet.

4.4.3 Rätt till vila, fritid, lek och rekreation samt rätt att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt till vila, fritid, lek och rekreation (artikel 31). Verksamheterna ska vara anpassade till barnets ålder. Rättigheterna innefattar även att barnet har rätt att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet. Konventionsstaterna åläggs att respektera och främja barnets rätt att till fullo delta i det kulturella och konstnärliga livet och ska därmed uppmuntra att lämpliga och lika möjligheter tillhandahålls för kulturell och konstnärlig verksamhet samt för rekreations- och fritidsverksamhet.

Principen i artikel 3 om barnets bästa och artikel 6 om liv och utveckling ligger till grund för artikel 31. Andra rättigheter som förstärker barnets rätt till vila, fritid, lek och rekreation är artiklarna 13–15 om de grundläggande friheterna. Därutöver värnas rättigheterna även av artikel 16 med skydd mot godtyckligt ingripande i privat- och familjeliv och i hemmet samt artikel 32 om rätt till skydd mot barnarbete.

Relevant lagstiftning

I skollagstiftningen värnas rätten till vila, fritid och lek, genom att det finns regler om läsårets längd, antal timmar per dag o.d. Där anges även att utbildningen i samarbete med hemmen ska

främja barns allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer.

I grundskolan främjas barnets kulturella intressen. i grundskolans timplan (2010:800 bilaga 1) anges att varje elev minst ska få 230 timmars undervisning i bild och musik samt 330 timmars undervisning i slöjd.

En ny plan- och bygglag (2010:900) har trätt i kraft den 2 maj 2011. Följande kan nämnas som berör barn och fritid, lek och rekreation. Vid planläggning enligt plan- och bygglagen ska hänsyn tas till behovet av att det inom eller i nära anslutning till områden med sammanhållen bebyggelse finns parker och andra grönområden samt lämpliga platser för lek, motion och annan utevistelse (2 kap. 7 §). Om tomten ska bebyggas med byggnadsverk som innehåller en eller flera bostäder eller lokaler för fritidshem, förskola, skola eller annan jämförlig verksamhet, ska det på tomten eller i närheten av den finnas tillräckligt stor fria yta som är lämplig för lek och utevistelse (8 kap. 9 §).

Föreskrifter

Ovan angiven lagstiftning kompletteras med förordningar, föreskrifter, m.m. från berörda myndigheter.

Av den nya läroplanen för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (SKOLFS 2010:37) följer att skapande arbete och lek är väsentliga delar i det aktiva lärandet. De intellektuella såväl som de praktiska, sinnliga och estetiska aspekterna ska uppmärksammas i skolarbetet.

Genom förordning (2007:1436) om statsbidrag till kulturell verksamhet i skolan styrs det statliga stöd kallat Skapande skola som Statens kulturråd beviljar för att stärka barns och ungas tillgång till professionell kultur och till eget skapande. Bidraget omfattar fr.o.m. 2011 150 miljoner kronor och avser elever i årskurs 1–9.

I Vägverkets handbok Förstudie (Vägverket publikation 2002:46) ställs krav på att beslutande myndigheter försäkras sig

om att barnets bästa kommer med i avvägningen och redovisas i beslutsprocessen: ”När ett projekt särskilt syftar till att lösa barns problem eller kan antas få stor betydelse för barn bör en barnkonsekvensanalys ingå i förstudien”.

Slutsatser

Rättigheterna är relativt allmänt hållna och följs inte av några detaljerade åtgärder. Rättigheterna får överlag anses ha god täckning i Sverige. Rättigheterna är specialreglerade inom flera områden. Tillsynsmyndigheterna har uttolkat lagstiftningen och utformar föreskrifter m.m. för att integrera barnrättsperspektivet i verksamheterna.

Det kan i sammanhanget nämnas att riksdagen har beslutat om nya nationella kulturpolitiska mål. Dessa mål är styrande för den statliga kulturpolitiken men ska även kunna inspirera och vägleda politiken i kommuner och landsting. Målen slår fast att kulturen ska vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft med yttrandefriheten som grund. För att uppnå dessa mål ska kulturpolitiken bl.a. särskilt uppmärksamma barns och ungas rätt till kultur (prop. 2009/10:3, bet. 2009/10:KrU5, rskr. 2009/10:145).

4.5 Särskilt skydd

4.5.1 Rätt till lämpligt skydd och humanitärt bistånd för barn som söker flyktingstatus eller anses som flykting

Rättigheternas innebörd

Ett barn som söker flyktingstatus eller anses som flykting har rätt till lämpligt skydd och humanitärt bistånd (artikel 22).

Flera rättigheter i barnkonventionen förstärker rätten till skydd och humanitärt bistånd och bör beaktas även i sammanhang då personer ansöker om uppehållstillstånd med åberopande av skyddsskäl. Exempelvis bör vikt fästas vid artikel 9 om rätten att inte skiljas från sina föräldrar, artikel 25 om omhändertagande och artikel 39 om rehabilitering i särskilda fall. För lagstiftning och praxis som gäller för dessa artiklar hänvisas till avsnitten 4.2.1, 4.2.4. och 4.2.5.

Relevant lagstiftning

Utlänningslagstiftningen

Utlänningslagen, förkortad UtlL, innehåller nationella bestämmelser som rör utlänningars rätt att resa in i samt vistas och arbeta i Sverige. I första kapitlet UtlL finns bestämmelser som anger lagens innehåll, vissa definitioner av begrepp samt allmänna bestämmelser.

I 1 kap. 2 § UtlL anges att med barn avses i denna lag en person som är under 18 år. Vidare definieras asyl som ett uppehållstillstånd som beviljas en utlänning därför att han eller hon är flykting eller alternativt skyddsbehövande (1 kap. 3 § UtlL). Av 4 kap. UtlL framgår under vilka förutsättningar en utlänning ska förklaras vara flykting, alternativt skyddsbehövande eller övrig skyddsbehövande. Av 5 kap. 1 § UtlL framgår att uppehållstillstånd som skyddsbehövande ska ges till flyktingar, alternativt skyddsbehövande och övriga skyddsbehövande som befinner sig i Sverige, med vissa undantag. Vid prövningen av asylärenden som rör barn ska alltid beaktas den s.k. portalbestämmelsen om barnets bästa (1 kap. 10 § UtlL). Se även reglerna om att barn ska höras, om det inte är olämpligt (avsnitt 4.1.3.).

I propositionen Genomförande av skyddsgrundsdirektivet och asylprocedurdirektivet (prop. 2009/10:31, s. 103 f.) har regeringen särskilt framhållit att utgångspunkten i den svenska asylprocessen är att barn som söker asyl i Sverige ska få sin ansö-

kan prövas i en process där deras röst hörs och där hänsyn tas till deras behov. Regeringen har därvid understrukt att det är viktigt att barnet uppmärksammas som en egen individ inte bara när barnet är ensamkommande utan även när en hel familj söker asyl. Enligt regeringen bör beslut i asylärenden som rör barn innehålla en redovisning av barnets egna skäl och av hur barnets bästa har beaktats.

Lagen (1994:137) om mottagande av asylsökande m.fl. (LMA) reglerar mottagandet av asylsökande. Utgångspunkten är att mottagandet ska bidra till en rättssäker, effektiv och human asylprocess med kort handläggningstid. I lagen har införts särskilda bestämmelser om mottagande av ensamkommande barn. Med ensamkommande barn avses, enligt 1 § LMA, barn under 18 år som vid ankomsten till Sverige är skilda från båda sina föräldrar eller från någon annan vuxen person som får anses ha trätt i förälders ställe, eller som efter ankomsten står utan sådan ställföreträdare. Mottagandet av ensamkommande barn som antingen söker asyl eller som har beviljats uppehållstillstånd med eller efter tillfälligt skydd (asylsökande ensamkommande barn) ska ombesörjas av kommuner, i första hand kommuner som har träffat överenskommelser om mottagande med Migrationsverket. Migrationsverket behåller dock det övergripande ansvaret för mottagandet. Verket anvisar en kommun som ska anordna boende för barnet och ansvara för vård, bistånd m.m. enligt socialtjänstlagen. Eftersom asylsökande ensamkommande barn inte vistas på förläggningar kommer de att ha rätt till fortsatt bistånd enligt LMA under maximalt en månad från den dag de beviljats uppehållstillstånd.

Vidare framgår av 2 § d förordningen (1994:361) om mottagande av asylsökande m.fl. att Migrationsverket så snart som möjligt ska försöka hitta familjemedlemmar till barn under 18 år som vid ankomsten till Sverige är skilda från båda sina föräldrar eller från någon annan vuxen person som får anses ha trätt i föräldrarnas ställe, eller som efter ankomsten står utan sådan ställföreträdare och som omfattas av LMA i egenskap av asylsökande

eller utlänningar som har beviljats uppehållstillstånd med eller efter tillfälligt skydd.

Ett särskilt skydd och bistånd för barn som kommer till Sverige utan sina föräldrar eller annan vårdnadshavare har införts genom lagen (2005:429) om god man för ensamkommande barn. Enligt 2 § i nämnda lag ska överförmyndaren förordna en god man som ska ansvara för barnets personliga förhållanden och sköta dess angelägenheter, om ett barn vid ankomsten till Sverige är skilt från båda sina föräldrar eller från en annan vuxen person som får anses ha trätt i föräldrarnas ställe. Detsamma gäller om barnets föräldrar eller en annan vuxen person, som får anses ha trätt i föräldrarnas ställe, efter barnets ankomst till Sverige, men innan barnet har fått uppehållstillstånd här, på grund av dödsfall eller sjukdom eller av någon annan orsak upphör att kunna utöva förmynderskapet eller vårdnaden. Om barnet därefter beviljas uppehållstillstånd i Sverige, ska den gode mannen ersättas av en särskilt förordnad vårdnadshavare enligt föräldrabalken (prop. 2004/05:136).

Föreskrifter

I Migrationsverkets föreskrifter (MIGRFS 2003:10) om mottagande av asylsökande m.m. finns bestämmelser om bistånd till ensamkommande barn och barn i familj. Migrationsverket har utfärdat allmänna råd (MIGRFS 2004:5) för att tillämpa förordningen (1994:362) om vårdavgifter m.m. (vårdavgiftsförordningen), av vilka framgår att Migrationsverket subventionerar livsmedel som skrivits ut av läkare på livsmedelsanvisning till barn under 16 år.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med rättigheterna så som dessa uttrycks i konventionen. Av särskilt intresse är infö-

randet i UtL av bestämmelsen om att barn ska höras, om det inte är olämpligt, samt införandet av principen om barnets bästa. När det gäller åtgärder som kan ha särskilt intresse för asylsökande barn hänvisas till vad som sagts under artikel 25 beträffande omhändertagna barn (avsnitt 4.2.4) och om rehabilitering under artikel 39 (avsnitt 4.2.5).

Utredningen om en översyn av mottagandet av asylsökande ensamkommande barn har i betänkandet Asylsökande ensamkommande barn. En översyn av mottagandet (SOU 2011:64) föreslagit att Migrationsverket får utvidgade möjligheter att anvisa asylsökande barn till en kommun. Betänkandet bereds inom Regeringskansliet.

4.5.2 Rätt till skydd mot ekonomiskt utnyttjande och skadligt arbete

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt till skydd mot ekonomiskt utnyttjande och mot att utföra arbete som kan vara skadligt, hindra barnets utbildning eller äventyra barnets hälsa eller utveckling (artikel 32). Konventionsstaterna ska vidta lagstiftnings-, administrativa och sociala samt åtgärder i upplysnings syfte för att säkerställa att genomförandet av artikeln vidtas. I artikeln räknas vissa åtgärder upp som staterna ska vidta. Bland annat anges att konventionsstaterna ska fastställa en minimiålder eller minimiåldrar som minderåriga ska ha uppnått för tillträde till arbete, föreskriva en lämplig reglering av arbetstid och arbetsvillkor och föreskriva lämpliga straff eller andra påföljder i syfte att säkerställa ett effektivt genomförande av artikeln.

Utgångspunkten för artikeln är principen om barnets bästa i artikel 3. Andra rättigheter som stärker rättigheterna är exempelvis rättigheterna i artikel 28 (rätt till utbildning) och i artiklarna 31-36 (rätt till skydd mot missbruk och skadligt utnytt-

jande). Dessutom ska relevanta bestämmelser i de två fakultativa protokollen till barnkonventionen beaktas.

Relevant lagstiftning

Enligt 9 kap. 1 § föräldrabalken får den som är under 18 år inte själv ingå avtal. Undantagsvis får det dock förekomma med stöd av lag. I 6 kap. 12 föräldrabalken stadgas att barn får ingå avtal om anställning eller annat arbete, men endast om vårdnadshavaren samtycker till avtalet. Därutöver finns det regler för när och hur barn får bedriva egen form av näringsverksamhet. Enligt 13 kap. 13 § föräldrabalken får förmyndaren inte låta den minderårige driva näring med mindre denne fyllt 16 år och det finns samtycke från överförmyndaren.

Ytterligare regler om skydd för minderåriga i arbetslivet finns i arbetsmiljölagen (1977:1160). Enligt arbetsmiljölagen får ett barn börja arbeta först under det kalenderår då han eller hon fyller 16 år. Skolplikten ska också ha fullgjorts. Vidare anges att den som har fyllt 13 år får dock utföra lätt arbete som inte är skadligt för hans eller hennes hälsa, utveckling eller skolgång. En arbetsgivare ska vidta alla åtgärder som behövs för att förebygga att arbetstagaren utsätts för ohälsa eller olycksfall. Arbetsgivaren ska systematiskt planera, leda och kontrollera verksamheten på ett sätt som leder till att arbetsmiljön uppfyller föreskrivna krav på en god arbetsmiljö. I arbetsmiljölagen finns även bestämmelser om att barn inte får anlitas till eller utföra arbete på sätt som medför risk för olycksfall eller för överansträngning eller annan skadlig inverkan på barnets hälsa eller utveckling (proposition 1976/77:149 om arbetsmiljölagen m.m., s 318 ff).

Även sjömanslagen (1973:282), fartygssäkerhetslagen (1988:49), sjöarbetstidslagen (1970:105), lagen (1970:943) om arbetstid m.m. i husligt arbete samt strålskyddslagen (1988:220) innehåller regler som syftar till att skydda minderåriga.

Straffbelagda gärningar

Om brottet vållande till annans död, kroppsskada eller sjukdom eller framkallande av fara för annan har begåtts genom att någon uppsåtligen eller av oaktsamhet åsidosatt vad som i enlighet med arbetsmiljölagen (1977:1160) ålegat honom till förebyggande av ohälsa eller olycksfall döms för arbetsmiljöbrott. Till böter döms enligt arbetsmiljölagens 8 kap. 2 § den som uppsåtliga eller av oaktsamhet anlitar en minderårig i strid mot 5 kap. 2 § första stycket arbetsmiljölagen eller mot föreskrifter som meddelats med stöd av 5 kap. 2 § tredje eller fjärde stycket samma lag.

Föreskrifter

Exempelvis kan nämnas Arbetarskyddsstyrelsens kungörelse (AFS 1996:1; senast ändrad genom AFS 2001:31) med föreskrifter om minderåriga.

Även Arbetsmiljöverket har tagit fram föreskrifter om minderårigas arbete (AFS 1996:1). Föreskrifterna innehåller regler om att vissa arbetsuppgifter och arbetstider inte är tillåtna för de som inte fyllt 18 år. För den som fyllt 16 år finns vissa bestämmelser. Förteckning finns över särskilt riskfyllda arbetsuppgifter samt över helt förbjudna sådana. Exempel på enkla ofarliga uppgifter för 13–14-åringar finns angivna. För arbetstiden finns begränsningar och regler för arbetstidens förläggning. Arbetsgivarens skyldigheter konkretiseras genom Arbetsmiljöverkets föreskrifter (AFS 2001:1) om systematiskt miljöarbete.

Praxis

En företrädare för reklambyrå har dömts för att – i strid mot arbetsmiljölagen och arbetsmiljöförordningen – vid två tillfällen ha anlitat 12-årig skolyngling för distribution av reklambroschyrer utan att skolledningen lämnat tillstånd härtill (RH 73:83).

En företrädare för ett företag har dömts för arbetsmiljöbrott med anledning av att en 13-årig pojke hade skadat sin arm i samband med att han genomförde PRAO på företaget. Olyckan inträffade när pojken utförde arbetade vid en pelarborrmaskin (Göta Hovrätt, mål nr B 1861-07).

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med rättigheterna så som dessa uttrycks i konventionen. Angiven praxis ger stöd för att rättigheterna upprätthålls i tillämpningen.

4.5.3 Rätt till skydd mot olagligt bruk av narkotika och psykotropa ämnen och mot att utnyttjas i den olagliga framställningen av och handeln med dessa ämnen

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt till skydd mot olagligt bruk av narkotika och psykotropa ämnen och mot att utnyttjas i den olagliga framställningen av och handeln med dessa ämnen (artikel 33). Artikel 33 betonar att konventionsstaterna har att vidta alla lämpliga åtgärder, innefattande lagstiftningsåtgärder, administrativa och sociala åtgärder i upplysningssyfte för att skydda barn, inklusive förebyggande arbete.

Artikel 33 har framför allt sitt ursprung i artikel 3 om barnets bästa, artikel 6 om barnets rätt till utveckling och artikel 24 om barnets rätt till hälsa. Nära koppling finns även till artikel 12 rätten att uttrycka sin vilja och artikel 17 om massmedia. Staten ska se till att barnets vilja respekteras och att det får relevant information om droger, information som syftar till att stärka barnets fysiska och psykiska hälsa.

Narkotiska preparat

Det är preparat som narkotika och psykotropa ämnen som uttryckligen regleras i barnkonventionen. I artikel 33 hänvisas till att de preparat omfattas så som de definieras i internationella överenskommelser.

Förutom barnkonventionen har Sverige biträtt tre andra FN-konventioner; konventionen om narkotika från 1961 och 1972 års tilläggsprotokoll till denna, konventionen om psykotropa ämnen från 1971 samt konventionen mot olaglig hantering av narkotika och psykotropa ämnen från 1988. De preparat som kräver kontroll och som således definieras som narkotiska preparat enligt konventionerna delas upp i följande grupper:

- opiater
- produkter som framställs ur kokabuskens blad
- cannabisprodukter
- centralstimulerande medel
- andra psykotropa/psykaktiva ämnen som kan vara beroendeframkallande eller som vid missbruk kan leda till sociala problem och hälsoproblem som motiverar internationell kontroll.

Relevant lagstiftning

Straffbelagda gärningar

Enligt narkotikastrafflagen (1968:64) är överlåtelse, framställning, förvärv i överlåtelsetyfte, anskaffning, bearbetning, förpackning, transport, förvaring, innehav och konsumtion av narkotika straffbelagda handlingar. Det är vidare brottsligt att främja narkotikahandel.

De grundläggande bestämmelserna om laglig hanteringen med narkotika anges i lagen (1992:860) om kontroll av narkotika. Narkotika får importeras, tillverkas, exporteras, bjudas ut till försäljning, överlåtas eller innehas endast för medicinskt,

vetenskapligt eller annat samhällsnyttigt ändamål om det är särskilt angeläget. Den som uppsåtligen eller av oaktsamhet gör sig skyldig till något av det som anges i lagrummet, om gärningen inte är belagd med straff enligt narkotikastrafflagen eller enligt lagen om straff för smuggling, döms till böter eller fängelse.

Smugglingslagstiftning innefattar straffsanktioner vid införsel och utförsel av narkotika. Som ett led i kampen mot den grova brottsligheten finns det i lagen (2000:1225) om straff för smuggling en särskild straffskala för grov olovlig befattning med smuggelgods och kriminalisering av förberedelse och stämpling till alla slag av grova införsel- och utförselbrott samt till grov olovlig befattning med smuggelgods.

Barn som inte har fyllt 15 år

Barn under 15 år är inte straffmyndiga och kan i princip inte bli föremål för rättsväsendets åtgärder på grund av brott. Av detta följer att en förundersökning inte får inledas mot en misstänkt som vid tidpunkten för gärningen inte har fyllt 15 år. Huvudansvaret för att åtgärder vidtas från samhällets sida vilar på socialtjänsten enligt SoL. Om inte frivilliga åtgärder är tillräckliga kan ett ingripande enligt LVU vara påkallat.

Vissa ändringar har införts i lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) fr.o.m. den 1 juli 2010 för att fånga upp narkotikamissbrukande barn under 15 år. För att socialtjänstens hjälpinsatser för barn som begår brott ska bli ändamålsenliga och kunna sättas in i tid kan det vara väsentligt att få omständigheterna kring ett brott som begåtts av någon under 15 år klarlagda. Angående LUL se nedan.

Barn som har fyllt 15 år

När en person har fyllt 15 år är denne enligt svensk lag straffmyndig. Påföljdssystemet ser dock något annorlunda ut för unga lagöverträdare än för vuxna lagöverträdare.

LUL reglerar hur polisens och åklagarens förundersökning ska handläggas, när ungdomar får häktas och vad som gäller vid rättegång. I LUL anges också när åklagaren kan underlåta att väcka åtal. Generellt har åklagare större möjlighet att frångå skyldigheten att väcka åtal mot ungdomar än mot vuxna. Som nämnts tidigare är tanken i stället att dessa ungdomar i första hand ska bli föremål för åtgärder enligt den sociala lagstiftningen.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med barnkonventionens krav på skydd för barn mot olagligt bruk av narkotika och psykotropa ämnen och mot att utnyttjas i den olagliga framställningen av och handeln med dessa ämnen.

4.5.4 Rätt till skydd mot sexuellt utnyttjande och mot sexuella övergrepp**Rättigheternas innebörd**

Ett barn har rätt till skydd mot alla former av sexuellt utnyttjande och mot sexuella övergrepp (artikel 34).

Enligt artikeln har staterna en skyldighet att vidta åtgärder särskilt mot de tre (och ofta sammanlänkade) formerna av utnyttjande; sexuellt utnyttjande, prostitution och pornografi. Även bestämmelserna i artikel 19 refererar till ett mer allmänt skydd mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld. Där nämns specifikt sexuella övergrepp. Utnyttjande av barn för prostitution och

pornografi är relevant även i samband med bestämmelserna om handel med barn (artikel 35). Dessutom förstärks rättigheterna av bestämmelser i det fakultativa protokollet till barnkonventionen om försäljning av barn, barnprostitution och barnpornografi.

Relevant lagstiftning

Straffsanktionerade gärningar

I 6 kap. BrB finns bestämmelser som straffbelägger gärningar där någon genom våld, hot eller andra liknande otillbörliga förfaranden förmår någon till samlag eller annan sexuell handling. Bestämmelserna i kapitlet är numera olika beroende på om offret är barn eller vuxen. Straffbelagda gärningar som kan nämnas är våldtäkt, sexuellt tvång, sexuellt utnyttjande av person i beroendeställning, våldtäkt mot barn, sexuellt övergrepp mot barn och sexuellt ofredande, kontakt med barn i sexuellt syfte, köp av sexuell handling av barn, köp av sexuell tjänst, koppleri, barnpornografibrott och utnyttjande av barn för sexuell posering.

Straffbestämmelsen *kontakt med barn i sexuellt syfte* tar sikte på kontakter med barn, till exempel på Internet, som riskerar att leda till sexuella övergrepp vid ett möte med barnet (6 kap. 10 a § BrB). Enligt straffbestämmelsen kan den dömas som i syfte att begå ett sexualbrott mot ett barn under 15 år, träffar en överenskommelse med barnet om ett sammanträffande samt därefter vidtar någon åtgärd som är ägnad att främja att ett sådant sammanträffande kommer till stånd.

Barnpornografibrott tar sikte på den som skildrar barn i pornografisk bild, sprider, överlåter, upplåter, förevisar eller på annat sätt gör en sådan bild av barn tillgänglig för någon annan, förvärvar eller bjuder ut en sådan bild av barn, förmedlar kontakter mellan köpare och säljare av sådana bilder av barn eller vidtar någon annan liknande åtgärd som syftar till att främja handel med sådana bilder, eller innehar en sådan bild av barn eller

betraktar en sådan bild som han eller hon har berett sig tillgång till (16 kap. 10 a § BrB). Med barn avses i bestämmelsen en person vars pubertetsutveckling inte är fullbordad eller som, när det framgår av bilden och omständigheterna kring den, är under 18 år. Är pubertetsutvecklingen fullbordad ska ansvar för gärningen enligt bestämmelsens första stycke 2–5 dömas ut bara om det av bilden och omständigheterna framgår att den avbildade personen är under 18 år. En del förändringar har införts under 2010 och 2011 rörande brottet. Bland annat har kravet på s.k. dubbel straffbarhet avskaffats för brott av normalgraden som består i skildring av barn i pornografisk bild och för alla former av grovt barnpornografibrott. Även preskriptionstiden för brottet har förlängts, varigenom tiden för åtalspreskription ska räknas från den dag målsäganden fyller eller skulle ha fyllt 18 år, om brottet är grovt eller av normalgraden och avser skildring av barn i pornografisk bild (prop. 2009/10:70, s. 22–35).

Enligt 6 kap. 9 § BrB döms – när det inte handlar om något annat sexualbrott – den som förmår ett barn som inte fyllt arton år att mot ersättning företa eller tåla en sexuell handling, för köp av sexuell handling av barn. Härutöver finns i 6 kap. 11 § BrB ett förbud mot köp av sexuell tjänst som stadgar att den som i annat fall skaffar sig en tillfällig sexuell förbindelse mot ersättning, döms för köp av sexuell tjänst. Förbudet mot köp av sexuell tjänst infördes bl.a. för att det var ett angeläget samhällsligt intresse att bekämpa prostitution.

Rätt till skydd och förebyggande arbete

I 14 kap. 1 § SoL stadgas en anmälningsskyldigheten för flera myndigheter vid missförhållanden som rör barn. I lag regleras även en skyldighet för polisen, hälso- och sjukvården, förskolan, skolan och fritidshemmet, att på socialtjänstens initiativ samverka kring barn och ungdomar som far illa eller riskerar att fara illa. I syfte att skapa förutsättningar för ett optimalt beslutsunderlag för en socialnämnd som har att fatta beslut i ett ärende,

där den eller de som berörs av beslutet inte längre vistas i kommunen, finns i SoL också en lagstadgad skyldighet för vistelsekommunen att på begäran bistå med utredning av barn.

Enligt LVU kan såväl fysisk som psykisk misshandel utgöra risk för att barnets hälsa och utveckling skadas. Samhället har alltså skyldigheter enligt LVU att ingripa när ett barn t.ex. utnyttjas sexuellt eller prostituerar sig.

Registerkontroll

I syfte att förhindra att barn utnyttjas sexuellt eller utnyttjas på annat sätt finns bestämmelser om registerkontroll av personal inom verksamhet som rör barn inom förskolan, fritidshemmet, skola m.m. och samt sådana hem för vård eller boende som tar emot barn och av personal som utför vissa insatser åt barn med funktionshinder.

I 2 kap. 31–33 §§ skollagen anges att den som erbjuds en anställning inom förskolan, förskoleklassen, fritidshemmet, grundskolan, grundsärskolan, specialskolan och sameskolan samt inom annan pedagogisk verksamhet som avses i 25 kap. skollagen som anordnas av det allmänna eller av enskild fysisk eller juridisk person, ska lämna ett utdrag ur det register som förs enligt lagen (1998:620) om belastningsregister. Den som inte lämnar ett sådant registerutdrag får inte anställas. Utdraget ska vara högst ett år gammalt. Liknande regler finns i lagen (2007:171) om registerkontroll av personal vid sådana hem för vård eller boende som tar emot barn och i lagen (2010:479) om registerkontroll av personal som utför vissa insatser åt barn med funktionshinder.

Slutsatser

Den svenska lagstiftningen överensstämmer med rättigheten så som den uttrycks i konventionen, framför allt genom bestämmelserna i brottsbalken. Därtill tillgodoses rättigheterna genom

föreskrifter i socialtjänstlagen om samhällets skyldigheter att verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden. Samhället har även vissa skyldigheter enligt LVU. I syfte att ytterligare stärka barns möjligheter till upprättelse kan nämnas att preskriptionstiden numera har förlängts för vissa sexualbrott mot barn så att den börjar löpa först den dag då barnet fyller eller skulle ha fyllt 18 år. Därmed torde i praktiken preskription inte kunna inträda förrän det utsatta barnet gått in i vuxenlivet. I syfte att förhindra att barn utnyttjas sexuellt eller på annat sätt finns det bestämmelser om registerkontroll av personal inom förskola, skola, fritidshem och annan pedagogisk verksamhet i skollagen.

I syfte att ytterligare förstärka skyddet för personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande bereder regeringen förslag från 2008 års sexualbrottsutredning. Utredningen föreslår vissa förändringar av sexualbrottslagstiftningen. Förslagen innebär bl.a. att våldtäktsbestämmelsen utvidgas så att fler fall av sexuella utnyttjanden blir att bedöma som våldtäkt, att straffskalorna för vissa brott skärps samt att bestämmelsen om sexuellt ofredande utvidgas. I betänkandet föreslås vidare att Sverige ska tillträda Europarådets konvention om skydd för barn mot sexuell exploatering och sexuella övergrepp. För att möjliggöra detta föreslås bl.a. att kravet på dubbel straffbarhet tas bort samt preskriptionstiden förlängs för ytterligare brott.

4.5.5 Rätt till skydd mot bortförande och människohandel

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt till skydd mot bortförande och människohandel (artikel 35).

Rättigheten innebär att staterna ska vidta alla lämpliga nationella och internationella åtgärder för att förhindra bortförande av och

försäljning av eller handel med barn oavsett dess ändamål och form.

Bestämmelserna i artikel 35 fungerar som ett skydd för barn som riskerar att utsättas för bortförande eller människohandel. Även artikel 11 ger skydd mot olovligt bortförande och kvarhållande av barn i utlandet (oftast utfört av släktingar och inte för ekonomisk vinning). Artikel 21 föreskriver att internationell adoption inte får leda till otillbörlig ekonomisk vinst, artikel 32 skyddar barn mot ekonomiskt utnyttjande eller arbete som kan vara skadligt, och artikel 33 ger skydd mot att barnet dras in i handel med droger. I artikel 34 ges barnet skydd mot att användas i sexindustrin och i artikel 36 ges barnet skydd mot alla former av utnyttjande. Artikel 35 kan ses som ett skyddsnät för att säkerställa att barn inte förs bort eller säljs i något av dessa syften eller i något annat syfte.

Det fakultativa protokollet angående handel med barn, barnprostitution och barnpornografi trädde i kraft 2002. I detta krävs att de stater som ratificerat protokollet vidtar åtgärder för att kriminalisera och åtala alla former av handel med barn, vilket förstärker barnets skydd i artikel 35.

Relevant lagstiftning

Som exempel på svenska bestämmelser kan nämnas straffbestämmelsen om människohandel i 4 kap. 1 a § BrB. Människohandelsbrottet infördes den 1 juli 2002 och benämndes då människohandel för sexuella ändamål (prop. 2001/02:124). I juli 2004 utvidgades straffansvaret till att även omfatta människohandel som syftar till andra former av utnyttjande än för sexuella ändamål, t.ex. tvångsarbete, och brottet rubricerades människohandel (prop. 2003/04:111). Utformningen av människohandelsbrottet ändrades även den 1 juli 2010 i syfte att effektivisera straffbestämmelsen och förstärka det straffrättsliga skyddet mot människohandel (prop. 2009/10:152). Ändringarna innebar bl.a. att kravet på att gärningsmannen genom en handelsåtgärd tar kon-

troll över offret – det s.k. kontrollrekvisitet – togs bort. Vidare avskaffades kravet på dubbel straffbarhet för att svensk domstol ska kunna döma över människohandel som begåtts utomlands.

Även 7 kap. 4 § BrB om egenmäktighet med barn kan nämnas som exempel på bestämmelser inom det aktuella området, se även avsnitt 4.2.1. Dessutom kan förbudet i 4 kap. 6 § FB mot ersättning vid adoption ses i detta sammanhang. Vidare kan nämnas straffbestämmelsen i 20 kap. 8 § UtlL som anger att den som uppsåtligen hjälper en utlänning att olovligt komma in i eller passera genom Sverige, medlemsstat i Europeiska unionen eller Island, Norge eller Schweiz döms för människosmuggling. Enligt 20 kap. 9 § UtlL. kan vidare den som i vinstsyfte planlägger eller organiserar verksamhet som är inriktad på att främja att utlänningar reser till Sverige utan pass eller de tillstånd som krävs för inresa i Sverige dömas för organiserande av människosmuggling. Även ansvar för medhjälp till brott kan ådömas den som hjälper en utlänning att resa till Sverige utan pass eller behövliga tillstånd, om han eller hon insåg eller hade skälig anledning att anta att resan anordnats i vinstsyfte genom sådan verksamhet som utgör organiserande av människosmuggling. Det kan bl.a. gälla den som hjälper till med själva transporten genom att t.ex. tillhandahålla transportmedlet eller som tillhandahåller förfälskade handlingar som ska underlätta resan till Sverige (jfr. prop. 1993/94:52 s. 19). Vidare torde anskaffning och innehav av falska rese- och identitetshandlingar i nu aktuellt sammanhang kunna vara att bedöma som försök eller förberedelse till människosmuggling.

På ansökan av en förundersökningsledare ska enligt 5 kap. 15 § UtlL en utlänning som vistas här under vissa förutsättningar ges ett tidsbegränsat uppehållstillstånd om minst sex månader, om det behövs för att förundersökning eller huvudförhandling i brottmål ska kunna genomföras. Om utlänningen vill ha betänketid för att återhämta sig och för att kunna ta ställning till om han eller hon vill samarbeta med de brottsutredande myndigheterna ska ett uppehållstillstånd om 30 dagar meddelas. Bestämmelserna är avsedda att kunna tillämpas bl.a. vid förundersök-

ning och huvudförhandling som rör gränsöverskridande brottslighet, t.ex. människosmuggling och människohandel för sexuella ändamål. Bestämmelsen infördes i UtIL 2004 och har därefter ändrats och kompletterats till följd av rådets direktiv 2004/81/EG av den 29 april 2004 om uppehållstillstånd till tredjelandsmedborgare som har fallit offer för människohandel eller som har fått hjälp till olaglig invandring och vilka samarbetar med de behöriga myndigheterna.

Slutsatser

Den svenska lagstiftningen överensstämmer väl med rättigheterna så som dessa uttrycks i konventionen. Förutom genom den straffrättsliga och utlänningsrättsliga lagstiftningen tillgodoses rättigheterna bl.a. genom föreskrifter i socialtjänstlagen om samhällets skyldigheter att verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden. Samhället har även vissa skyldigheter enligt LVU.

4.5.6 Rätt till skydd i väpnade konflikter

Rättigheternas innebörd

Ett barn har rätt till skydd i väpnade konflikter enligt regler i internationell humanitär rätt som är tillämpliga på staten och som är relevanta på barnet (artikel 38). Enligt tilläggsprotokollet till barnkonventionen om barn i väpnade konflikter ska staterna också vidta alla tänkbara åtgärder för att säkerställa att medlemmar i deras väpnade styrkor som inte har uppnått 18 års ålder inte deltar direkt i fientligheter. Vidare ska barnet inte bli föremål för obligatorisk rekrytering i statens väpnade styrkor. Staten ska i all dessa sammanhang beakta barnets rätt till särskilt skydd enligt barnkonventionen.

Bestämmelserna i konventionens artikel 19 (skydd mot våld) och artikel 35 (skydd mot bortförande m.m.) utgör exempel på rättigheter som kan sägas förstärka barnets rätt till skydd i väpnade konflikter.

Relevant lagstiftning

Straffbelagda gärningar

Relevant reglering i brottsbalken är straffansvaret för människorov (4 kap. 1 §), olaga frihetsberövande (4 kap. 2 §), egenmäktighet med barn (7 kap. 4 §), uppror (8 kap. 1 §), väpnat hot mot laglig ordning (18 kap. 3 §), olovlig kårverksamhet (18 kap. 4 §), olovlig värvning (19 kap. 12 §) och folkrättsbrott (22 kap. 6 §).

Åldersgränser för rekrytering till det militära försvaret

Enligt 1 kap. 5 § lagen (1994:1809) om totalförsvarsplikt omfattar skyldigheten att fullgöra värnplikt svenska medborgare från det kalenderår när den totalförsvarspliktige fyller nitton år. Mönstring får ske ett år tidigare, det vill säga från det kalenderår man fyller arton år (2 kap. 2 §). Sedan den 1 juli 2010 är totalförsvarspliktiga skyldiga att genomgå mönstring eller fullgöra värnplikt endast om regeringen beslutat om det med hänsyn till att det behövs för Sveriges försvarsberedskap, se 1 kap. 3 a § lagen om totalförsvarsplikt.

Den militära tjänstgöringen inleds med grundläggande militär utbildning (och eventuellt en efterföljande kompletterande militär utbildning) inom Försvarsmakten på frivillig grund. För att bli antagen till grundläggande militär utbildning krävs att den sökande har fyllt 18 år, enligt 4 § förordningen (2010:590) om grundläggande och kompletterande militär utbildning inom Försvarsmakten.

För att bli antagen till officersutbildning krävs 9 § enligt officersförordningen (2007:1268) fullgjord värnpliktsutbildning eller annan motsvarande utbildning, vilket i praktiken innebär utbildning enligt förordningen (2010:590) om grundläggande och kompletterande militär utbildning inom Försvarmakten (se ovan). Detta innebär att ingen person under 18 år kan antas till officersutbildning.

I det militära försvaret ingår även hemvärnet. Avtal om tjänstgöring som hemvärnsman kan, enligt 5 § hemvärnsförordningen (1997:146), ingås med den som har fyllt arton år.

En myndighet som har uppgifter inom totalförsvaret får ingå ett avtal med en person som tillhör en frivillig försvarsorganisation om att denne ska tjänstgöra inom totalförsvaret. Ett sådant avtal om tjänstgöring får ingås med den som fyllt sexton år eller, om tjänstgöringen avser Försvarmakten, arton år, i enlighet med 4 § förordningen (1994:524) om frivillig försvarsverksamhet. Exempel på frivilliga försvarsorganisationer är Frivilliga flygkåren, Frivilliga radioorganisationen och Svenska brukshundsklubben.

Enligt 1 § förordningen (FFS 1987:12) om krigsfrivilliga vid Försvarmakten får den som inte redan är tjänstgöringsskyldig vid Försvarmakten antas som krigsfrivillig. Den som antas som krigsfrivillig ska under året fylla lägst 19 år (2 §).

Fullgjord värnpliktsutbildning eller frivillig grundläggande militär utbildning är ett krav för att anställa någon som soldat eller sjöman i Försvarmakten, vilket ligger i linje med de bedömningar regeringen redovisat för riksdagen i propositionen Ett användbart försvar (prop. 2008/09:140, s. 78) och propositionen Modern personalförsörjning för ett användbart försvar (prop. 2009/10:160 s. 88 ff.). Detta innebär att ingen person under 18 år kan anställas som soldat eller sjöman.

Slutsatser

Svensk lagstiftning överensstämmer väl med rättigheten så som den uttrycks i konventionen. Relevanta ansvarsbestämmelser finns i brottsbalken. Författningsregleringen och Försvarmaktens praxis innebär sammanfattningsvis att det inte är möjligt för någon som är under 18 år att tjänstgöra inom det militära försvaret.

Det kan nämnas att Internationella straffrättsutredningen (SOU 2002:98) har förslagit att det bör införas en ny lag om internationella brott omfattande folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. Utredningens förslag baserar sig i stort på Romstadgan för Internationella brottmålsdomstolen. I betänkandet föreslås bl.a. att det bör införas en bestämmelse om att det ska utgöra en krigsförbrytelse att till de väpnade styrkorna ta ut eller i strid använda barn som inte fyllt femton år. Betänkandet bereds inom Regeringskansliet.

Departementsserien 2011

Kronologisk förteckning

1. Olovlig fotografering. Ju.
2. Avskaffande av den obligatoriska bygghälsförsäkringen. M.
3. Högre utbildning i utvecklingsarbetet
En analys av högre utbildning inom ramen för svenskt utvecklingsarbete och politiken för global utveckling. UD.
4. Behandling av personuppgifter vid Inspektionen för socialförsäkringen, m.m. S.
5. Barns rätt till vård och sociala insatser stärks. Ju.
6. Ökad konkurrens på det uppdragsarknologiska området – vissa ändringar i kulturminneslagen. Ku.
7. Sekretess för finansiella företag. Fi.
8. Hotelltjänster. Ju.
9. Förbättringar inom familjepolitiken. S.
10. Preskription av rätt till försäkringsersättning m.m. Ju.
11. Enklare avbetalningsköp. Ju.
12. Genomförande av EU:s direktiv om skydd av djur som används för vetenskapliga ändamål. L.
13. Upphävande av lagen om exploateringsamverkan. S.
14. Synnerligen ömmande omständigheter och verkställighetshinder
– en kartläggning av tillämpningen. Ju.
15. Utbyte av uppgifter ur kriminalregister mellan EU:s medlemsstater. Ju.
16. Kustbevakningsdatalag. Fö.
17. Sveriges företagande och konkurrenskraft – Internationell benchmarking. N.
18. Översyn av sjukförsäkringen – förslag till förbättringar. S.
19. Komplettering av kollektivtrafiklagen. N.
20. En reformerad yrkestrafiklagstiftning. N.
21. Vissa lagändringar i fråga om riktade emissioner av aktier. Ju.
22. Anmälningsskyldighet vid utstationering samt förtydligande avseende missbruk av visstidsanställningar enligt anställningskyddslagen. A.
23. Uppdaterade högkostnadsskydd
– öppen hälso- och sjukvård samt läkemedel. S.
24. Bättre tillgång till kommunala föreskrifter. Fi.
25. Godkännande av Europeiska rådets beslut om ändring av artikel 136 i EUF-fördraget – stabilitetsmekanism för euroländer. SB.
26. Domarnomineringar till internationella domstolar. UD.
27. Brottsbekämpande myndigheters tillgång till informationssystemet för viseringar (VIS). Ju.
28. EU:s gränskodex. Ju.
29. Översyn av myndighetsstrukturen för Sverige-, handels- och investeringsfrämjande. UD.
30. Genomförande av ändringsdirektiv 2010/84/EU avseende säkerhetsövervakning av läkemedel. S.
31. Vissa förenklingar i det arbetsmarknadspolitiska regelverket m.m. A.
32. Genomförandet av EU-direktivet om mänskliga organ avsedda för transplantation. S.
33. Rätten att få åldras tillsammans – en fråga om skälighet, värdighet och välbefinnande i äldreomsorgen. S.
34. Översyn av den statliga ersättningen till kommuner för mottagande av ensamkommande barn. Ju.
35. Sweden's fourth national report under the Joint Convention on the safety of spent fuel management and the safety of radioactive waste management.
Swedish implementation of the obligations of the Joint Convention. M.
36. Överklagande av Socialstyrelsens beslut om kritik enligt Patientsäkerhetslagen. S.
37. Hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med rättigheterna i barnkonventionen – en kartläggning + Lättläst + Daisy. S.

Departementsserien 2011

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Godkännande av Europeiska rådets beslut om ändring av artikel 136 i EUF-fördraget – stabilitetsmekanism för euroländer. [25]

Justitiedepartementet

Ölovlig fotografering. [1]
Barns rätt till vård och sociala insatser stärks. [5]
Hotelltjänster. [8]
Preskription av rätt till försäkringsersättning m.m. [10]
Enklare avbetalningsköp. [11]
Synnerligen ömmande omständigheter och verkställighetshinder – en kartläggning av tillämpningen. [14]
Utbyte av uppgifter ur kriminalregister mellan EU:s medlemsstater. [15]
Vissa lagändringar i fråga om riktade emissioner av aktier. [21]
Brottsbekämpande myndigheters tillgång till informationsystemet för viseringar (VIS). [27]
EU:s gränskodex. [28]
Översyn av den statliga ersättningen till kommuner för mottagande av ensamkommande barn. [34]

Utrikesdepartementet

Högre utbildning i utvecklingssamarbetet
En analys av högre utbildning inom ramen för svenskt utvecklingssamarbete och politiken för global utveckling. [3]
Domarnomineringar till internationella domstolar. [26]
Översyn av myndighetsstrukturen för Sverige-, handels- och investeringsfrämjande. [29]

Försvarsdepartementet

Kustbevakningsdatalag. [16]

Socialdepartementet

Behandling av personuppgifter vid Inspektionen för socialförsäkringen, m.m. [4]
Förbättringar inom familjepolitiken. [9]
Upphävande av lagen om exploaterings-samverkan. [13]
Översyn av sjukförsäkringen – förslag till förbättringar. [18]
Uppdaterade högkostnadsskydd – öppen hälso- och sjukvård samt läkemedel. [23]
Genomförande av ändringsdirektiv 2010/84/EU avseende säkerhetsövervakning av läkemedel. [30]
Genomförandet av EU-direktivet om mänskliga organ avsedda för transplantation. [32]
Rätten att få åldras tillsammans – en fråga om skälighet, värdighet och välbefinnande i äldreomsorgen. [33]
Överklagande av Socialstyrelsens beslut om kritik enligt Patientsäkerhetslagen. [36]
Hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med rättigheterna i barnkonventionen – en kartläggning + Lätläst + Daisy. [37]

Finansdepartementet

Sekretess för finansiella företag. [7]
Bättre tillgång till kommunala föreskrifter. [24]

Landsbyggsdepartementet

Genomförande av EU:s direktiv om skydd av djur som används för vetenskapliga ändamål. [12]

Miljödepartementet

Avskaffande av den obligatoriska byggfelsförsäkringen. [2]
Sweden's fourth national report under the Joint Convention on the safety of spent fuel management and the safety of radioactive waste management.
Swedish implementation of the obligations of the Joint Convention. [35]

Näringsdepartementet

Sveriges företagande och konkurrenskraft

– Internationell benchmarking. [17]

Komplettering av kollektivtrafiklagen. [19]

En reformerad yrkestrafiklagstiftning. [20]

Kulturdepartementet

Ökad konkurrens på det uppdragsarkeologiska området – vissa ändringar i kulturminneslagen. [6]

Arbetsmarknadsdepartementet

Anmälningsskyldighet vid utstationering samt förtydligande avseende missbruk av visstidsanställningar enligt anställningsskyddslagen. [22]

Vissa förenklingar i det arbetsmarknadspolitiska regelverket m.m. [31]